

БИБЛИОТЕКА

ОРПСКЕ ПРАВ. ВЕЛ. ГИМНАЗИЈЕ
НОВИ САД

10854

10-49771015

ВОСАДЖО

РАДИНОСТ

ЦРНА
ГОРА

ПОЛИТИЧНИ

РЕЧНИК

НАПИСАО

Владимир Јовановић.

НА СВЕТ ИЗДАЛА

УЈЕДИЊЕНА ОМЛАДИНА СРПСКА.

СВЕСКА А.

ПРВИ ДЕО.

СРБИЈА

Ахенски мир — Амортизација.

С в е с к а А.

Садржина :

Ахенски мир.
Абдикација.
Абисинија.
Аболиционисте.
Абсоlutизам.
Абсоlуција.
Ава.
Аванцирање.
Авдитор.
Авоаје.
Автономија.
Ага. Агалук.
Агенат.
Агенат дипломатски.
Агенат изазивач, подбадач.
Агенат трговачки.
Агенда.
Агитација. Агитатор.
Агломерација.
Агнат.
Агрегација.
Агрикултура.
Адвокат.
Администрација.
Адмиралство.
Адопција.
Адреса.
Адријанопољски уговор.
Азија.
Азил.
Азна. Азнадар.
Ајдук.
Ајунтамијенто.
Академија.
Акламација.
Аколада.
Акредитовати.
Аксиома.
Акт.
Акт бродарства.
Актуар.
Акцептација.
Акцесија.
Акцесиони уговор.

Акциза.
Акција.
Алабама.
Алајбег.
Алгир.
Алдрмен.
Алемани.
Алија.
Алијанција.
Алијанција света.
Alienbill.
Алкада.
Алкохол.
Алкуран.
Алманах.
Алманах Готски.
Алтенбург.
Аманет.
Америка.
Амандман.
Амнестија.
Амортизација.
Амфиктионија.
Анали.
Аналогија.
Анам.
Анархија.
Англија.
Англиканска црква.
Андора.
Анексија.
Анзеатски савез.
Апнати.
Аннуита.
Anti-Corulaw-League.
Антили.
Антимонија.
Антиципација.
Анхалт.
Апанаж.
Апелација.
Апенцел.
Апостазиа.
Апостолски.

Апс.
Апотека.
Арапска.
Арач.
Арбанаска.
Аргентинска република.
Аренда пореска.
Ареопаг.
Арест.
Аристократија.
Аритметика политична.
Аркансас.
Артикул.
Артикули органични.
Архи.
Архива.
Архонти.
Асигнати.
Асиенто.
Асопијација.
Асоцијација међународна
за напредак друштвених
наука.
Атентат.
Attorney.
Аугсбуржке обште новине
(**Allgem. Aug. Ztg.**)
Аудијенција.
Аудитор.
Ауктор.
Аукторитет.
Аулијски савет.
Ауспиције.
Аустрија.
Ауто-да-фе.
Аутократија.
Аутор.
Ауторитет.
Афганистан.
Афилиација.
Африка.
Ахејски савез.
Ацио.

ПОЛИТИЧНИ РЕЧНИК.

5881-5
1891 7.42

НАПИСАО

Владимир Јовановић.

НА СВЕТ ИЗДАЛА

УЈЕДИЊЕНА ОМЛАДИНА СРПСКА:

1870.

ПЛАТОНОВА ШТАМПАРИЈА

У НОВОМЕ САДУ.

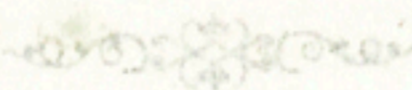

ПОЧТНИ РИТМОНИ

НА СВЕТ НАСТАВА

УЧЕНИЦИМА ОД НАСТАВЕ

1870
949843

КАКВА ЈЕ ОВО КЊИГА.

Књига ова посвећена је политици као науци и вештини.

Политика је као наука и вештина, јер се бави о држави, о влади, о односима између владе и грађана, о односима грађана међу собом, и о односима држава међу собом, — излаже обите законе уређења, управе и усавршавања људског друштва. Као вештина политика тражи, проматра и одређује услове за остваривање политичких закона које као наука излаже.

Познање природе људске јесте кључ за политику. Из тога и произилази велика важност познавања природе људске и средстава за њено проналажење.

ПОЛИТИЧНИ РЕЧНИК.

У старија времена криво се поређавало природа људска, па се и цело уређење стариних друштава на њеном основи зидало. Свешта се само Аристотелова мудрост бавила о природи човека и друштва. Но Аристотелу, Платону и још неким једним древногрчким философима природа људска, природу сачињавају од душе и од тела. Таква је душа, која се бави вољом, телом, што се тако природно показује духом, који му природно заповеда, тако се распадава на телесну и на духовну вољу природу. На таквом мудровању заснивали се грађански стариних држава. Појмајући природу људску као једну и другу, старци су и државу своју делили на „господарску“ и „рабску“. На слободу и неслободу, на слободу и неслободу заснивали су своје политичке законе и своје државне уређења.

Иако таква искуства и наука постоје и данас, криво се државно уређење стариних држава поређавало са природом људском. Али су стари војводи само у држави, војсци, судници, управници и страним послом, осуђивали на слободу и неслободу. Тако се државно уређење стариних држава заснивало на природи људској, која је једнака свима, која је једнака свима, која је једнака свима. Будући, који су били у стариним државама природно слободни и једнака права имају, јер сваки човек природно слободан и једнака права има. Зато и наука хтеће да сва људска има једнака права и слободу, што су стари само државници знали.

ИОНАТАН БЕРНЕР.

Каква је ово књига.

Књига ова посвећена је политици као науци и вештини.

Политика као наука излаже људско знање о држави, о влади, о одношајима између владе и грађана, о одношајима грађана међу собом, и о одношајима држава међу собом, — излаже обште законе уређења, управе и усавршања људског друштва. Као вештина политика тражи, проматра и оцењује услове за остварење обштих закона које као наука излаже.

Познање природе људске јесте кључ за политику. Из тога познања извире све мудровање о друштву, о потребама друштва и о средствима за подмирење тих потреба.

У старија времена криво се појимала природа људска, па се и цело уређење старијих друштава на лажноме основу зидало. Сетимо се само Аристотелова мудровања о природи човека и друштва! По Аристотелу, „господари и робови јесу израз двоструке природе људске, природе скрпљене од душе и од тела. Господари су душе, робови тела; као што се тело природно покорава души, која му природно заповеда, тако се роб покорава господару по изречној вољи природе.“ На таквом мудровању оснивало се уређење старијих држава. Појимајући природу људску као саму неједнакост, стари су и државе своје делили на „господаре“ и „робове“, на слободне и неслободне; па су, најпоследње, и слободне сматрали као скуп људи са неједнаким правима, делећи их на „више“ и „ниже.“

Напредак искуства и науке побио је криво мишљење старих о природи људској. Ако су стари веровали само у душу неколицине, „господара“, а огромну већину осуђивали на робску улогу тела, које се души клања: пред науком сви људи, сви без разлике, јесу умна створења, која имају свој разум, своју душу и своју вољу. Људи, који су сви у главном једнаке природе, морају сви и једнака права имати, јер права човека извиру из природе његове. Зато и наука хоће за све људе, за цело човештво, право, слободу, што су стари само за „господаре“ хтели.

Истина, сви људи нису једнако способни да употребе права своја; али отуда се никако не може извести, и да сви немају једнака права. Различност способности доказује само потребу деобе у радњи, какву је у начелу прогласила и наука (политична економија), а никако недоказује она неједнакост права. Право значи: „сваком своје,“ па у том смислу и наука учи, да се сви људи рађају са истим правом. Истоветно, или једнако за све људе право тумачи се овако: да сваки човек слободно, као што најбоље може и уме развије и усаврша дарове и способности што га човеком чине; да слободно располаже плодовима своје умности, свога труда и своје заслуге; да се слободно састаје и удружује за узајмну подпору и узајмно осигурање, и да за обште добро ради у братској сагласности са другим људима, који, као и он, имају своју душу, свој разум и своју вољу.

Једнакост права за све људе, какву наука изриче, зове се правда. Тежећи усавршању друштва, па и човека у друштву, политика означаје правду као неодољиво нужни услов за то усавршање.

Јесте, напредак политике, вештине као и науке, освештао је за људско друштво начело самоуправе (демократије). То је начело по коме држава није скуп људи са неједнаким правима, него је удружење равноправних људи, удружење за управу и усавршење друштва људског средством слободне и сагласне радње свију чланова својих. То је друштво у коме сваки и сви могу слободно, по својој способности, развити се и усавршати, тако да је „сваки ковач своје среће“; друштво у коме су сви представљени, у коме сви могу живом, писаном и штампаном речи слободно казивати мисли своје, могу слободно састајати се и удруживати се, слободно договарати се и гласати, слободним гласом бирати наизменце из своје средине најспособније и најчеститије за управу јавне ствари, и слободно контролисати радњу оних, које су слободно за јавне послове изабрали. Накратко, то је друштво, које само себе опредељује, које је сасвим властно од себе, сасвим слободно у мисли, у речи и у делу; које незна ни за какву цензуру мимо суда обште воље и обште савести, незна ни за какво господарство мимо обште воље, ни за какву светињу мимо правде.

Нажалост, у Европи која се напредком науке и вештине хвали, мало се хоће, да се зна за начело правде и самоуправе, које је

напредак науке и вештине за људско друштво освештао. Народи, ти најприроднији облици људског друштва, још нису у Европи сви господари од себе самих, нису властни да се уређују и управљају по законима искуства и разума. Властитост своју од себе, своју слободу, имају они да одбране од двојаких непријатеља, унутрашњих и спољашњих. Унутра „абсолютизам монархије“ или аристократије (светске и духовничке), са војеним деспотизмом и дивљачком тиранијом; споља освојачка грамзивост ратних и дипломатских сила, саревњивих на господарство над ујармљеним народима, то су двојаки непријатељи правде, која хоће независност и слободу за сваки народ и за сваког човека.

Али, погледајмо како човештво из дана у дан напредује од дивљачке усамљености братској узајмности; погледајмо на успехе слободе у демократијском свету, и погледајмо како наука, са својим проналазцима: штампом, паром, електриком, и др. обара све преграде и раскида све окове простора и времена, те зближује пределе и народе, олакшава и умногостручава размену мисли, производа и услуга, ускорава изједначење мњења и нарави, шири на све стране светлост истине, утврђује и снажи свезе духа и срца између свију умних створења, људи и народа, — погледајмо на све то, па се крепко надајмо, да ће се пред напредком науке и обште свести, акобогда скорог дана, сурвати све што се још на сили и неправди темељи. Савезу деспотијских сила наука противставља савез слободних држава и народа; а да-ли је на сили или је на слободи будућност, то најјасније казује напредујућа снага и величина Новог Света. —

Политични Речник, који у име Божије почињемо јавности предавати, опредељен је да изложи основне истине, обште појмове и начела политике, као што их је напредак искуства и науке освештао, а критика разлога и дела пречистила. Уз то је задатак овој књизи, и да изложи обштија питања политике о којима се још већа, да их изложи са мњењима за и против, те да их здрави разум може упоредити према оним истинама, које су у политици већ обште признате.

Језик је оруђе мисли и умности. Што је развијенији, опредељенији, тачнији, чистији, савршенији језик, то се све лакше, простије, верније и јасније може њиме исказати истина о којој се појма има. Отуд потреба, за науку и за вештину, да имају свој развит,

опредељен, тачан, чист и утврђен језик. Потреба та најживље се осећа у политици. Заmrшеност у језику и речима, доноси замршеност у појмовима и идејама; а таква замршеност тим је опаснија у политици, што она иде у рачун само непријатељима слободе и правде. Ови на сва интригантска уста тумаче лажно науку и начела, изопачују мисли и речи, распростиру предрасуде, заблуде, двосмислице, сумње, у намери да замуће јавно мњење, и да посеју неспоразумљење, раздор и крвави рат, свугде где би савестна политика имала само да проповеда братску сагласност и мир, а да спречује и угушује свако непријатељство. Један поглед само на деспотијске државе, и на одношаје сила које своју величину бајонетима мере, на системе застрашења и заглупљења унутра, и на „дипломатску“ мајсторију скривања мисли, обмане и преваре споља: па да нетражимо даљег разјаснења, од колике је потребе, да се тачно и јасно определи смисао речима којима се политика служи, било у саборском већу, или у писаном и штампаном говору, у повереним, или у јавним саопштењима, у домаћим, или у страним одношајима.

Ето зашто је ова књига удешена као Речник.

Азбучан ред усвојен је за овај речник зато, што се у том реду даје најлакше и најбрже наћи и проучити свака реч, која се употребљује у политичном говору, у политичним наукама и у политичној вештини. Мора се признати, да азбучан ред неодговара оној свези, у којој се сродне истине дају појмити као нека у себи сагласна целина (систем). Али томе се даје помоћи упућивањем читалаца, да у свези проучавају оне речи, које изражавају појмове тешње сродне.

Систематично написане књиге, баш зато што се у њима појмови као у неком ограниченом склапу излажу, мора такорећи с краја на крај проучавати и онај, који би имао да се тек о овоме или ономе предмету њиховом појединце обавести. На такво проучавање тим теже се одважава, што систематично написане књиге немогу бити тако кратке и јасне, да се на брзу руку проучити и схватати могу. Оне су обично толике и такве, да се на тенани изучавати морају; а за то већина читалаца тим мање стрпљења и времена имати може, што за изучавање систематично написаних наука ни спремљена није.

Кад је јасно, да књига у којој се сви стручни предмети

по азбучном реду, што краће и простије, а без штете за основаност појмова, сваки за себе разлажу, да таква књига понајбоље служи за брзо распростирање науке и вештине: онда је она тим неодољивија за политику, што ова има за целъ усавршање самога друштва, па је нужно да је изучавају сви људи који у друштву живе.

У нас се често чује, да највише страдамо с тога, што хоћемо да смо сви посвећени политици. Промотримо-ли дубље наш политични живот, уверићемо се, напротив, да понајвише страдамо баш зато, што у нас нису сви посвећени политици, него само неколицина.

Мало их је, заиста, у нас који се разбирају у политичним наукама и у политичној вештини. Отуд и ова жалосна истина: да се у нас не редко у најпресуднијим тренутцима судба целог друштва слепо предаје ђуди једнога или неколицине. Олако се верује, да они које догађаји на врх избаце, са своја два ока више виде, него што све очи виде. Па шта онда бива? Они којима се судба целог друштва слепо поверава, налазе, понајвише, свога рачуна у овоме: да нико осим њих nebude посвећен политици, те да нико неуме ни контролисати их и заменити у извршењу политичне власти. Нема чиме се такви политичари неслуже, да би прикрили сваку истину која њима у рачун неиде, а протурили сваку лаж која гове сујети и страстима њихове чемерне личности. Тумачећи наопако политику и политична начела, они све на коцку међу, да би се једино њихов глас чуо и послушао, да би они вечито о трошку свију „господовали“ и личне насладе уживали. Што је мање распростра у друштву знање политичних наука и политичне вештине, тим лакше лажни апостоли те науке и те вештине успевају, да злоупотребе свој положај, те да успавају, или замуће и обману јавно мњење. Штампa, књижевност, школа, црква, обштинска и народна заступништва и назови-представништва, устав, закони, међународни уговори: све је то, све — у њиховим рукама и под њиховом командом — оруђе лажи, оруђе за изопачење мисли и речи, за уништење истине, и свега што би ујамчивало слободни развитак и усавршање умних и моралних способности, политичних дарова и врлина у друштву. Злоупотребљења власти (у том погледу толико су позната, да није требе овде их ближе означивати.

Нека сви чланови друштва изучавају политику, и онда ће друштво умети изабрати коме ће поверити јавну власт, умеће

контролисати оне које је изабрало, и умеће сагласити се о поправци политичног стања свог. Кад сви, или скоро сви умеју да контролишу владу, и да сложено захтевају, да се поправи оно што није добро: онда ма како да би били тврдоглави они што се на челу јавне управе налазе, опет морају они уступити пред вољом свију.

Да сви у друштву изучавају политику, то је нужно и ради развитка и оснажења обште свести о правима и дужностима удруженог човека. Кад сви, или скоро сви у друштву знају своја права и своје дужности: они ће умети избегавати повреде права, које изазивају заплете и сукобе; умеће испунити оне дужности, које сваки спрам свију и сви спрам сваког испунити морају, па да свима и свакоме добро буде.

Изучавање политике колико помаже друштву, да се ослободи од туторства и од господарства једнога или неколицине: толико та и у самоуправи тврди и усавршава. Кад друштво само собом управља, оно је позвано, да из своје средине бира најспособније и најчеститије за управу и обављање јавних послова. А може-ли се такав избор и помислити, ако они који бирају и из чије се средине бира, неби имали знања о друштву, о потребама друштва и о средствима за подмирење тих потреба, — знања политичних? Само кад су политична знања распрострајена тако, да се свака политична способност, сваки политични дар, и свака врлина у средини друштва развити и показати могу, само тада ће друштво умети и моћи изабрати најспособније и најчеститије из средине своје, да би им јавне послове поверило. Знање обштих закона и начела политике тим је нужније друштву које само собом управља, што ово има да обштим мњењем, штампом и јавним зборовима утиче на јавне послове, и да средством народних скупштина извршује законодавну, а контролише и упућује извршну власт.

Тако је јасно, да сваки и сви у друштву имају право и дужност, да изучавају политику. —

Политика се оснива и подупире на ове науке: на философију (са науком о моралу), која јој даје начела; на историју, која јој даје доказе (факта); на науку о праву (природном и позитивном); на народну привреду (политичну економију); на статистику; на етнологију; на политичну географију; на климатологију.

Овај Речник простире се на политику у свему пространству

њеном. А обрађена је сваколика брига, да би се за сваки стручан предмет употребили најновији и најпоузданији — Европски и Американски, Француски, Инглески, Немачки, Србски и Славенски извори.

На свршетку Речника означаће се поименце извори који су за ову књигу употребљени. А јавној критици остаје, да оцени колико ова књига одговара напредку искуства и науке, колико-ли потребама Србства, као „млађаног члана велике Европске фамилије,“ и Србина, као човека у друштву живећег.

Нови Сад, у очи Божића 1869.

Владимир Јовановић.

ПОЛИТИЧНИ РЕЧНИК.

А

Аахенски мир (в. Уговори).

Абдикација (в. Оставка).

Абисинија. Планински предео на североистоку Африке, који се у старо доба називао Етиопија, носи данас име: Абисинија, Хаби-синија, или Абеш, Хабеш. Абисинија, којој се просторија рачуна на 7450 кв миља, лежи између 6. и 16. степена северне ширине. Границе су јој: на истоку Адел и А-рапски земљеуз који излази на Црвено Море; на југу и југозападу предели који су скоро недоступни; на западу земље Негара; на северу Нубија. На истоку и на североистоку подижу се планине до 10,000 стопа високо над површином мора; из тих планина извиру две главне реке Абисиније: Таказе и Абаи или Атбара, од којих се последња сматра као источна главна грана Нила. На северу и на западу земљиште се мало по мало спушта према Кафи и Енереји. Површина земље уобште је неједнака, она се састоји наизменце из кршних брегова, високих равница и дубоких долина. У јужним пределима налази се једно широко језеро, познато под двојаким именом: Цана и Дембеа. У средини својој Абисинија претставља, од запада према истоку, долину која је и до 2000 стопа дубока. Кроз ту долину протиче река Таказе. Делећи Абисинију на двоје, на северни и јужни део, иста долина служила је у разна времена и као политич-

на међа, а нешто као и етнографска.

Клима Абисиније врло је различна на разним местима. У затвореним долинама припека и запара једва се сносити могу; на подножју планина још је јака врућина и суша; на високим равницама, које су понајвише шумом и зеленилом застрте, дише се чисти и здрави планински ваздух; а на највишим планинским тачкама клима је сурова, тамо и снег са мећавом веје. Уобште се може казати, да планине ублажују климу Абисиније, која би по своме положају близу равнитеља (екватора) била несносно жарка. У Абисинији разликују се два годишња времена: кишно или зимње, и сушно или летње. Кишно време траје од априла до октобра. За тих шест месеци потоци и реке нарасту и излију се, тако да се преко њих неможе прелазити, и становници остају као затворени у својим домовима.

Абисинија се може уврстити међу најбогатије пределе земље; она изобилује у минералима, у растињу и животињи сваке врсте; земља је њена понегде тако плодовита, да и по три жетве на годину даје. Од животиње налазе се све у Европи познате врсте домаће стоке. Говеда су крупна; коза има у небројеној множини; овце су ситне, имају црну вуну. Камила има само у нижим пределима. Даље има: коња.

мазага, магараца, бивола, свиња, дивљих коза, антелопа, разне дивљачи, свакојаких птица, разне рибе, пчела, свилених буба и т. д. — У долинама, где је најтоплије, земља доноси скоро све оно растиње, што доносе и тропски предели; међу осталим: памук, чивит, ебеново дрво, смолу, шећерну трску, урме, банане, кафу, лимуне, поморанџе и т. д. На високим равницама успевају класна жита, кукурузи, равно лекарско и баштованско биље; ту се, као и у другим пределима земље, производи, поред шећерне трске, и вино, а земља доноси све оно растиње, што и јужни предели Европе доносе. — Минерална блага леже скоро сасвим скривена у земљи. Само се у крајњим западним и југозападним пределима испира нешто злата. Има и нешто сребра, гвожђа, мермера и разних других минерала. Соо служи у малим плочицама као новац.

Абисинија дели се у главном на троје: на Тигар, који се шири на северу Таказе до приморских кршева; на Амхару, у средини, и на Шоу на југу. Шоа се сматра као огранак Амхаре. Свако од тих трију главних одељења дели се на разне области. Главно место у Тигру беше некад Аксум; данас је Адуа. У Амхари главно место је Гондар; ту је столица царева или негуша Абисиније. У Шои Анкобер је главно место. Гондар броји до 20,000 становника, Анкобер и Адуа по 10,000. Области броје много вароша; само ни једна од тих вароша није од праве важности.

Број становника Абисиније рачуна се на 3,000.000. Они се деле на старосодиоце и дошљаке. Старосодиоци припадају већином Кавкаској раси; понајвише су мрке боје, али су кречки, угледни и ратоборни. Они су у својој порекленој чистоти сачували се у средним планинама Амхаре; докле су се на западу измешали са Негрима од Судана, а докле су на обалама Црвеног

Мора претрпели семитијски утицај Арапске навале. — По вероисповеди становници Абисиније деле се на Хришћане, на Мухамеданце и на идолопоклонике. Хришћана, Грчке вере, има највише; они имају свог абуну (т. ј. св. оца) као неког патријарха, кога посвећује и проглашује патријарх Александријски. Хришћанство је већ у 4. столећу било у Абисинији распрострањено; пресађено је тамо из Египта, али је са сујеверним и Еврејским обичајима јако измешано. Мушка деца обрезују се; Мојсеови прописи о јелу и о чистењу испуњавају се, и светкује се сабат (последњи дан седмице) као што су више Хришћанских община још у 5. столећу светковали. Божија служба састоји се само у читању неких места из Библије и делењу наворе. За придику и црквене песме незна се ништа. Калуђери се као и свештеници жене; а неки живе и у полигамији, која међу Абисињанима није никаква редкост.

У старој историји Абисинија је мање позната него Нубија, међутим она је већ зарана била држава за себе. По народном предању први Абисински краљ био је Менилек, за кога се прича, да је син краља Соломона и краљице Сабе. Абисински престолница био је у старо време Аксум. Грци од Александрије имали су честе одношаје са Аксумом. У 9. столећу Арапи Мусулмани пређу Црвено Море и упадну у Абисинију; али они нису могли дубоко унутра продрти, него оснују у приморју, у Зулаи, у старој Адули, краљевину, која је неко време цветала. Г. 960. краљица Езат нареди да се поубијају сви чланови владајуће лозе, и подигне на престо свога сина, који оснује Загејску династију. Али у 1268. стара Соломоновска династија опет се подигне; један потомак те династије, који је био умакао целатском ножу, посади се на престо. Као да се тек од тог доба усвојио за кра-

ља Абисиније назив: велики Негуш (Негуша Нагуст Сајтиопиа — краљ краљева Етиопије; или хатзеге највећи владар). Монархија Абисиније имала је своје мене и револуције, као и све монархије у свету. Понекад се она ширила на целу Абисинију; а понекад имала да се бори противу малих поглавара у земљи који су се за независне прогласили. У таквој борби протерап је својим силним вазалима и последњи потомак старе династије Менилекове. Ти вазали, названи деђази, т. ј. војводе или наместници, поделили су међу собом Абисинију. Користећи се унутрашњим раздорима Абисиније, Арапи под врховним господарством Турске, заузели су приморје Црвеног Мора од Баб-ел-Мандеба, узимајући у то и Масау, где се налази једино доступно пристаниште Абисиније. На северу, спуштајући се према Нубији, Турци од Египта ширили су се непрестано на граници између Масауе и Метеме. На југу то исто чинила су Мухамеданска племена од Галласа. Рат унутра, рат споља, таква беше судба Абисиније до најновијег времена. Од 1855. радило се, да се земља политично уједини Један од делатних поглавица, који је дуже времена, под именом посљедњег Негуша владао у Амхари, присвоји себи назив цара, и оснује нову династију под именом Тодора I. Он је водио рат противу поглавара Тигра и Хоа; али његово старешинство беше опште признато. На његову несрећу, последњих година употребио је он силу противу Инглеског консула Камарона и његове свите, а доцније и противу изванредног посланика Инглеске, Расема, и овога свите; он их је све, преко 60 на броју, затворио под изговором, да су се недостојно понашали спрам његове царске личности, и није хтео ослободити их упркос опоменама и протестима Инглеске владе. На измаку 1867. Инглеска буде принуђена послати у Абисинију једну војску, са-

стављену поглавито у Индији. Војујући 4 месеца у Абисинији, Инглеска војска узме на јуриш Магдалу, у коју се цар Тодор са последњим остатцима своје војске биозатворио. Да неби жив непријатељу у руке пао, цар Тодор убије се својом руком. Ослободивши своје санароднике, Инглези оставе одма Абисинију, нетражећи да они поставе тамо новог цара или да уведу нову политику. Међутим, војени поход у Абисинији стао је Инглезе на 215.150.000 франака

После смрти цара Тодора и после одласка Инглеске војске, Абисинија остала је у највећој неизвесности за будућност своју. Три владара Абисинска: Менилек у Шои, Каса у Тигру, и Вагшум Гобхезие у унутрашњости Амхаре, имају да поделе развалине Тодорове царевине. Да ли ће се они међу собом мирно погодити, или ће у бој упустити се? Унутрашњи раздори Абисиније могли би само суседна Мусулманска племена, Галасане на југу и Турке на истоку, орабрити да дубље у Абисинију упадну; а из историје знамо да успех освојачког мача у руци Мухамеданаца није ни коме од користи, него је, напротив, од штете и онима који су побеђени, и целом човештву.

У друштвеном погледу Абисинија је далеко заостала од просвећеног света. Прве основе цивилизације донели су у Абисинију морски трговци и хришћански проповедници (мисионари), из Грчке и Египта. Грчки језик доста је распрострањен, нарочито у вишим редовима; њиме се служило и за надписе јавне, било посебице, било напоредо са језиком Абисињана, који се зове гез. На измаку 15. столећа били су Португалски мисионари дошли у двор краљева од Етиопије. Али после 150 година они су истиснути из земље, и ова је остала затворена за Европејце, докле се Скотлендски путник Брјус није одважио, да од 1763-1771 пропутује Абисинију и опише диво-

те којима ју је природа одарила. Од тог доба Европски путници наизменце походише Абисинију, поглавито ради научног проматрања. У 1848. започела је Инглеска и дипломатске одношаје са Абисинијом који се, као што смо напред казали, нажалост крвавим ратом окончаше.

Трговачка свеза Абисиније са Европом била би одвелике користи; али, та свеза моћиће се развити пошто се доврши Суецки канал, те Црвено Море постане велики друм источне трговине. Унутрашња трговина Абисиније отежава се: неравнином земље и планинама, немањем бродних река, и оскудошћу у добрим друмовима. У целој земљи само је један друм који то име заслужује.

Из Абисиније извози се на страну: смола, кафа, слонова кост, тамјан, восак, мед, нојево перје, рогови од говеда и од носорога, злато, жито и разне сировине. Нажалост, још се и робови извозе из Абисиније као предмет трговине. — Са стране увози се у Абисинију: дебела чоја, откана свила и памук, кадифа, бојене мараме, игле, стаклене ствари, оружје, и и. д.

Сва спољашња трговина води се преко Масауа, једног од најбољих пристаништа на Црвеном Мору, које је у рукама Турака. Инглеска, Француска и Аустрија имају у Масау своје конзуле. О Инглезима се вели, да грамзе за пристаништем Масауом. Као што су господари Адена у приморју Арапске, кад би добили још пристаниште од Масауа, Инглези би сасвим господарили улазом у Црвено море, и могли би лако подстицати ратоборне чете Абисинјана, да упадају у Египат, како би најпосле и овај заузети могли.

Аболиционисте. Аболиционисте називају се они који хоћеју да се укине робство. (в. Робство.)

Абсолютна власт. Абсолютизам. Реч абсолютно значи безгранично, сасвим независно, ни за што повезано. Придев „абсолютно“ не-

би се могао са разлогом дати ничему људскоме, јер су људи по својој природи ограничена, несавршена створења. Али, у политичном говору придев абсолютно уобичајен је за означање власти која се шири мимо граница правде или законитости, мимо слободна израза опште воље. Тако, кад они који су на влади господаре, као што се вели, „неограничено“, без јавне контроле и без одговорности: онда се њихово господаарство назива абсолютно власт или абсолютизам.

Нема те абсолютне власти која неби налазила неке границе било у вери, било унаравима, и у предрасудама народа. Вели се н. пр. за султана, као, и за извесне хришћанске владоце, да су абсолютни; али и тај султан и ти владоци морају ди на очи народу чине нешто, што се са појмом о абсолютноме никако сложити не да, морају н. пр. да иду, први у џамију да се клања, а други у цркву да метанија праве или друге формалности обављају. Промотримо само дубље државе тако назв. „абсолютизма“, па ћемо се уверити, да абсолютизам у границама вере и нарави све може, само не може из тих граница изићи, а да тиме свој обстанак у опасност недоведе.

Ако се баш неће, да се у политици без придева „абсолютно“ прође, онда би тај придев највише приличио ономе што се зове суверенска власт т. ј. власт из које истичу све државне власти: и законодавна и судска и извршна. Ми ћемо на свом месту ближе разложити значење суверенске власти (в. Суверенство), а овде само напомињемо, да та власт припада народу као природно право његово, и да у свима правним државама основни закони освештавају и ујамчују суверенску власт народа. У њима се изречно признаје, да је народ суверен, да „све власти извиру из народа“, да народ као суверен сам себе опредељава, сам себи законе даје, сам начин своје владе одређу-

је и владоца бира. Нажалост, садашњост као и прошлост, није оскудна у примерима, да једна династија или више аристократских фамилија прикупе у своје руке суверенску, и са њоме све власти у држави, тако да та династија или те фамилије само господаре, а народ само као роб слуша. Кад је суверенска власт у рукама једног господара, вели се, да је то абсолютизам монархије, а кад аристократијске фамилије суверенску власт у своје руке уграбе, онда се то зове абсолютизам аристократије.

Абсолютизам монархије морао би се оснивати на предпоставци, да онај који господари, сједињава у својој личности све моралне и умне врлине и способности, па да се призна, да је абсолютна монархија ваљана и најбоља форма владе. Али који би здрави разум могао предпоставити, да би једна личност била у стању, да као што треба и најбоље испуни све дужности које влада према народу има? То би морао бити несамо поштен, него и свевидећи, свезнајући и свемогући господар, од кога би се очекивало да он један за цео народ све најбоље проникне и уреди. Тај господар морао би у свако доба најпоузданије и најподпуније бити извештен о свему што се збива и ради у свакој струци државне управе, на сваком крају и на свакој тачки земље, морао би умети да из средине својих „поданика“ изберу најпоштеније и најспособније људе за разне државне послове, да свугде и вазда бди и контролише над свима који те послове раде; морао би, једном речи, да буде неко створење онако савршено као што је сами Бог.

С друге стране, они над којима би он господарио, морали би бити без сваке мисли и без сваког чувства достојанства. Јер абсолютна власт на једној страни предпоставља саму пасивност на другој страни, пасивност каква се само замислити може

онде, где један над свима без одговорности господари. То је пасивност поред које ни народ у целини својој, ни чланови његови појединце немају никаква гласа у питању о својој собственој судбини. А где се никад неизражава и нечује воља свију у обштој ствари; где се све за народ без народа, а по вољи и ћуди једнога господара ради: ту су сви осим тога једног господара упућени, да даду оставку на разум, на вољу и на све што човека човеком чини.

Што се тиче првога, т. ј. моралне и умне савршености онога у чијим би рукама абсолютна власт била, ми невелимо, да једна личност неможе бити увиђавнија, поштенија и праведнија него друга; али, нека би се у неброју „абсоlutних монарха“ и наша понека личност која би умно и морално надмашала друге, питање је: како да сачувамо човечанско достојанство свију, и осигурамо обшти напредак противу толиких и толиких, који нити су увиђавни, нити способни, нити праведни, али их је слепа срећа на престо донела? Из историје знамо, да је један махнит у стању за један дан разорити све, што стотине паметних вековима подижу; па кад је то познато, онда с каквим уздањем да се рачуна на „абсоlutну власт“, која по правилу на сто манитих господара једва једног паметног доводи?! — Да народ који трпи једног неограниченог господара над собом, у моралном и умном погледу пропада, томе су дале и дају доказа све досада познате абсоlutне монархије, у Европи, као и у Азији и у Африци. У тим монархијама показало се да народи све несретније, све ниже и животињи ближе стоје, што је мање ограничена власт господара коме они робују. Показало се, да „абсоlutни монарх“ шири господарство своје несамо над физичним, него и над моралним и умним силама народа. Његови поданици несмеју имати своје мисли; они

морају својих осећања и својих жеља одрећи се пред суровом самовољом свога господара; морају и своје најмилије и своје најсветије жртвовати дивљачким страстима његовим. Њихова имаовина, њихова глава, њихова фамилија: све то зависи од милости господара њиховог. Што се овоме и његовим љубимцима прохте, морају они чинити, па ма колико их муке, туге и крвавих суза то стало. Погледајмо само на Турску, па одговоримо, да-ли народи у земљама „абсолютне монархије“ нису сведени на стање чопора стоке под целатским ножем властника њихова? Али, ма колико да би био унижен један народ, опет нема ни једнога који неби осећао срамоту своју под господарским бичем једног „абсолютног господара“, и који неби желио, да из стања „безусловне покорности и послушности“ пређе у стање личне слободе и друштвене независности. Историја је пуна крвавих примера, који потврђују, да нема шта народи неби жртвовали, да би се једном за свагда избавили од несреће коју монархијски абсолютизам над главама њиховим шири.

Абсолютизам аристократије још је несноснији од абсолютизма монархије. Докле у абсолютној монархији један господар са својим љубимцима и целатима народу крв пије, у абсолютној аристократији чине то небројене аристократске фамилије са својим многобројним слугама и чанколизима. То зло све је теже, што знатније разлике деле аристократију од осталог народа. Тако, кад су аристократске фамилије порекла освојачког, па су још и од друге расе, од друге народности и вере, него што су они над којима господаре, онда те фамилије све немилостивије и суровије муче народ; а овај је толико мање склон да им се преда, колико се више гомилају неправде што му оне чине. Као што је лако разумети, абсолютизам аристократије све теже

је укротити, што више фамилија аристократија броји.

Пријатељи абсолютизма неизцрпиви су у анекдотама о „гомили бее свести“, о потреби једне „гвоздене руке“ која би над „незрелим“ народом „очински“ управљала, и т. д. Нека би се и допустило, да гомила нема потребне свести и зрелости, питање је: шта да се очекује за свест и зрелост гомиле од абсолютизма, који, као што напред спомену смо, осуђује гомилу на судбу робова што несмеју имати своје мисли и своје воље? Сви докази историје потврђују, да абсолютизам све у већу глупост, све у црњу несвест и незрелост гомилу уваљује; и да се ни један народ није могао до више свести развити и политично сазрети, пре него што би се био ослободио од абсолютне власти било монарха или аристократије. Са историјом у руци праведно можемо рећи: народна свест и зрелост почиње тек онде, где престаје абсолютна власт једнога или неколицине над свима. Али, и да непреврћемо листове историје, упоредимо само слободну Америку и Швајцарску, са земљама „абсолютне“ владе, н. пр. са Турском или са Аустријом пре 1866., па ћемо се на први поглед уверити, да за политичну свест и зрелост друштва није тражити школе мимо слободе.

Браниоци абсолютизма причају, даље, о „суровим наравима“, о „дивљачким страстима“, о „немирним духовима“, о „крвавим револуцијама“, и т. п., све као о бауцима који бекне изван области „абсолютне владе“. Али, и ту је довољан један упоређујући поглед на земље абсолютних влада и на слободне државе, па да се увери, да „немирни духови“ и сва страшила што „крваве револуције“ доносе, понајпре се и понајчешће јављају баш у средини абсолютних монархија и аристократија, и да противу таквих страшила нити је било, нити може бити поузданије страже и сигурнијих јемстава, него што су одговорност вла-

де пред народом и слободно развита обшта свест о праву и дужности удруженог човека.

Ето зашто се абсолютизам, монархије као и аристократије, сматра данас као најгора форма државна, и зашто му здрави разум противставља систем народне самоуправе. Где народ сам собом управља, ту влада није ништа друго, него само орган извршне власти, тако, да се може рећи, да су ту народни скупштинари званичници законодавства; судије, званичници судске власти; а владалац званичник власти извршне. (в. Самоуправа).

Абсолютизам ваља разликовати од деспотизма. Абсоlutна власт, ако и није ограничена, може бити праведна, у рукама увиђавног и поштеног владоца или владе; али, деспотизам остаје вазда и свугде свирепа ђуд која гази правду и поштење. (в. Деспотизам.)

Абсолуција. Реч абсолуција употребљује се у црквеном и у правничком говору. У црквеном говору абсолуција значи опроштај грехова који се добија кад се грехови исповеде, признаду, — значи ослобођење од свију црквених и божијих казна које грешника постижу, али које му се могу опростити кад их он исповеди и покаје се. — У правничком говору абсолуција значи судску пресуду којом се оптужени (у грађанским или у кривичним поступцима) ослобођава од тужбе која је противу њега подигнута (*absolutio ab instantia*), — значи особито привремену обуставу или изоставку истраге (у кривичним процесима) поред недовољног доказа за злочинство или кривицу у делу. Та средина између ослобођења и осуђења јест плод система тајног инквизиционог процеса, јесте као нека замена тортуре. Таква замена противна је правној сигурности и грађанској слободи, која иште, да се све тужбе што брже и непристрасно реше. Заиста, кад се истрага обуставља под изго-

вором „недовољног доказа“ и на неопределено време, докле се могућим начином нови докази кривице неби добили, кад се тако истрага обуставља онде, где истина и правда ишту, да се донета тужба прогласи за неосновану, и допети докази за лажне: тада се вређа право које оптужени има на што брже решење и пресуду, и излаже се исти подозрењу упркос свима основима правде, што је тако рећи, као нека изванредна казна. Такво обустављане истраге познато је поглавито из времена политичних покрета; тада оно служи онима који су у власти као средство, да личности које им нису по вољи удале и вазда држе далеко од јавних звања и избора за народне посланике. Где порота влада, ту, наравно, неможе бити таквог злоупотребења власти, почем се ту свака тужба мора решити пресудом: „крив је“ или „није крив“.

Ава (царство, в. Бирманска)

Аванџирање. Аванџирање значи помицање напред, подизање на виши степен. Примењено на државну службу, аванџирање значи подизање на виши чин, на више звање. Аванџирање треба да унапређује државне званичнике по способности и заслуги. У монархијама, нажалост, аванџирање је понајвише средство, да се од државних званичника направе покорна оруђа и машине за угушивање народне свести. Погледајте само ко у монархијама најбрже и најсјајније аванџира, и наћићете, понајвише, ингриге и подлост на првим местима; а од правог дара, способности и заслуге једва и трага има у монархијским листама аванџа-мента.

У државама са редовним народним скупштинама, где и државни званичници могу бити изабрани за народне посланике, они на које би такав избор пао, подлеже новом бирању, ако би аванџирали докле

су још посланици. Тим обнављањем избора иде се на то, да се неда влади, да аванцирањем народне посланике придобија на своју страну.

Авдитор. Име авдитор, или аудитор, даје се разним државним званичницима. У Француској Наполеон I. увео је звање авдитора у државни савет. Број њихов није био опредељен; узимани су из средине старих племићских фамилија; а посао им беше поглавито, да односе акта државног савета у главни стан Наполеона, па ма где он био, у Шпанској, у Немачкој, у Пољској, у Холандији, или и у самој Русији. Наполеон је грамзио, да и најмањи указ подпише у којој освојеној страни земљи. Тако је неки указ о уређењу театра подписао у Москви. Авдитори који су долазили у стан царев, нису се увек враћали у Француску; Наполеон их је понекад задржао, да би их поставио за чланове привремене владе у каквој освојеној области. Далмацијом, Илирском и неким Немачким областима управљали су авдитори Наполеонови. У 1810. Наполеон је био умножио звања авдитора; увео их је и за обшту администрацију, па и у војсци под називом благајника. Авдитори у Паризу могли су, после две године звања свога, добити места у седници царског савета. Они су носили сјајну униформу и увршћени су били међу грађанске дворјане (који су парадовали на дворским баловима и свечаностима). Кад је Наполеон пао, пала је и његова установа авдитора. Доцније усвојено је име авдитора само за нека звања; а данас даје се оно судским помоћницима и помоћницима у контроли. — У Прусији и у Италији означају се именом авдитора и споредни званичници у судској и административној струци.

Авоаје (Avoué, voyer). Авоаје реч Латинског корена (од *advocatus*). Авоаје називају се у изве-

сним Швајцарским кантонима (у Берну, у Луцерну и у Солерну) први, а понегде прва два старешине мађистрата. У другим кантонима исте старешине називају се: *Landammann*, биргермајстери или синдикуси. У старије време име авоаје носиху судски званичници који су имали да бране права цркве, манастира и вероисповедних дружина.

Автономија. Автономија, аутономија, јест Грчког корена: *αυτος* сам собом *νομος* закон. У политичном говору она значи: самоуправа, самостално законодавство, власт од себе самог, право да се имају собствени закони и сопствена влада.

Било је времена кад је аутономија представљана неком „великом личности“, н. пр. Александром Великим; тада се појам о аутономији мешавао са појмом о деспотизму. Кад је последни бедем независности Грчке, савез Ахејски, пропао, под освојачком руком Римљана, Римски сенат даровао је Грчким варошима аутономију, као право на самоуправу обштинску, муниципалну. Грађани аутономних вароша, муниципија, имали су политична права у Риму; њима беху доступна војена и мађистратска звања републике. Они имађаху, дакле, две отачбине, беху грађани двеју вароша, противно оној изреци, која је важила за Римљане: *Nunquam duas patrias habebis* (Cicero *De legibus* II, 2.) Унутрашње уређење аутономних вароша наличило је обично на уређење Рима, и оне су имале свој сенат, своје скупштине и своје консуле. Вароши те могле су се и одрећи своје аутономије, па управљати се по грађанском законнику Рима; у том случају оне су се утеловљавале у област републике.

У наше време аутономија значи унутрашњу независност, највишу власт, суверенство, неограничену управу народа. Као што се данас право појми, аутономија припада целини народа. Ни једна влада,

била она республиканска или монархијска, ни један цар, краљ, кнез или председник републике немају присвајати себи власт која би их учинила неограниченим (абсољутним) господарима државне снаге.

Инглези имају реч *Selfgovernment*, под којом разумеју власт народа, да сам себи законе даје, да сам собом управља (в. самоуправа); та Инглеска реч може се сматрати као равнозначајна са речи ав-автономија

Автономија може се означити и као истоветна са слободом. Слобода јест властитост човека од себе самог, или право његово, да се развије и усаврши колико је само способан за то, автономија значи такву исту власт и право за народ. Почем се народ састоји из људи, то се и автономија народа само на основу слободе човека појмити може. Автономија и слобода не даду се, дакле, делити једна од друге; у којој је држави човек најслободнији, о тој држави може се рећи, да и највише автономије има. Само тако може се појмити држава као друштво слободних људи који сви имају једнако право на слободу, над којима свима једнако влада обшта свест, обшта воља.

Још није било државе за коју би се могло рећи, да је подпуно автономна. Сав досадањи политични напредак људи своди се на усиљавање, да се што на ближе автономији дође.

Автономија примењује се и на одношаје савезничких држава. Н. пр. у Швајцарској савез основан је на начелу автономије. У Швајцарској сваки кантон, члан савеза, има своје самостално законодавство, своје сопствене законе, своју самосталну унутрашњу владу и властнике. Савезу се само у питању о заједничкој одбрани признаје неко политично право над кантонима, право које се тумачи овако: сваки кантон дужан је ставити један део своје снаге у

службу савеза, за одбрану свију и сваког кантона.

Реч автономија примењује се и на одношаје Србије и Румунске спрам Турске. Вели се да кнежевине те имају своју автономију, и под том автономијом разуме се право њихово, да слободно бирају себи владоца (кнеза), право на независну народну управу и на самостално (автономно) уређење исте; разуме се, даље, подпуна слобода законодавства, просвете, вере, трговине и бродарства; и најпоследње, право да држе војску за сопствену народну одбрану. Сва је обвезаност њихова спрам Турске, да јој плаћају неки годишњи данак; испунили једном ту обвезаност, оне су у свему другом независне.

Инглеска је применила начело автономије на колоније које је освојила. Колоније те живе самостално, имају своја сопствена права и установе; само немају, као што и Римске колоније нису имале, право да бирају посланике за парламенат. — То исто важи и за колоније Француске.

Начело автономије даје се применити и на свако политично друштво које представља неку грану државне управе. (В. Децентрализација. Област. Општина. Самоуправа. Слобода.)

Ага. Агалук. Ага, Турска реч, значи господин; по В. С. Караџићу, господар. Агалук зове се звање или власт аге. (в. Кмет. Читлук.)

Агенат. Агенат зове се онај, који је овлашћен, да води бригу о одношајима, или да заступа и брани интересе некога, који га је на то овластио. Агенат, у своме звању пуномоћника, овлашћеника, заступника или повереника, има да извршује налоге и упутства онога који му је власт дао; по тим налозима и упутствима он се управља, мимо њих несме ништа предузимати и чинити. Он је као неко оруђе подчи-

њено неком предпостављеном уму и вољи. Агената има дипломатских, трговачких (консули, консуларни агенти) и т. д. Име агента даје се, и разним, вишим и нижим, привременим и сталним званичницима. Агенти извршне власти имају дужност да извршују законе државне. Кад је устав земље у својој снази и важности, они и у случају тегобе немају право, да тумаче законе.

Агенат дипломатски. Дипломатски а г е н а т назива се сваки званичник кога једна држава овласти, да води преговоре у име њено са другом државом, или који има пуномоћство (мандат) да једну државу код друге заступа. У ред дипломатских агената увршћују се: представници (амбасадери), изванредни посланици, опуномоћени заступници (министари), заступници станујући (резидујући), повереници (*chargé d' affaires*). Звање дипломатског агента шири се на сва прага по којима једна држава може водити преговоре са другим државама, и која се називају права заступништва и посланства. Наравно, да би се звање дипломатског агента као што треба обављало, ваља умети вешто водити преговоре и руководити јавне послове између држава. (в. Д и п л о м а т и ј а).

Дипломатских агената било је још и у стара времена. Египћани, Персијани, Јевреји, Грци, Римљани, особито посљедњи примали су и слали политичне агенте. Грци су називали политичне агенте *προσβεις* а Римљани *legati, oratores* Али, у стара времена ако и беше дипломатских агената, опет небеше развитије свести о међународном праву, а то нарочито зато, што се цивилизација старинска сводила у границе једне једине царевине.

У средњем веку почеле су се посебице састављати државе, независне једна од друге; али за више векова одношаји између тих држава остадоше слабо развити. Спахијско

суверенство мало је говело правилности тих одношаја. Владаоци су слали на страну своје просте агенте за приватне послове, које нису разликовали од јавних послова, или су слали племиће (*gentilshommes*), да би испунили посланство у каквој свечаности (церемонији). Папа је захтевао понекад од владалаца, да му, кад ступе на владу, пошљу посланике ради изјаве покорности. У доцнија времена изјављивало се просто поштовање, наместо покорности. А и папа је с почетка слао посланике (*responsales*) краљевима Француске и царевима Византије; доцније папа је имао сталне заступнике (легате) код краљева Француске и царева св. царства. — Од светских владалаца краљеви Француске први имађаху редовне дипломатске свезе. Луи XI. имао је сталних посланика код краља Инглеског и војводе од Бургоње. Његов син Карло VIII., пошиљући своју војску у Напољску, заплео је интересе Европе тако, да су владаоци морали имати своје представнике један код другог. Тако је дипломатски агенат постао из политике дворске, која се почела развијати у шестнајестом веку.

У почетку беше само једна врста дипломатских агенета, наиме: представници (амбасадери). Они имађаху да представљају суверена у највишем степену, што беше скопчано са теретном свечаности и огромним трошковима. Да би се томе доскочило, прибегло се простим агентима, за које нетребаше скупе свечаности (церемоније), почем непредстављаху личност суверена; они се најпре називаху агенти, па онда резиденти. Агенти ти беху с почетка једини стални посланици; тек после њих постали су, у шестнајестом веку, стални представници (амбасадери), и тада су се ови на више врста поделили. Нарочито од времена Вестфалског уговора постављена су нешто сталнија правила за дипломатске агенте. У осамнајестом веку разли-

коваху се уобште три врсте јавних посланика: 1) опуномоћени заступници (*ministres plénipotentiaires*); 2) заступници станујући (*ministres résidents*); 3) заступници повереници (*ministres chargés d'affaires*).

У шестнајстом веку дипломатија представљаше поглавито лукавштину и превару, па и дипломатски агенат више је имао прокопавати тајне двора код кога је био оверен, него представљати опште интересе своје земље. Тек кад се почела правити разлика између општих интереса државе и засебних интереса владоца, почело се и звање дипломатских агената чистити од лукавства и шпионства, у што је с почетка било огрезло. Напредку међународног права много се припомогло, кад је свака држава постала дужна, да држи сталне посланике на страни. Усвајање једнаког начина живота и општих правила за водеће преговора међу државама, донело је неку једнакост и чувство правде, што су основа систему Европских држава, а то је заслуга нарочито сталних посланика. Уосталом радња дипломатских агената бивала је све спасоноснија, што се више развијао општи систем политике, који је владао у просвећенијим државама.

Докле међународни одношаји још небеху тако развити као што су данас, могаше један човек представљати своју земљу у свима одношајима. Данас се обично за сваку струку одношаја у важнијим питањима одређују стручни зналци. За важније преговоре о трговини и. п. одређују се особити пуномоћници (*ad hoc*). Докле средства саопштавања беху незнатнија и спорија, дотле се више рачунало на обшта, подробна, двосмислена и тајна упутства за пуномоћнике. У наше време телеграфска жица служи као средство свезе за дипломатске агенте као и за цео мислећи свет; та жица поставља владе у положај да се користе сваком променом околности, да би посредно или непосредно опре-

делиле правац и основе дипломатским преговорима. С тога је дипломатска радња више данас него икада пре у власти министрима спољашњих послова; тиме се, наравно, смањује независност и важност дипломатских агената, али је утолико мања и њихова одговорност.

Држава која може примати дипломатске агенте има право и слати их. Право да се шиљу дипломатски агенти назива се активно право заступања (легације); а право да се примају дипломатски агенти зове се пасивно право заступања. Право заступања оснива се на народном суверенству; и потоме оно припада и републикама и монархијама. Власт да извршује то право припада ономе који представља државу; та власт неупотребљује се из морања, него по слободном опредељењу (није „облигаторна“ него је „факултативна“). Ако која држава неби примила посланика стране силе у време мира, и ако то непримање неби оправдала никаквим разлозима, а најмање разлозима који се тичу саме личности наменованог посланика: онда се такво неоправдано непримање сматра као прекидање међудржавних одношаја. Кад нека држава одриче другој држави право, да оверава код ње своје посланике, она се и сама уздржава од употребљења таквог права.

Свакој влади стоји до воље у коју ће врсту свог посланика поставити; међутим, неједнакост дипломатског церемонијала доноси собом нека ограничења и у том погледу. Уобште, право да се шиљу посланици прве врсте задржано је за велике републике, и за државе чији су владоци одликовани сјајним почастима. Државе које су зависне или полу-суверене немогу, по правилу, имати дипломатских агената. Такве су неке државе у северној Америци; такви Швајцарски кантони. Државе које су привезане за другу неку државу, која има да о заједничким интересима води преговоре са трећом др-

жавом, немају такође права, да при-
мају и шиљу дипломатске агенте;
такове су: Норвегија, в. војводина
Луксембург и Пољска под уставом
од 1815. Државе које сачињаваху
Германски савез, беху задржале сва-
ка за себе право заступања, а ди-
јета у Франкфурту није га имала.
Државе које сачињавају данашњи
савез северне Немачке, нису властне
да се посебице заступају и предста-
вљају у међународним одношајима.
Прусији, којој припада председниш-
тво савеза, припада и право, да
представља савез у међународним
одношајима, да оверава и прима ди-
пломатске посланике у име савеза
(чл. 11. устава за савез северне
Немачке, обнародованог 14 јула 1867)
— Главним државним наместници-
ма, вицекраљевима, може се призна-
ти неко ограничено право да при-
мају дипломатске агенте. — Срби-
ји и Румунској признато је пра-
во, да у спољашњим одношајима
могу радити независно од порте, та-
ко да те кнежевине у делу имају
активно и пасивно право заступања.
Консули страних сила у Београду
и у Букурешту јесу уједно и ди-
пломатски агенти; Србија и Румун-
ска имају своје дипломатске агенте
у Цариграду; влада Србска има свог
дипломатског агента у Букурешту,
као што и влада Румунска свог ди-
пломатског агента у Београду има.
Право активног и пасивног засту-
пања употребљују Србија и Румун-
ска и у одношајима са независном
краљевином Грчком. Оне се непо-
средно заступају и у другим међу-
народним одношајима; тако имају
своје заступнике и у Европској ко-
мисији за бродарство Дунавско.
Србија је и са Аустријом независно
преговоре водила. Тако је познат
Аустријски указ од 21. октобра
1833. Нр. 25,886, којим је признато
Србији право, да независно заступа
своје интересе; као што је то право
признато и поштанским уговором од
1868. између Аустрије и Србије.

Владац који се једном одрече

престола, нема више право дипло-
матског заступања. Препирало се,
да-ли то право губи и владалац ко-
ји буде збачен с престола. Право за-
ступања неизвире из личности владо-
ца, него оно долази од народног су-
веренства; дакле, и збачени вла-
далац не може имати оно право, ко-
је се може извршивати само на пре-
столи, коме је круна обшта народ-
на свест и воља. Понеки владалац,
и пошто је скинут с престола, за-
државао је себи у начелу право да
прима и шаље посланике, право ко-
је се узурпатору одрицало. Данас,
кад се свршени послови (*les faits accom-
plis*) све више признају као основе но-
вим правима, пада и разликовање вла-
де у делу од владе у праву. Од о-
ног часа, кад последник збаченог
владаоца представља у истини власт,
постаје као правило, да се примају
његови посланици. У сваком случају
почем се примање страног посланика
сматра као дело признања оног владо-
ца који га је овластио, немогу се у исто
време и са истим званичним уважењем
примати и посланик збаченог владо-
ца, и посланик нове владе, која је
дошла на место збаченог владоца.

Упоређење дипломатских агената
може се оснивати, пре свега, на
цели посланства; тако има послани-
ка за преговоре, посланика за ети-
кате и церемоније; има, даље, пос-
ланства која служе за извињавање
или у знак покорности или поштова-
ња. Агенти дипломатски или су стал-
ни, или привремени; или су изван-
редни или редовни. Некада су се
правиле тегобе приликом церемони-
јала, и препирало се о првенству
дипломатских агената; али силе ко-
је су подписале Бечки уговор од
1815, усвојише једнака правила за
упоређење дипломатских агената.
Актом од 19 марта 1815. подељени
се дипломатски агенти на три реда:
1) на представнике (*des am-
bassadeurs, légats* или *nonces*); 2) на
посланике или заступнике
оверене код суверена (*des en-
voyés ou ministres accrédités auprès*

de souverains); 3) на поверенике (des chargés d' affaires) оверене код министара спољашњих послова. Само први (амбасадери, легати и нунциуси) имају представнички значај. Дипломатски званичници у изванредном посланству немају под тим именом никаква првенства у звању (рангу); они се упоређују међу собом по времену (датуму) кад је званично означен њихов долазак. За примање дипломатских агената мора се определити начин једнак у свима државама.

Протоколом Аахенским од 21 новембра 1818. уведен је још један ред дипломатских званичника, и то су тако назв. станујући заступници (des ministres résidents) који су увршћени између другог реда и трећег дипломатских агената. У данашње време државе се ретко представљају станујућим заступницима; дипломатски агенти другог реда (посланици и заступници) и четвртог (повереници) јесу данас најчешћи. Често владе оверавају код страних дворова дипломатске агенте који се називају изванредни посланици, или опуномоћени заступници. Инглези су први употребили тај назив. Противно правилима до 1815. придато је изванредним посланицима неко првенство над обичним посланицима. С тога и стални представници узимају понајвише назив изванредних посланика. Дипломатске агенте прва три реда шиље (са писмом оверења) суверен суверену; а агенте четвртог реда (поверенике) шиље (са писмом оверења) министар спољашњих послова министрима спољашњих послова. Протокол Аахенски не смета, уосталом, да свака држава по свом суђењу определи постепеност дипломатских звања.

Четири реда дипломатских агената, као што су означени Аахенским протоколом, обухватају заступнике јавне у правом смислу. Уз та четири реда долазе још следећи дипломатски агенти: 1) агенти намено-

вани владом која није призната, или узурпатором; ти агенти нису чланови дипломатског тела, они немају писма оверавајућег, него само писма за привремено признање или за препоруку; — 2) комисарски депутирци по неком особеном посланству, као ради утврђења граница; — 3) високе личности опредељене за важне послове, у којима се жели избећи дипломатска церемонија, а да се такви посланици не поставе у нижи положај.

Дипломатски агенти уводе се у своје звање предајом својих оверавајућих писама. Писма та предају се суверену кад агенти припадају коме од трију првих редова; а министру спољашњих послова, кад је он само повереник (chargé d'affaires)

Дипломатски агенти имаћаху некад врло раширене повластице; а данас имају ове: 1-о неповредивост личности агента и гласоноша посланства; 2-о изузети су од странне јурисдикције. За грађанске спорове изузетак тај није јасно и тачно опредељен; како ће се тај изузетак у ком случају схватити, то зависи од начина како се што догодило. Као утврђено сматра се ово: да је дом посланства неповредив, и да местна власт несме прекорачити његов праг, на било да се ради и о извршењу каквог судског акта. Изузимању диплом. агената од странне јурисдикције у споровима о злочинству (криминалу) поставља се за границу случај ухваћене на делу завере противу владе, код које су ти агенти оверени. — Што се тиче свите дипломатских агената, прави се разлика између праве свите и лица која су просто придужена посланству; а код посљедњих прави се још разлика између домаћих и странаца. 3) Дипломатски агенти властни су, да слободно исповедају своју веру у дому посланства.

Побројане повластице и права припадају дипломатским агентима само у земљи у којој станују. У земља-

ма кроз које путују, они немају права ни на што више, него само на учтивост.

Дипломатски агенти као што имају повластице имају и дужности. Дужности те долазе или од природе звања, или од самих повластица. Тако диплом. агенти уживају право личне неповредивости, али су дужни да остану вазда у границама званичне радње своје. Ако би који диплом. агенат учинио што противу обстанка и будућности државе, у коју је послан, његова личност и његове артије могу бити ухваћене, и он одма упућен да из те државе одлази онамо одкуда је дошао, ако је опасност нагла. Ако ли околности нису такве да се с њим тако поступити мора, онда се само захтева од његове владе, да га натраг позове. Тешко је утврдити правила за такве изузетне случаје. Уобште дом посланства несме никад постати огњиштем интрига противу владе земаљске, и никоји диплом. агенат несме имати свезе са вођама странака, свезе која би могла бити од штете онима који управљају државом. Кад би настали опасни одношаји (криза) између двеју влада, диплом. агенат треба да уздржава огорчење, а да непренагљује раскидање одношаја. Ту је лична умешност (такт) најбољи саветник. Неможе се свугде једнако поступати; што је у једној земљи умереност, то је у другој често слабост. Уобште се иште, да диплом. агенти буду неутрални и уздрживи. Међутим, диплом. агенат нетреба да се затвори ни у какво искључно друштво; он треба да се меша са светом, да проматра обичаје, нарави, живот и догађаје земље у којој стањује, ако хоће да уме судити и давати извештаје о стању те земље. Са основом пребацује се дипломатским агентима, да се затварају у неки ограничени и уједно козмополитски круг, који је свугде једнак, и који надаје прилике, да се сазна карактер земље. — Даље је

дужност дипломат. агента, да води свуколику бригу за своје суграђане. Ништа толико неуздиже важност једне владе на страни, као и на њеном сопственом огњишту, колико заштита коју она даје својим савезницима гдегод они имају права за себе. —

Питање о формалностима (церемониалу) за дипломатске агенте, давало је повода многим препиркама. Данас се избегавају те препирке. Чланак 7. Бечких правила гласи: у уговорима између више сила који допуштају алтернат¹⁾, коцком ће се определити, којим ће се редом ти уговори подписати; у данашње време бива то често азбучним редом. — У церемонијама одликовано место јест средина, и сваки члан дипломатског тела поставља се по своје рангу с десна те средине; али често се тражи, да се избегне парада случајним измешањем, или се изјави, да се свако место има сматрати као прво. — Формалности за примање разликују се по рангу диплом. агената. Представник (амбасадер) има право да мете капу на главу пред сувереном пре него што прочита своју беседу којом се пријављује. Представници једини имају право, да се називају „екселенције“; они су властни, да се возе на шест коња, и т. д. У католичким дворovima даје се нунциусима (представницима папе) првенство над свима другим дипломатским агентима. —

Дипломатско посланство престаје:

1-о) кад престане суверенство државе која шиље диплом. агента, или државе код које се оверава диплом. агенат.

2-о) кад умре или се одрече престола суверен који шиље диплом. агента; или кад умре суверен коме је био послан диплом. агенат.

3-о) кад истече време оверавајућем писму.

*) Алтернат значи, да свака сила заузме прво место у оном документу, екземплару, уговора итд. који је за њу опредељен.

4-0) кад се униште власти.

5-0) кад се диплом. агенат на-траг позове, или се у звању напред помакне.

6-0) кад се прекину диплом. одношаји.

7-0) кад се сврши посланство, ако је било привремено и особито.

Агенат изазивач, подбадач. Агенти изазивачи, или подбадачи називају се они које власт подпушта, да би подбадали, изазивали грађане на разговоре и дела, по којима се могу распознати и и за која се могу на одговор узети непријатељи владе. Агенти изазивачи раде или по непосредном налогу и упутству оних, који су у власти, или пошто су само упућени, да пазе и јављају шта се противу владе говори и смера, тако да управо од шпиона постају изазивачи и подбадачи. Агентима изазивачима служе се обично оне владе, које нису у стању, да се племени-тим средствима бране од зла које су саме учиниле, или га бар одклонити нису умеле. Такве владе, осећајући немоћност своје политике, осећају и потребу, да прибегну изванредним и преким мерама противу оних, за које мисле да су им опасни; оне, такорећи, распаљују ватру непријатељских страсти, подстичу завере без којих мисле да се неће моћи проћи, и траже да у клици угуше и утамане опасност од које зебу. На тај начин агенти изазивачи развијају делатност своју; подпуштени у средину незадовољних и огорчених, они мере сваки корак и сваку стопу ових. Они се претварају као да су и сами незадовољни са владом, издају се за непомириве противнике њене, за неумитне осветнике погажене слободе и правде, или за најватреније чуваре и браниоце интереса, које противници владини заступају. Као што су потајно у свези са полицијом, њима је, наравно, слободно све и говорити, и писати, и спремати про-

тиву владе; њихова смелост у одпору влади, вешто употребљена, заврне често мозак и најпромућурнијем противнику владином; а влади нетреба много, па да прогласи, да је „завера откривена“, да су „завереници похватани“, „револуција спречена“, и т. д. Агенти изазивачи подстичу и негују незадовољство и огорчење противу владе онако, како би се збиља нешто „опасно“ покушало; они оберучке пригрљују све што ма и најмање наличи на злочин умишљај, или на неку клицу завере, они то гаје, да би га предали својој судби, чим се одгаји толико, да се као нешто стварно пред свет изнети може. Дотера-ли се дотле, да се у законитој форми може противу чега вика подићи: онда влада, нешто заслепљена, нешто изоачена, почне на јуриш истраживати све „подозрителне“ и „опасне“; она упада у средину незадовољника, противника, непријатеља и свију од којих се боји, и од којих се ослободити жели; она прикупља доносења, извештаје и доказе, и изводи по вољи закључења о „злочиним умишљајима“, о „опасним намерама“, и о „бауцима револуције“, често тако страшним, да се и она сама стреса кад се о њима помене. Најпоследне, влада се обраћа суду, да би овај освештао њено одкровење, потврђујући, да су збиља они које је влада похватала и под суд дала, по закону криви и казан заслужили. Тако се под неваљалим владама измајсторисавају, откривају, гоне и казне „превратне намере“, „револуциони планови“, „завере“ и т. д. Немогули агенти изазивачи успети, да „опасне“ подбоду и наведу на злочини покушај: онда је доста, да изиђе која слободнија реч из уста или из пера тих „опасних“, па да полиција и званичне новине проспу вику и грдњу на „немирне главе“, на „црвењаке“, „револуционаре“, и т. д. Свака енергичнија реч одбране, сваки, и најзаконитији одпор од стране нападнутих, тумачи се ту као до-

каз „завере“ и „буне“ — „велеиздајства“; гоњење се предузима, тамнице се пуне, процес се заплеће, и оптужене редко казан обилази, па било да се најпосле и „у в р е д а власти“ означи као узрок окривљења оних, који су као „бунтовници“ и „велеиздајници“ похватани и под суд дати.

Било како му драго, установа и употребљење агената изазивача не могу се одобрити ни у моралном ни у политичном смислу. Владе које би се још и таквим агентима служиле, јесу испод сваке критике; а у историји нема примера, да је сретно прошла и једна влада која је неморалним средствима прибегавала, да би се политично одржала.

Агенат трговачки. Агенти трговачки зову се поглавито они, који посредују послове са страним трговачким домовима, одправљају наручбине, и т д. А под трговачким агентима разумеју се и посредници у трговачким одношајима уопште. Они иду на руку продавцима да нађу муштерију; а муштерији, да нађе од кога ће купити што треба; они, даље, олакшавају погодбу између муштерије и продавца.

Деоба радње која влада у целој народној привреди, дели и трговачке агенте, по разним струкама трговине у којима служе. Тако има агената паробродских друштава, агената осигуравајућих друштава, агената банкерских, агената банкротских, агената берзе, агената меничких и др.

О трима врстама агената које смо најпосле споменули, имамо да наведемо следеће:

Агенти банкротски (*agens de la faillite*) називају се у Француској они, који се одма, чим се јави да који трговац није у стању својим кредиторима оно што је дужан платити, дозивају пред трговачки суд, да би обављали послове тога трговца (банкрота), докле му се ненаименује старатељ (куратор),

Такво привремено обављање послова, од стране агената, може трајати најдуже 14 дана, но суд, кад за нужно нађе, може то продужити још за 14 дана.

Агенти берзе (*Börsenagenten*) називају се у Бечу они, који су лично одговорни за послове што уговоре о државним новчаним артијама.

Агенти менички називају се они трговачки агенти, који посредују продавање и куповање меница (вексла) и других артија које представљају новчане вредности. У сједињеним државама северне Америке радња меничких агената јест слободна. У Инглеској она је уређена законом. Сваки менички агенат мора имати дозволење од власти на своју радњу; за то дозволење плаћа се. Уз дозволење добија агенат једну колајну (медаљу) Он полаже кауцију, не може радити за собствени рачун, и подлежи за преступе новчаној казни. У Француској закон за меничке агенте такав је као и у Инглеској; и ту је њихова радња као монопол уређена, шта више, они су у Француској званичници које влада поставља. Монопол тај, као и свака неједнакост пред законом, јест неправда, којој морају бити противни сви прави пријатељи слободе и правне једнакости. —

У ред трговачких агената увршћују се и консулски агенти, консули (в. ту реч.)

Агенде. Агенде у црквеном говору значе наредбе које се издају за оне црквене послове, у којима и свештеници и чланови општине (црквене) раде, као што су н. пр. формалности и свечаности при крштењу, причешћу, венчању, исповести. Изнајпре су такве наредбе (агенде) издавали владике и сабори; али доцније, пошто су се владоци почели сами сматрати као светске владике, сматрало се као да њима припада и право да прописују аген-

де. Најприличније би било, да се издавање таквих прописа као што су агенде, остави скупштинама црквених община и црквеним саборима.

Агитација. Агитатор. Под агитацијом разуме се радња којом се иде на то, да се пробуди јавно мњење, у цели, да се законитим путем утиче на политични или друштвени ред ствари. Онај који изазива, развија и руководи агитацију, назива се агитатор.

У республикама старог века агитација донела је, истина, доста зла, али она је и највишим врлинама пут прокрчила. Загледајмо у историју и уверићемо се, да се најславнија дела збивају баш у оно време, кад агитација највише узбуђује друштва республиканска. У време највећих агитација у Атини, Атињани славе победе Милтијадове, Кимонове, Темистоклове и Алкибијадове. Баш кад се Грахуси бораху противу патриција Римских, и баш у време крваве саревњивости Мариуса и Суле, Цезара и Помпеја, Рим је надалеко раширио силу оружја и славу имена свог. Најславније доба Италијанских республика у средњем веку подудара се са временом највеће агитације. О Француској револуцији рекао је Дантон: „народ у револуцији пре ће освојити своје суседе, него што ће дати, да ови њега освоје.“

С тим неидемо да кажемо, да је агитација по себи неко добро, него само да она поред нереди доноси и неку нову снагу. У границама законитости она припомаже развиту общте свести; буди и изоштрава јавну пажњу; разбистрава и развија народно мишљење. У Америци, у Инглеској и у Швајцарској имамо у данашње време најбољих доказа томе. У тим земљама ни једно важније политично, друштвено и о вери питање није решено без спремајуће агитације. Агитацији се приписује заслуга, што су народи у

тим слободним земљама вичнији политичном животу, него и у којој мање слободној земљи. Американцима, Инглезима и Швајцарцима је у души слободна реч; они волеју да јавно претресају общта питања; они се узбуђују ватреним препиркама, средством штампе и на јавним састанцима; а боље поштују и чувају законити ред, него што томе дају примера земље у којима влада нетрпи агитацију. Кобден и Брајт, чувени агитатори, узбуђивали су с краја на крај Инглеску; они беху такорећи корманоши јавног мњења, и опет ко је ватреније заступао и бранио светски мир, него они?!

У Ирландској познат је О'Конел као велики агитатор. У Италији Мазини и Гарибалди живи се славе као агитатори, који су стекли велике заслуге за народно ослобођење и уједињење Италије. У Немачкој позната је агитација народног друштва (*Nationalverein*), за којом је дошао савез северне Немачке.

У Русији, у Француској, и у земљама деспотизма и неслободе, уобште, слушамо често званичне жалбе противу „тајних агитатора“, који се означују као „немирни духови“, „опасни за јаван ред“, и т. д. Распитамо-ли поузданије, где је квасац свему напреду и жеравица опасности за ред и мир, уверићемо се, да та жеравица и тај квасац јесу у притиску и неправди што их распростире деспотизам. „Тајна агитација“ само је последица тога зла, коме је деспотизам извор и узрок.

Агломерација (в. Агрегација).

Агнат и Когнат. У Римљана сродство, природно и уједно грађанско, што је постајало из брака или из усвојења по закону, сачињавало је фамилију које су се чланови називали когнати. Агнати су представљали много ужу фамилију, којој се само правнички то име (фамилија) давало. Агнати су постајали

од когната сједињених у самој мушкој линији, и од оних који су у својењем у фамилију уведени. Другим речима, сви чланови фамилије једне, којима су очеви ма кад налазили се под влашћу једног истог предка, па тек пошто је овај умро престали су стајати под његовом влашћу: сви ти називали су се **а г н а т и**.

Агнација била је с почетка једино сродство освештано Римским правом. Когнати су признавани само уколико је когнатска свеза у извесним степенима сметала закључењу законитог брака. Од времена Јустинијана укинута је свако разликовање агната и когната.

У данашње време прави се разлика између потомака од мушкиња (агната) и потомака од жескиња (когната). То разликовање само је споредно. Оно вреди тек за неке племићке фамилије, за Инглеске лордове, и друге неке личности што имају повластица или се налазе у неком изузетном положају. Агнати носе сви једно исто име, докле когнати имају имена која се разликују од имена главне лозе.

Агрегација. Име агрегација служи за означавање извесног степена удружења. У главноме разликују се ова три степена удружења: **а г л о м е р а ц и ј а**, **а г р е г а ц и ј а** и **а с о ц и ј а ц и ј а**.

Кад се неколико усамљених људи удруже, да би се узајмно бранили и заштићавали: то се зове **а г л о м е р а ц и ј а**. — Нарасте-ли број удружених, оснује-ли се фамилија, сједине-ли се разне фамилије свезом закона грађанских и политичних: онда се то зове **а г р е г а ц и ј а**. — Разшире ли се, разгранају-ли се и усавршају грађанске и политичне свезе: дело удружења сматра се као сасвим довршено, и то се зове **а с о ц и ј а ц и ј а**. Што је боље утврђена свеза разних агрегација међу собом, што боље друштвене, гра-

ђанске и политичне свезе одговарају цели узајмне одбране и заштите: тим је савршенија асоцијација (в. ту реч).

Име агломерација примењује се више на ствари материјалне; а име агрегација на ствари моралне, и на лица. Тако се вели н. пр. агломерација земаља (противност начелу деобе собственности) — докле се говори: агрегација личности или особа.

Име агрегација служи у политичном говору особито за означавање неског друштвеног стања, у коме је друштво и сједињено и није. „Ма у коликом броју били људи прикупљени под једну угњетачку руку, ја ту невидим, рекао је Р у с о, ништа више, него једног господара и робове, невидим никаква народа који би имао свога старешину: ту се може, ако се хоће, говорити о некој **а г р е г а ц и ј и**, али не никако о удружењу, јер ту нема ни обштег добра, ни политичног тела (друштва)“. Кад једну политичну странку растрзавају разне страсти и разни интереси, али се она ипак, којекако у заједници држи: каже се, да је то агрегација сујетних, славољубивих, властољубивих жеља, и т. д.

Агрегацију, или оно стање друштвености, у коме су људи нешто сједињени и опет подељени, нарочито монархијске владе подпомажу: деобом народа на разне стаље и редове, одликовањем појединих сталежа и редова над свима другим, увођењем неједнакости грађана пред законом, противустављањем интереса једно другоме, сејањем и освештавањем неслоге и непријатељских одношаја у народу, и т. п. Напротив, демократијске владе имају задатак, да изравњају све провале, да помирују непријатељске духове, да у слободи, једнакости и братству уједињавају све грађане државе као чланове једне велике фамилије, једном речи, да од агрегација праве асоцијације.

Агрикултура (в. Пољска привреда).

Адвокат, правобранилац или правозаступник, јест зналац права и закона посвећен делу одбране, подпоре и заступања у правним и судским пословима.

У земљама где је поступак судски устмен, прави се разлика између адвоката и старатеља (прокуратора); тако: у Инглеској између *attorney* и *barrister*; у Француској између *avocat* и *avoué*, у Немачкој између *Advocat* и *Anwalt*. — Старатељ, *Barrister*, *avoué* и *Anwalt*) јест помоћник парничара који стварну грађу уређује и развија, предлоге суду подноси, разјаснења даје, процес упућује; адвокат (*attorney*, *avocat*) јест заступник и бранилац парничара пред судом. — У Аустрији и у неким Немачким земљама, н. пр. у Баварској, Виртембершкој, Саксонској и старој Прусији спојене су обе те струке послова, и неправи се никаква разлика између послова старатеља (*Anwalt*) и послова адвоката.

Разлика између судије и адвоката означаје се овако: Судија је позван, да право по себи остварује; али адвокати бдију само над интересима странака, премда су властни, да само правне интересе законитим и правним средствима бране, а да одбијају понуде и предлоге противне праву.

Већ стари Грци уважаваху заступнике и браниоце права који су се одликовали красноречивошћу. Њихови правозаступници неограничавашу се само на одбрану приватних интереса, части и живота грађана, него су се бавили и око најозбиљнијих питања владе. Они су са свом слободом коју је допуштала Грчка трибуна, бранили ствар народа. Тако је Демостен бранио целу Грчку противу краља Филипа. Солон је заштићавао част адвоката, опредељујући услове за њихову радњу. Било је закона који опредељаваху, и како да се удесе, и колико да

трају адвокатске беседе. Пошто су Римљани разорили Грчку народну независност, ред адвокатски изопачи се мало по мало, као и други редови. За моћним гласом Перикла, Изократа, Ескина и Демостена дођоше ретори, који беху једино вештаци речи и заступници приватних интереса.

У Римској републици ред адвоката небеше с почетка за себе одељен. Патрони беху по закону дужни, да бране и заступају своје клијенте; као што је и у средњем веку спахијски (феудални) систем, пренет у Јерусалим, наметуо спахијама дужност, да саветују, т. ј. лично подпомажу своје подчињене пред судом, и да их бране и заступају. Пошто је Рим далеко раширио своје границе, пошто су закони, као и сами интереси и одношаји, постали многобројни и замршени, време, знање и способност патрона нису више достизали за одбрану и заступање клијената. Тада су настали адвокати, који су се нарочито посвећивали изучавању правосудства и красноречивости. Красноречивост тих адвоката високо је узнета величином ствари; они су беседили пред сенатом и пред судовима, то противу тешких политичних тужба, то о судбини једног краља или народа. Из адвокатског реда у Риму излазили су најодличнији државници и беседници, као: Елиус, Като, Јулиус Цезар, Цицеро, Хортензиус, Красус, и др. Царство је смањило политички значај адвоката. Примери и списи Плинија млађег и Тацита сведоче, да је и под Трајаном још адвокатска радња имала великог значења; али се ипак опажао назадак у красноречивости; ма да су потоњи цареви издали неколико едикта за одржање дисциплине у адвокатском реду.

У Француској зна се за адвокатски ред нарочито од 1254., кад се побожни монарх, св. Луи вратио из св. земље. У регистрима парламента од 14. столећа налази се списак

адвоката и небројене одлуке о дисциплини адвокатској и одношајима адвоката према двору. На концу 17. столећа тек уређен је тачније ред адвоката. Револуција од 1789. разорила је стари систем правосудства; с тим системом престао је и ред адвоката, и остали су само усамљени правозаступници. У 1810. Наполеон је издао указ о установљењу и уређењу адвокатског реда. Његова наређења беху ограничавајућа и противна слободи. После револуције од 1830. постигнуте су само неке уступке, које су говеле слободи: могло се без разлике пред свима Француским судовима заступати право, а није се имало потребе искати одобрење министарско.

У Инглеској ред адвоката почео је са првим актом уставности. Као што се Инглези одликују духом законитости, они су појмили важност установе која има да сачува знање закона и предање судоводства, и основали су дружине за научно и практично спремање адвоката. У тој цели ђаци живљаху заједно у канцеларијским домовима: *Jnns of chancery*, где изучаваху теорију, и у домовима дворским: *Jnns of court*, где се вежбаху у пракци. Ти старински обичаји одржали су се и утврдили. Премда се право предаје на особитим катедрама, у Лондону, у Кембриџу, у Оксфорду: опет у Инглеској нико не може бити примљен за адвоката, докле бар три године није био чланом ма ког од четири дома: *Jnns of court* (*Temple Inn, Middle Temple, Lincoln's Inn, и Gray's Inn*). У првом почетку своје радње Инглески адвокати називају се *barristers*. Највиши степен јест *sergeant at law*. Тај степен достиже се тек после шестнајест година практике; њему унеколико одговара назив: доктор права (у Француској и у Германији). *Barristers* имају право да заступају права пред свима судовима. Назив *sergeant at law* мора се добити по краљевској наредби; између таквих ад-

воката изабрани су петнајест судија Инглеских. Из реда адвоката у Инглеској изишли су ваљани беседници и државници, као: лорд Ирскајн и лорд Бруен.

У сједињеним државама северне Америке адвокати су лично сасвим независни; докле је у свима Европским државама ред адвоката уређен више или мање ограничавајућим правилима.

У неким државама, н. пр. у Аустрији и у Прусији, адвокати изгледају као неки државни званичници. По правилу они се постављају за адвокате пошто сврше универзитетске науке, пошто се више година практично код судова спремају, и пошто положи државни испит. Понајвише министарство правде опредељује, колико ће их код ког суда бити; па оно им код судова првог степена опредељује, и у коме ће месту који становати. Практиковање дозвољава им се код земаљских судова; али понегде или код нижих судова, или само код средњих, или само код виших судова, тако да се и они према томе разликују као адвокати нижих и као адвокати виших судова. У неким земљама законодавство обвезује адвокате, да судским путем унапред утврде награду за радњу своју, па да им се право на ту награду призна. Има држава у којима адвокати стоје под дисциплинском влашћу судова; докле је у другим државама, н. пр. у Француској и у Прусији, дисциплина над адвокатима предана стручном телу (адвокатској комори).

У новије време много се говорило о примени начела занатске слободe на адвокате, примени по којој царичне стране неби биле обвезане, да се адвокатима као правним заступницима у свима важнијим парницама послужују. Правници одговарају, да је адвокатска радња истина у многоме слична са обичним занатима, али она има значај неког звања које је држава у интересу правне неге увела; судија, веле о-

они, није позван да парничне странке поучава праву. него само да изриче правду, тако да је одржање адвокатског реда сасвим основано

Важност адвокатске радње зависи поглавито од политичног уређења земље. Где је слободно, да се јавно збори о правима и о интересима грађана, о пословима државе, о преображају (реформама) и о новим уређењима у законодавству, о владиним поступцима, о злоупотребљењима власти и погрешкама јавних званичника: ту је отворено широко поље за красноречивост. Примера томе имамо у Цицеровим беседама и у беседама Инглеских адвоката. Где нема подпуне политичне слободе, ту адвокатска радња тек у судским већима може развити дар као што томе дају примера адвокати у Паризу. Где нема слободе за устмену и јавну реч, ту се ни красноречивост, у правом смислу, развити не може; тек поред устменог и јавног суђења одликују се адвокати Француски, неки силом суђења, други чаром говора из душе. Где су адвокатски послови само писмени, и где они нису јавни, ту се дар красноречивости губи. Слободније установе дале су Италији, Белгији, Холандији и неким деловима Немачке одличних беседника, нарочито у кривичним парницама.

У политичним скупштинама и уобште у политичном животу адвокат, који зна законе и уме да их употреби, који увиђа празнине и недостатке у законодавству, који брзо и лако схваћа ствари, и уме вештим говором да узбуди страсти, такав адвокат може својом красноречивошћу велики утицај имати. Међутим, красноречивост адвокатска није вавда јемство и за красноречивост политичну; колико и колико пута одликовани адвокати пропаду на скупштинским трибунама.

Што даје снагу адвокатском реду, то је солидарност међу његовим члановима. Неправда или увреда нанета једноме, постаје неправда и

увреда за све; та племенита осетљивост зове се дух дружине. Где је ред адвокатски уређен као неко тело (н. пр. у Француској), ту дисциплина одржава и утврђује дух дружине. Разуме се по себи, да су знање, способност и поштење услови за уважање адвоката; где се ти услови сагласно допуњавају и развијају, ту је ред адвокатски права школа за красноречивост и државничку мудрост; а где реду адвокатском оскудева знање, способност и поштење ту је он квасац за деморализацију и корупцију у јавним пословима.

Администрација. Администратор. Администрација значи руковођење и управу послова. Онај коме је поверено да руководи послове, и да њима управља, назива се администратор.

У политичном говору администрација значи руковођење и управу јавних послова, било да су то обшти послови земље, или да су посебни и местни (локални) послови који се непосредно или посредно тичу целог друштва. Јавни званичник који се бави пословима администрације назива се административни званичник или администратор.

Јавни послови администрације своде се на ове:

1-о) Заштита лица и имаовине противу насиља, грабежи и неправде уобште; старање, да се спречи све што би личности и собственности грађана од штете бити могло. Послови администрације у цели такве заштите и таквог старања схваћају се као ујамчавање сигурности (за личност и собственост грађана).

2-о) Управа народних или обштинских добара; извесни послови од обште користи, који надмашују снагу и положај појединих предузимача, или је бар уобичајено, да их јавна власт руководи. Такви су послови, н. пр., управа јавне просвете,

управа шума, рудника, друмова; пошта, телеграфа, скела на рекама, јавних грађевина, и послови варошке и областне или окружне управе. Сви ти послови означају се именом: послови јавне користи.

3-е) Јавна помоћ. Овамо припада: управа јавних уточишта и болница (шпитаља), добротворне установе, и т. д.

4-о) Финансијска управа, која обухвата послове око сабирања и издавања средстава нужних за извршење свију јавних послова.

Кад је радња администрације управљена на то, да се спречи неред, да се сваки грађанин одржи у границама својих права, онда се вели, да администрација ради негативно, и да та радња њена припада поглавито такозв. административној полицији. А кад администрација води бригу о оним услугама од опште користи, које не би било могућно оставити личној бризи, и чије би користи биле изгубљене за све, ако се држава о њима бринула неби, — онда се каже, да администрација ради позитивно. — Економисте признају администрацији само власт: да ради негативно, да спречује неред; а одричу јој право на радњу позитивну. Свака позитивна радња администрације, јест, веле они, повреда личне иницијативе и противна је напредку индустрије и трговине.

Уопште радњи јавне администрације тим теже је одредити и утврдити границе, што они којима су поверени административни послови, већ по природи тих послова долазе у положај, у коме, по општој људској слабости, лако могу застранити од правог задатка, па употребити власт на ширење свог личног утицаја, као и на задовољење својих личних страсти, наместо да је употребе на јавне услуге и користи. Другу и главну тегобу за одређење и утврђење граница администрацији, налазимо у овоме: што администрација стоји у тесној

свези са политичном влашћу или владом. Само се уопште може рећи, да се административна власт ограничава вазда на извесне послове или округе пределне, докле политична власт или влада не улази никад у појединости које администратицији припадају, него обухвата општа мерила. Тек где је питање о важним делима, која толико утичу на интерес целе земље, да је нужно, да највише власти управе своју пажњу на њих, — тек ту политична власт улази и у посебне (специјалне) послове. Н. пр., оглашење рата; уговори о миру, о савезу, о трговини и т. д.; постављање министара и дипломатских представника и посланика, јесу посебни послови, али ипак непосредно припадају политичној власти. Политична власт или влада јест у рукама државне главе и министарског савета; административни послови поверени су понајвише подчињеним властима.

Тако се разликује административна власт од политичне, па опет у извесним приликама обе те власти тако се сустижу, да није могућно одредити им границе свакој за себе. На пр. министарски савет спрема и шаље упутства (инструкције) административним званичницима; местне административне власти, међутим, ваља да оснивају радњу своју на закону, од кога могу и да застране упутства која даје министарски савет. Кад је закон израз опште воље, онда он непремјено треба да буде компасом за местне власти; али, у своме чувству подчињености према политичној власти, административни званичници пре ће бити готови да изврше министарска упутства, него што ће се закона држати.

Тесна свеза између политичне власти и администрације узрок је, што је администрација свугде и вазда подузимач и носилац политике; њоме се начела и намере владе уносе у посебне гране државног живота. Као што су постале из истог изво-

ра, као што имају заједничку целъ и задахнуте су истим духом: администрација и политична власт, свака у своме кругу, припомажу једнаким средствима задатку државе. Нема примера, да је администрација била другачија него онаква, каква је и влада коју представља; тако: аристократска, где аристократија господари; бирократска у абсолютним монархијама; подчињена утицају сабора (парламента) у уставним монархијама; демократска где демократија влада, — накратко, свугде је: онаква администрација, каква је политична власт.

Инглеска је земља аристократије; ту аристократија заузима скупштину лордова (горњи дом) и знатан број места у народној скупштини у (доњем дому). Докле старији брат већа у скупштини лордова, млађи често већа у народној скупштини, тако да аристократија на све стране шири свој моћни утицај. Грофовине представљају у Инглеској административне округе; у свима тим грофовинама административна власт јест у рукама синова земље, које је влада изабрала. Влада бира администраторе, шерифе и помириве судије из средине богатих пољско-привредних ималаца грофовине, а не пита оне скупштине које бирају народне посланике и општинске званичнике. Ти администратори знатно су овлашћени. Они слободно следе духу владе, и нема потребе, да им се шиљу налози, упутства и расписи. Сједињени на саветовање од три до три месеца, они могу ударити порезу на области, за потребе грофовина. Није ли чудно, да у земљи самоуправе (self-government), где је краљевска власт тако строго подчињена гласу народа у питању о порези, да у таквој земљи могу ударити порезу на области помириве судије које је влада наименовала? На први поглед рекло би се, да је то аномалија, противност између начела владе и начела администрације, али аномалије те

нестаје кад се узме на ум, да административна власт припада богатим пољско-привредним имаоцима, које су становници земље навикли се сматрати као своје природне представнике. Ако нема изабачких скупштина за администрацију, Инглеска има у свакој грофовини у маломе скупштину лордова. Дух аристократијски веје ту по крајевима као и у средини државне управе.

У земљама монархијским власт излази из средине (центра) па иде крајевима; ту се и све гране администрације држе у постепеној зависности, која подчињава ниже вишим, тако да нижи зависе од воље виших. Виши су одговорни, и зато им је радња искључиво остављена; а нижи су на слепу послушност обвезани, они се морају покоравати више својим старешинама, него законима, али, у накнаду, заштићени су према трећему, онаквом неповредивости, какву је црква за свештенство увела. Подчињеност према вишем и заштита према трећему, то су две значајности администрације у монархијским земљама; докле се администрација у слободним државама, н. пр. у Америци (в. ниже), може означити као независност државних слугу једно од другог, подчињеност свију закону и редовном суду.

У уставним монархијама, н. пр. у Белгији, администрација држи средину између деспотијског система и система народне самоуправе. У постављању административних званичника, влада у Белгији мање утицаја има, него у абсолютним монархијама, где све од владе зависи. Ако се грађани имају жалити противу овог или оног посла административне власти, они се немају за то обраћати никаквом особитом административном суду, него само редовном суду.

У сједињеним државама северне Америке где царује систем савеза, независност (автономија) државе, слобода личности, централна власт

своди се на што мањи бој послова. Наместо да све очекује од владе, као у монархијама, или где аристократија влада, Американац проникнут је начелом: Рачунај само на себе. Посредовање власти сматрао би он као нападање на његову личност, на његову драгу иницијативу; он воле, да се изложи неугодностима нереди, него да се подвргне ма како уређеној „полицији“. Они послови полицајски који задају страх неваљалцима, задају зебњу и добрим грађанима. Сваки Американац брине се сам о себи и о својој одбрани; ма и нешто узнемирен био, он воле да дугује за свој живот своме револверу, него да је обвезан сувише „бодрој“ полицији. — Као што се и држава само неком свезом држи у савезу, грофовина и обштина (парохија) имају у сједињ. државама северне Америке живот скоро сасвим одељен од државе. Ту је начело самоуправе (Selfgovernment) примењено на обштински живот подпуније, него у Инглеској; тиме се и разликује демократија од аристократије. У Инглеској, грофовина са својим шерифом и помиривим судијама, које бира влада, јест главни административни округ, и као нека претежна морална особина. Према грофовини губи се сасвим административно значење обштине (која мање важи, него обштина у другим државама). У Америци, напротив, обштина је преимућно морална особина; она има небројене званичнике, до седамнаест, који председавају у јавној служби; у њој закони (а не организована и свемоћна хијерархија) опредељују службу и дужности сваког административног званичника, и сваки овај стоји под контролом. За кривице подлеже административни званичници редовним судовима. Не треба, даље, заборавити, да у сев. Америци обштина позајмљује своје званичнике држави, докле у монархијама држава позајмљује своје званичнике обштинама. Тако у Француској, у обштинама које имају ре-

довног прихода мање од 30,000 франака годишње, државни, финансијски званичници скупљају и прирезе и друге новце обштинске; докле у Америци званичници обштине скупљају и за државу новце. —

Администрација, као власт која руководи и управља јавне послове, нема се мешати ни у законодавну ни у судску власт.

Истина је, де нико неможе боље познати дух и потребе народа, него административни званичници, они су у непосредном додиру са народом, па и најлакше могу знати, како законе ваља удесити, и најтачније могу оценити тегобе које би сметале извршењу закона. Али се мора признати, и да ништа опасније за слободу неби било, него мешати у истим рукама власт која даје законе са влашћу која их извршује. Као што смо и напред споменули, административни званичник по природи свог посла долази у положај, из кога као грешан човек лако у деспотизам прелази; на то га маме интереси новчани, славољубље, властољубље, сујета, којекакви лични рачуни и личне слабости; дајте му само сву власт у руке, па се нећете моћи одбранити од деспотског зулума и неправде.

Из истог узрока опасно је мешати и судску и административну власт у истим рукама. Какве би сигурности за личност и имаовину грађана могло бити онде, где би административни званичници сами себи били судије, сами изрицали пресуде над погрешкама и кривицама, које би из глупости или по својој страсти учинили?!

И несамо што је за слободу опасно, него је противно и начелу радне деобе, да се тако разни и огромни послови мешавају у истим рукама. Таквим мешавањем учинило би се, да се ни један посао неможе ваљано, на време и као што треба свршити. А колико је и колико послова, у администрацији као и у законодавној, и у судској струци, за

које се иште непрестано бдење, непрекидна делатност, што се ни једно ни друго не може ни помислити кад се уједно и о другим пословима брига водити мора.

С тога се у свима добро уређеним државама дели административна власт од судске и законодавне власти. Све што административни званичници у погледу на законодавну власт могу, јест само да спремају предлоге законске, а немају никако право да се пачају у само издавање закона. У погледу на судску власт, администрација не може имати другог позива, него само да осигурава снагу и заштиту што су за одржање правичности нужне.

Често се реч администрација шири на све што се тиче извршења закона; тако се говори: администрација правосудна, администрација војске, администрација финансије. Ту нетреба никако заборавити, да се име администрација разуме једино за чисту и просту управу послова, и свагда у границама извршне власти.

Као што искуство сведочи, демократија једина може да одржи администрацију у правим границама. У монархијама и дан данас администрација се понајвише збркава са другим властима, тако да је она као неки наказни кркољ несродних послова: она примењује законе; она решава и питања о праву и о јавном интересу, питања која примена закона собом донесе; она, најпоследње, узаконшава, да се редовни судови немају пачати у заплете које она са приватнима има, изговарајући се вазда, да је све што она ради „чисто административни посао“! Нарочито се, у монархијама, питања о политичном реду присвајају у круг административне власти, тако да ова као суверен и без контроле суди о свему што се тиче јавног реда. — У демократијама све је другачије. Ту народ не само да у својим рукама има власт законодавну, него он је подпуно властан и да интер-

венује у свима питањима о јавном реду. Народ сам неадминиструје, он администрацију поверава званичницима извршне власти; али, он овима недопушта, да они сами тумаче и разјасњују законе, кад дође до питања, како да се разуме смисао закона.

Сводећи администрацију у праве границе, Колмерио у своме делу: *Derecho administrativo español* (административно право Шпанске) поставља јој ове услове за добро уређење њено:

1-о) Администрација треба да буде сагласна са политичним установама и законима земље. „Сила начела и природни ред друштва боре се непрестано, да би увели јединство у законе и једноликост међу установе сваке земље.

2-о) Администрација ваља да буде у истини активна. Активност је главно својство администрације, својство које обухвата четири друга: обшност, сталност, брзину и енергију. Обшност значи, да администрација има бдити над свима друштвеним интересима, и да у свакој средреди својој она представља владу у свима својим правцима. Колмерио изводи отуд, да администрација има бити грађанска, а не војена. Стање војено необухвата обшност погледа и непристрасност, што су нужне онима који су позвани да управљају обштим интересима. — Сталност значи, да администрација бди без престанка над интересима обштим, и да од претеране активности непада у неплодан покој. — Брзину тумачи Колмерио овако: спорост административне радње одкрива да је власт слаба, и одузима административним мерама заслугу предумишљања и опортунитета. — Енергију схваћа исти писац овако: администрација трома набрзо се изгуби пред јавним мишљењем; пошто изгуби моралну снагу, она, кад би хтела учинити да се закони поштују, не може својим говором убеђивати, и тада прибегава при-

нудним и насилничким средствима. Администрација, као власт очинска, ваља да је јака, и да се чува да непадне у коју од ових двеју крајњости: у слабост све нижу, или у тиранију жестоку. Нека су њена саветовања зрела, и нека се енергија огледа у њеним делима.

3-е) Администрација ваља да буде у средсређена (централисана). (О томе в. децентрализација и централизација)

4-о) Администрација треба да је независна. На што би јој била бодрост, брзина и енергија, ако би јој се радња сваки час могла спречити, ако се н. пр њени налози неби слушали?

5-о) Администрација мора бити одговорна у лицу административних званичника.

Сагласност са политичним установама и законима, активност, централизација (са неким изузетком), независност и одговорност: то су, дакле, по Колмерију услови добро уређене администрације.

Тима условима могу се додати још и следећи:

6-о) Администрација нетреба да посредује, осим само онде, где лична активност неби била довољна. Економисте, као што смо напред напоменули, иду још и даље, говорећи: *laissez faire*. То може вредити за народну привреду; али за државу уобште администрација ваља да допуњава лично усиљавање, само не да га спречује и потире.

7-о) Сведена у границе руковођења и управе общтих послова, који се непосредно или посредно тичу интереса целог друштва, администрација, несме никад общту ствар подчинити интересима који нису интереси целог народа; јер би се тиме интерес свију жртвовао интересу неколицине. Н. пр. у земљи где има разних вероисповеди, и где вера стоји изван круга политичне власти, руковођење и управа јавних послова несме се предати у руке једног религиозног тела. Ту је очевидна

опасност, да би религиозне страсти могле лако администраторе заслепити и навести, да застрале од правца истине и правде, а на штету общту. То исто важи и за поједине общтине, за које се извесни интереси затварају у засебан круг, тако да остају ограђени од общтег интереса државе. Допустити таквој общтини, да се меша у управу која се тиче общтег интереса, од кога су њени интереси ограђени, звало би се изложити общти интерес игри слепих страсти. Та игра нарочито је опасна, кад администрација общтине неби представљала исту народност или расу коју представља общта администрација земље, или кад би она уобште другог порекла била, него што је ова. —

Из тога што смо о администрацији казали, лако је појмити како спремљени морају бити административни званичници. Да би умели ујамчити сигурност личности и имаовине грађана, они морају знати приватна права грађанска; као што и бригу о друштвеним интересима, о пословима од јавне користи уобште, и о јавном реду могу водити као што треба само ако темељно знају јавно право, ако познају политичне установе и законе које су имали или имају разни народи; ако су изучили науку о народној привреди, заједно са историјом народно-привредних покушаја и установка у разним земљама. Кад се још узме, да и управа јавне просвете и управа финансије припадају администрацији: онда треба-ли доказивати, како наука о администрацији није лака и ограничена наука, него је напротив, једна од најогромнијих наука; она обухвата философијске и државне науке, примењене на потребе друштва; она је наука позитивна, поцрпљена на извору проматрања и искуства; она неизлаже само начела, него означаје уједно и правце развитака њиховог и средства за остварење цели којој администрација тежи. Тако схваћена

наука о администрацији мора се изучавати и теорично и практично.

У земљама деспотизма вештина администрације, као и целе политике, своди се на слепо подражавање онога што су други пре радили. Сва заслуга административних званичника ту је у овоме: да тачно и покорно раде. Од њих се нетражи ништа више, него само да сазнаду голе форме и правила око којих се администрација врти; нетражи се, да буду самостални научењаци, него само „практични“ радници, ма они невидели ништа преко узаног круга механичких послова. Догађа се често, да на челу политичне власти, на министарским столовима, седе „философи“, „метафизици“, „јуристе“, „публицисте“ — све пуни „теорије“ а чисти од „практике“; наравно, да такви „предпостављени“ немогу се никад разумети са „подчињеним“ административним званичницима, који као машине и оруђа занате „практику“. И ту није никакво чудо, ако се у течају послова дотера дотле, да подчињени, ма и „олупане машине“, постану учитељи „предпостављених — занесених теорика“. — У земљама где монарх дели са народом суверенску власт, монарх понајвише неналази свој интерес у томе, да политичне науке узму маха у држави; с тога се у тим земљама и нема изобилно средства за темељно изучење и усавршање административних званичника. — Тек у демократијама, где слобода чини, да све науке и са њима све гране јавног живота наједнако цветају, тек ту може бити право поља за науку и вештину администрације, за развитак и усавршање сваког административног дара и способности.

Уз знање и способност иште се од административних званичника, да су што више на услузи публици. У своме положају између државе и грађана они су дужни, да учестају и умноже прилике и одношаје, у којима публици на руку ићи могу. И у том погледу демократија васпита-

ва највредније административне званичнике. У монархијским земљама административни званичници избегавају прилике и одношаје у којима би грађанима послужити имали; ту се многе, и најзаконитије тражбине грађана одбијају, под изговором, да су „на терету“ и „на досади власти“, као да власт неби била ради народа, него народ ради власти. А у земљама народне самоуправе независи од „милости“ и „благоволења“ администратора, кад ће их грађанин видети и с њима говорити, него је ту сваки административни званичник, ма како високо звање његово било, дужан у опредељене дане и часове примити сваког грађанина, који би га требовао, а грађанин никад немора унапред мољакати за „аудијенцију“.

Адмиралство. У Инглеској, у сједињеним државима северне Америке, у Холандији и у Данској највиша управа морске силе и бродарства назива се адмиралство. У Француској адмиралски савет (*Le conseil de l'amirauté*) значио је некад расправну и судску власт за бродарство и трговину на мору. Укинут у 1791. савет адмиралски обновљен је под Луи XVIII, а у 1852 уређен је као савет, који даје своје мњење у питањима: о управи морског бродарства и колонија, о уређењу морске војске, о снабдевању ове са потребним средствима, о грађењу бродова и о пословима на мору, и, најпосле о употребљењу морске силе у време мира.

Адопција значи усвојење туђег детета на место свога. Та реч уобичајена је за приватно право, али се изузетно употребљује и у државном праву, и то понајвише у државама где ред престолног наследства није утврђен. Тако су н. пр. у Римској царевини Тиберије, Неро и Трајан адопцијом до престола дошли. У 1617. цар Матија адоптовао је в. војводу (ерцхерцога) Фер-

динанда од Штирске, те је овај дошао на престо Аустријски као цар Фердинанд II. Краљ Шведски Карло XIII. адоптовао је у 1810. Францускога генерала Бернадота. У неким државама обвезује се владалац, да адоптује туђе дете кад свога рођенога престолонаследника нема. За адопцију нужно је одобрење од стране народне скупштине.

Адреса. Реч адреса служила је и служи за означавање разних изјава.

У политичном говору адреса означава поглавито законити начин саопштавања између владоца и народног представништва или државних сабора. То је акт, којим народно представништво или државни сабори народне жеље и своје закључке изјављују владоцу, или одговарају на беседу и на саопштења владоца.

У уставним монархијама владалац отвара сваке године седнице законодавних скупштина или сабора, отвара беседом, која се назива престолна беседа, или беседа круне; свака од двеју законодавних скупштина одговара обашка на престолну беседу, и тај одговор зове се адреса.

У Инглеској скупштина обштина (доњи парламенат) дозива се у дворану скупштине лордова (горњег парламента), да би, сједињена са овом, у заједничкој седници, саслушала престолну беседу, било из уста самог владоца, или из уста онога кога владалац на место себе пошље. Пошто се престолна беседа изчита, скупштина обштина врати се одма у своју дворану, и тада устане који од чланова већине и предложи адресу. Предлог за адресу спремљен је унапред, па унапред се избере и члан, који ће га пред скупштину донети, и то се избере на састанцима мимо скупштине. Предлог адресе обично је парафраза престолне беседе. Њега подупиру министарство и министарски говорници; а опозиција често удара на њега. Ве-

ћање о адреси одма се почиње. По-некад оно дуго траје и значајно је; а често се брзо сврши, и нема особита значења. Покад кад су адресе одобраване и без већања. — Тако исто доноси се предлог за адресу, и већа се о адреси и у скупштини лордова. — Пошто се адреса у скупштини усвоји, подноси је владоцу скупштинска депутација, која је свечано у краљевски двор носи.

У Белгији, у Прусији, у Италији, Холандској, Шпанској, Португалској и Аустрији адресе се спремају у главном овако: обично другог дана после престолне беседе, скупштине или сабори приступају адреси. Одреди се најпре одбор, који ће спремити предлог адресе. Спремљени предлог претреса се прво у средини одбора; ту се саслушавају и владини министри или заступници. У адреси или се изражава одобрење владине политике, или се исказује неодобрење, врло скровито у форми, али значајно у основи. Предлог усвојен одбором печата се и раздаје члановима скупштине. Одређује се нарочити дан, у који ће се у скупштини започети претресати предлог адресе. Већање бива свечано. Ту се може говорити о положају уопште, и о свима унутрашним и спољашњим пословима. За беседнике ту је прилике да развију свој дар; а за одговорно министарство ту се решава живот и смрт. Најпре се већа о предлогу укупно, па онда тачка по тачку. Где је признато право, да се у предлогу праве измене и допуне, ту сваки члан може своје предлоге чинити. Већање завршује се гласањем. Адреса скупштином усвојена подноси се свечано владоцу, преко једне скупштинске или саборске депутације, са председником скупштинским или саборским на челу.

У Француској укинута је 1867. право законодавне скупштине и сената, да адресом одговарају на престолну беседу, па је на место права на адресу уведено, под извесним

условима, право на интерпелацију (в. ту реч.), т. ј. право да се постављају влади питања о унутрашњој и спољашњој политици.

Пребацивало се и пребацује се, да већање о адреси одузима скупштинама и саборима много времена, да се њима изазивају и распаљују страсти политичних странака, и т. д. То пребацивање није сасвим без основа; али до унутрашњег реда и управе скупштине и сабора стоји, да се већање о адреси сведе на праву потребу, а да не одузима више времена, него што је нужно за разјасњење истине у ствари, и да нераспаљује политичне страсти јаче од жара љубави према општем добру. Уз то нетреба заборавити, да је и јавност добро средство, да се скрати време и умери већање о адреси. Што је слободнија јавна реч и развија јавност, то се све брже и моћније развија општа свест, која треба да буде изражена у адреси. Где, напротив, реч није слободна, и где је јавност ограничена, ту и већање о адреси мора, наравно, дуже трајати; јер се ту истина тек околишењем, и замотана у неке форме сме наговестити, а то околишење и замотавање смета правилном и подпуном развоју опште свести, и тада ништа обичније, него да покренута и у развоју спречена мисао даде повода кривим појмовима и заблудама, да изазове слабости и страсти на недостојну и дангубну борбу. Накратко, од политичних установа земље зависи, хоће ли адреса на корист или на штету служити. У Инглеској, где политичне установе ујамчују народну самоуправу и скупштинску слободу, адресе нераспаљују онакве партајске страсти, и не могу се онако зло употребити, као у земљама у којима је уставност више на артији него у истини.

Да о потреби адресе за законито и достојно саопштавање између владе и народа, може бити разговора само у земљама, где народ није подпуно слободан, није неограничени

господар од себе и своје судбине: томе имамо доказа у сједињеним државама северне Америке. Ту је у ствари сва власт у рукама сабора. Кад се отварају сабори, председник републиканског савеза подноси им извештај о унутрашњем и спољашњем стању земље. Пошто се тај извештај проучи, сабори (сенат и представништво) саставе одборе из своје средине, и сваки одбор проматра онај део извештаја, за који је нарочито опредељен. Адресе нема; председник савеза само је извршитељ народне воље, па на што народ господар да излаже своје жеље и клања се пред ногама извршитеља — слуге свога?! —

Осим одговора на престољну беседу, адреса означаје, у уставним земљама, још и друге законите изјаве. Тако: кад настану озбиљне, унутрашње или спољашње прилике; кад који министар доведе у опасност слободу и правду, сигурност и част народа; кад се покаже, да је нужно предузети што за јавно спасење, а власт извршна то пренебрегава; кад министарство злоупотребљује власт, и напушта државне интересе: тад увек народна скупштина има право управити (адресовати) на владоца писмену изјаву, адресу, у којој разлаже тегобе и потребе народа, и захтева да се ово или оно за народ учини; или у којој казује како народ у овог и оног министра, или у цело министарство поверења нема. Такве адресе називају се истина „покорне“, и у њима се „понижно моли“; али то су само изрази учтивости, а у истини дух и слог адресе далеко су од онога, што се у ствари зове „покорно и понижно молити“. — У Инглеској, кад је парламенат, у пређашња времена, открио какво злоупотребљење власти, он је захтевао, да краљ пред њега изиђе. Дуга борба парламента противу двају првих Стјуарта донела је знатан број адреса, или опомена врло важних за историју; јер показују како су општине брзо и од-

важно корачале напред к слободи. 14. новамбра 1621. скупштина општина (доњи дом) управила је на краља једну адресу, као опомену о пословима унутрашње и спољашње политике, који су се, услед дугог обичаја, или боље дугог изобичајења, сматрали дотле као да припадају искључиво краљевој власти. Краљ се срди и грди скупштину. Скупштина остаје при своме, и изјављује, у новој адреси, да она има право утицати својим саветом у све послове владе. Краљ распусти скупштину. Корачајући од борбе к борби, од опомене опомени, дошло се до чувеног искања (петиције) права, и најпоследње до опомене од 1641., која беше, не адреса на краља, него проглас на народ, не захтевање да се учини поправка, него тужба.

Нажалост, у мање слободним земљама, адресе наместо да буду изрази народног достојанства и поноса, често су изрази робске преданости и нискости; наместо да служе законитости, оне постају средства незаконитости. Стрмоглављење са висине положаја суверенског народа, у чије име говоре, скупштине у таквим адресама, падају на колена пред монарха, да га увере о „поданичкој верности“ — толико пута изневереној, или да би му дале и оно што саме немају, дале „неограничену власт“ — оне, које су одсуство сваке власти! Огласи-ли се, да се монарх спасао од какве, ма и уображене опасности, одма „политична и сва земаљска тела“ дају оставку на свако достојанство, и утркују се које ће пре на колена пасти пред „господара“, да би му поднело „најпонижнију честитку“. Рађање и умирање, женидба и удадба принцева и принцеза: све су то прилике за простирање „верних“ на земљу пред „једним господарем“. Једном речи, колико узрока радости и жалости за дворске лакеје, толико повода за „адресу“ „верних и поданих“.

У земљама деспотизма и тираније, где се власт по ђеифу злоупотребљује, па би онај који је на врху власти, хтео да утврди и осигура владу своју, ујдуреше се све тако, да скупштина (састављена не слободним избором, него по команди озго), наместо да протестује противу злоупотребљења власти, противу зулума и неправде, а она још освештава, крунише и за времена утврђује силу деспотску, и то све „у име спасења земље“! И таква комедија игра се обично средством „адресе“. Тако је Кромвел, у Инглеској, учинио, да му неки, по његовој ђуди састављени парламентар, поднесе круну. Тако је у Француској, на измаку консулатства, сенат поднео адресу првом консулу о нужности, да се оснује наследна влада; а затим је председник законодавног тела поднео адресу, да се оснује наследна царска влада. —

Име „адреса“ неслужу само за означење саопштавања између владоца и народа, него још и за друге потребе. У Француској народне скупштине налазиле су понекад за нужно, да даду народу разлога о својој радњи и своме понашању у извесним околностима, и да га известе о стању земље, или да га побуде на какав важан закључак: и тада оне спремаху и јавности предаваху адресе. У фебруару 1790. у првој револуцији, народна скупштина предала је јавности адресу на народ о немирима који потресаху области; у истој адреси разјасњују се народу и први укази скупштински, нарочито они, који обарају повластице (привилегије) спахијске. У фебруару 1791. законодавна скупштина Француска управила је адресу на Французе о унутрашњем и спољашњем положају краљевине, и о радњи народних представника. У августу 1792. скупштина је у једној адреси изложила, зашто је узела извршну власт из руку краља Луи XVI., и зашто је саввала законодавну скупштину (Соп-

vention Nationale). У јануару 1793. законодавна скупштина известила је Француски народ о пресуди над краљем Луи XVI, и о смрти овога.

Има примера, да је народ адресом предавао јавном суду насиља којима је жртва био, а није могао казнити их. Тако се у Француским револуционим летописима налази једна адреса народне скупштине, управљена на све народе, адреса, у којој се доказује, да је повређено међународно право, у лицу четворице представника Француске који су издани Аустрији.

Има, даље, примера, како су грађани, у извесном броју, сматрали за дужност, да адресом покрену извесна питања, која се тичу општег интереса; такву адресу они су подносили или политичној власти, или својим саграђанима. У априлу 1791. округ Париски позвао је адресом краља, да јави страним силама, како се у Француској извршила славна револуција; и Луи XVI. усвојио је ту адресу. У августу 1792. одељења Париза управила су на народну скупштину адресу, у којој су захтевала, да се краљ с престола збаци.

Најпосле, догађа се, да они који су у власти, зажеле искалити своју освету над киме, или удалити противника на кога мрзе, или кога се боје, али су сами слаби за то, ил немају потребне смелости; тада они растуре своје људе по народу, да би од овога измамиле адресе, у којима се иште, да се осуди и погуби, или прокуне, изагна и т. д. онај, на кога мрзе или кога се боје.

Адријанопољски уговор (в. Уговори.)

Азија. Азија је највећи део света. У Азији налазе се равнине најзвишеније и планине највеће на земљи. Она се граничи: на северу леденим (арктијским) морем и мореузом или морем Беринга; — на истоку, великим океаном и Хинеским морем; — на југу, морем Индијским; —

на западу мореузом Баб-ел-Манебом, Арапским обалама Црвеног мора, земљеузом Суеца, земљеузом Средоземног Мора, Дарданелима, Мраморским морем и каналом од Цариграда; даље, Црним Морем, главним ланцем Кавказа, Касписким морем, Уралом реком и Уралским планинама. Са Европом Азија је тако свезана, да оне обе изгледају само као једна огромна целина суве земље, која се од севера према југо западу планинама Урала, до Каспског мора Кавказом, Црним Морем и источним крајем Средоземног Мора одељује. Са Африком Азију сједињава Суецки земљеуз. А са Аустралијом свезује је дугачки низ острва Сунде, тако да се између та два дела света и неможе означити права граница. Просторија Азије рачуна се, (без мора али) са острвима која јој припадају, преко 800 000 кв. миља. Отуд долази на језера 4500 кв. м., на острва 50,000, на полуострва преко 150,000, тако на трушину суве земље остаје око 600,000 кв. м. На 96 кв. м. рачуна се 1 миља приморја; а пруга целог приморја износи око 7700 м.

Својом просторијом Азија обухвата све појасеве земље. Ширећи се од екватора до полуса, она носи расе људи, сојеве животиње и струке растиња, како оне што подносе топлоту жарког појаса, тако и оне што расту испод снега и леда ладног појаса. У Азији се налази најкрепча и најлепша раса људи, као и најкржавији и најружнији Самоједи и Камчатци.

Азија се сматра као колевка данашњег човештва и као земља најстаријих историјских спомена. Она је историјски извор за све друге делове света. У њеним књигама и споменицима налази се корена за нарави, за вероисповеди, за науке, па и за политичне установе свију народа. У радиности и у наукама Азија је напредовала, докле Европа још ни за обитавање људско небеше. Азијати водили су ратове са

Египћанима и Грцима; они су сачињавали главну снагу Македонске и главну основу Римске царевине; њихове чете шириле су се по Европи, и поплављивале су Славенске земље. Последњи покушај Азијатске снаге над Европом беше разорење источно-Римске царевине, од стране Османлија, који још и данас господаре у источној Европи. У новије време Европа је почела ширити свој утицај у Азију. Пошто је отворен морски пут у источну Индију, за Европске бродове, развили су своје заставе у Индији Португалци, Шпанљолци, Холандези, Французи, Данци, и особито Инглези.

Број становника Азије рачуна се на 789,000,000.

Народи који данас живе у Азији деле се на 21. порекло, по имену: Семетијско или Арапско, Ђурђијанско, Јерменско, Абазијско, Персијско, Хиндуско, Малабарско, Тибетско, Хинеско, Бирманијско, Сијамско, Анамитијско, Кореанско, Малезијско, Јапонеско, Тунгуско, Монголско, Турско, Самоједско, Камчатско, Уралијско.

Вероисповеди које владају у Азији, јесу: Хришћанска, Исламска, Браманска, Буддизам, вера Конфуција, вера Син-то, вера у духове, вера у ватру, у звезде, у животињу, у растиње, и т. д.

По својој клими Азија се дели на пет разних појасева:

1) Јужни појас: Индија и југоисточна острва. Ту су најплоднији, најбогатији и скоро вазда цветући предели света. Клима је уобште тропијска морска, близу равнитеља годишње време дали се на пролеће и лето. Пролеће је кишовито, лето сушно и жарко. Јесени и зиме нема.

2) Унутрашњи појас. Висока Азија између 30⁰ и 50⁰ сев шир: Тибет, Монголска, Џунгарска, Манџурска. Годишње време дели се на дугачку зиму и жарко лето. Пролећа и јесени нема.

3) Северни појас: Сиберија. Пролећа и јесени нема; лето је крат-

ко и жарко, зима дугачка и врло ладна.

4) Источни појас: Кореа, Хина, Јапан. Клима је строжа него у Европи под равним стеденом географичке ширине. Годишња времена: пролеће, лето, јесен и зима.

5) Западни појас: Персија, мала Азија, Сирија, Арапска. Нема зиме; суво, ведро и топло време дуго траје.

Политично Азија се дели на ових девет главних делова:

1-о) Отманска Азија, која обухвата малу Азију, Јерменску, Курдистан, Месопотамију, Ирак-Араби, и онај део Арапске што се назива Отманска Арапска. Азија Отманска подчињена је апсолутној власти потомака од Отмана; њени господари сједињавају у својој личности двојаку власт, светску и религиозну.

2-о) Полуострво Арапска (в. Арапска.)

3-о) Персија или Иран; Афганистан и Белуџистан. У Персији влада сами деспотизам, који се као и у Турској умераву побунама поданика и убијањем владалаца. (в. Персија.) У Афганистану и у Белуџистану (в. те речи) становници живе цонајвише номадски; над њима владају кани, чија власт ако је и ограничена, би се утврдила за свагда правом наследства, да посланици непрекидају наследство збацивањем или убијањем владалаца. Уосталом, тамо и нема утврђених политичних свеза; племе које се јуче признавало за васала кана од Кабулске или од Кандахара, сутра се проглашује за независно. Осим Персије, где је деспотизам доста стално утврђен, ако не у личности а оно у достојанству краљевском, сви предели између Тигра и Индуса јесу као у непрестаној анархији.

4-о) Независни Туркестан, који обухвата канате од Букаре, од Кокана, од Киве, и т. д.; даље земљиште независних Киргиза и друге

земље. У тим земљама влада деспотизам, који се ублажава вером и номадским обичајима великог броја становника. Канат од Букаре разликује се од суседних каната, тиме што је у њему власт у рукама неке теократијске аристократије, коју религиозни жар становника обвезује на строго поштовање онога, што коран предписује. У Букари се може бити од свију Мусулманских предела најстроже испуњавају предписи пророка

5-о) Индија. (в. Индија) Та је подељена на више држава, од којих су главне: држава Инглеско-Индијска; краљевине: Синдија, Непал и Лахор; савез Шеика и Синд. (Индији припадају и земљишта, која је тамо заузела Француска, Данска и Португалска). У савезу Шеика, у земљама Махарате и Аџмира, као и у многим другим кнежевинама, које плаћају данак Инглезима, влада деспотизам, који се ублажава неком деобом власти и утицаја; т. ј. политично уређење у тим земљама јест у многоме слично старом спахијском (феудалном) уређењу Европе. У земљама, које сасвим долазе под Инглеско друштво источне Индије, задржани су закони земље; а друштво је учинило само неке измене у управи, у суђењу, и у свему што се тиче полиције. Владаоци у земљама које су васали Инглеском друштву, само су по имену владаоци; јер сва власт, осим неких појединости местне управе, припада Инглеским заступницима, који су оверени код речених владалаца. Гомила малих кнежевина, које се налазе у областима Инглеског друштва као у некој огради, јесу пре велики спахилуци, него васалске земље. Све земље Реџепута, у пространој области Аџмирској, представљају од 1818 савез за себе, под Инглеском заштитом.

У Индији има више народа, као: Беели, Сонди, Меенаи, Кули, Жидармари, Цокани, Тузи и Гонди, који скоро као дивљаци, без сваког по-

литичног уређења, блуде по широким и скоро пустим пределима. Биндерваси, племе Гонда, који живе у планинама Гандване, једу људско месо (јесу антропофаги); они убијају и једу од својих сродника оне, које снађе каква тежка болест, или који годинама ослабе или немоћни постану. У вери, да тиме само угађају њиховоме богу Кали-у, и да немогу дати бољег доказа пажње на своју жртву, они сазивају све сроднике и пријатеље на гостбу на којој се једе људско месо.

6-о) Индија преко Гангеса, којој су главне земље: царство Бирманско, и краљевине: Сијам и Аннам. Ту влада отврдли деспотизам; владоци се скоро обожавају. Становници, варвари или полудивљи, расејани по Индији преко Гангеса, живе под својим собственим поглавицама, чија је власт мање или више апсолутна. Има, међутим, понеко племе, које је умело сачувати обичаје и установе скоро неограничене слободе.

7-о) Царство Хинеско. Оно обухвата Хину, Тибет, Бутан, Корају, Монголску, источни Туркестан (малу Букару) и земље Манџуха. Влада Хине сматрала се задуго као деспотијска. Данас се зна, да је она ограничена не само правом представништва за извесне гране власти, него и обвезаношћу владоца, да своје званичнике по неким утврђеним правилима, и само из средине учених људи бира (в. Хина.) — Владе Тибетска и Бутанска јесу теократијске; владалац је ту бог; он влада средством својих свешеника. Политично уређење Монгола, Калмука и Киргиза јест као и некада у спахијској (феудалној) Европи. Кореа и Архипелаг, Лијукија имају деспотијске владе.

8-о) Царство Јапан. Оно се дели на Јапан и на земљиште које географи називају влада Матсмај. Политично уређење Јапана јест на следна апсолутна монархија. (В. Јапан).

9-о) Руска Азија, која обухвата Сибир и јужни однос Кавказа. Све области Руске Азије зависе данас непосредно од владе у Петрограду.

У Хини, Јапану и Индији развија се у пољској привреди највећа вештина, докле је та привреда у западној Азији занемарена. Свиларство особито цвета у Хини, у источном Туркестану, Кореи, Јапану, предњој Индији, Персији, а нешто и у Азијатској Турској. Разне врсте класних жита, које се данас по свету производе, распрострањене су све из Азије; тако исто и воћке, винова лоза и шећерна трска. Занатска радиност није овако развијена као у Европи. На северу су народи сиромашни и живе од лова; по средњој Азији блуде пастирски народи. Али опет има Азија својих занатских производа каквих Европа не може показати, такви су н. пр. источни шалови и ћилими; хинеске боје, индијска златарија и сребрарија. У Јапану, Хини, Персији, у Азијатској Турској и Азијатској Русији израђује се челик; у Персији, Сирији (Дамаску) и Јапану кују се ваљане сабље; у Персији, Хини, Јапану, Букари, Индији и Азијатској Турској израђује се свила; у Малој Азији и Персији ћилими; у Хини и Јапану праве се: порцелан, артија и еспапи од слонове кости; у Сирији и Персији чине се коже и т. д. У Индији израђује се вешто бисер, драго камење, кристал, кора од корњаче. Хина, Јапан, Индија и Персија одликују се у занатима: ткачком, плетивском, бојацијском, кожарском, златарском и др.

Најважнија трговачка места јесу за унутрашњи обрт: Алепо, Багдад, Тифлис, Таурис, Испахан, Херат, Кабул, Букара, Самарканд, Кашихар, Јарканд, Киакта и Бенарес; — за морску трговину: Смирна, Трапезунт, Цида, Мокка, Аден, Маските, Биссора, Абушер, Бомбај, Мадрас, Калкута, Сингапур,

Кантон, Батавија и Манила. Главнији чланци трговачког извоза јесу: чај, памук, кафа, шећер, зачини, камфор, саго, пиринач, аррак, свила, рабарбара, мошус, жумбир, чивит, драго камење, драги метали, броћ, шафран, суво грожђе, урме, балсам, тамјан, смола (гума), манна, сунђер, опиум, памучни еспапи, слонова кост, порцелан, боје, мирисни зејтини и т. д.

Увозе се у Азију: разни Европски рукоделни и фабрички еспапи, производи вештине, сребрни и златни новци и други метал и т. д. Унутрашња трговина разгранита је по целој Азији; али трговина на мору понајвише је у рукама Европејаца. Инглези владају скоро целом јужном Азијом, а Руси целом северном. У Инглеској источној Индији саграђени су гвоздени путеви и телеграфи; последњи и у Јави. Инглеска има у Азији 33,346 кв. миља, са 152,302,000 становника; Русија, 242,535 кв. миља, са 2,388,000 становника; — Холандија 9724 кв. миља, са 12,502,000 становника; — Шпанија 2507 кв. миља, са 3,286,000 становника; — Француска 8.9 кв. м. са 170,000 становника, без новодобивеног дела Кохинхине; — Данска 44.5 кв. м. са 43,000 становника; — Португалска 132.5 кв. м. са 579,000 становника; — Турска 20,634 кв. м. са 10,000,000 становника (в. колоније).

Инглези су особито брзо раширили свој утицај у Азији; основали су силну Англо-Индијску државу, заузели су јаке тачке у Хини, у Арапској и на Архипелагу. Руси господаре целим севером Азије. Европејци са свију страна продиру у Азију, али су утицаји Русије и Инглеске најјачи. У новије време Французи и Северо-Американци почели су се недметати са Русима и Инглесима, бар у трговини у источној Азији. Прусија почела је само своју пажњу обраћати на неизмерну трговачку просторију источне Азије.

Азил. Некада се називаху а з и л и места што служаху за неповредиво склониште бегунцима, које су гонили угњетачки непријатељи, или и законита власт због какве кривице. Скоро у свију старовечних народа вера је освештавала право на прибежиште. У Атини било је прибежишта и за робове, у месту где беху закопане кости Тезеуса. Сицилска имала је прибежишта, названо храм почивајућих богова. Евреји имали су вароши за прибежиште. Ромулус подигао је храм богу прибежишта. Али, у старом веку прибежиште није се увек поштовало као свето. Паузаниас био је узидан у храм Минерве; Антипатер послао је своје војнике, да би Демостена отргли од кипа (статуе) Нептуновог. — У средњем веку хришћанство је припомогло светости прибежишта. Цар Хонориус освештао је право на прибежиште једним законом, по коме оне који побегну у цркве, нетреба издавати, него их треба бранити из поштовања и уважавања св. места. На црквеном сабору у Орлеану, под Кловисом (515.) право на прибежиште распрострањено је. Карло Велики поштовао је то право; само то је одрицао кривцима, чије би се злочинство имало казнити смрћу. Он је забрањивао носити рану таквим кривцима, да би их глад истерала из места прибежишта, и да би се тада над њима извршила казан законита. Међу актима црквеног сабора у Клермону, где је учињен први закључак за крстоносну војну, налази се један канон за прибежиште... „Кад ко“, вели тај канон, „гоњен својим непријатељем, прибегне под који крст на друму, он треба да ту нађе склониште као и у самој цркви.“ Да би путници имали прабежишта, подизани су крстови на друмовима као неповредива склоништа. У средњем веку право прибежишта мање је повређивано, него у старом.

Неки предбацују, да је прибежиште служило само као средство, да

кривац умакне од суда правде. Али, кад се погледа, како су се у старом и средњем веку варварство и свирепство ширили на све стране, признаће се, да је прибежиште служило чешће као заштита за невине, него као заклон за крвнике, чешће као склониште за слабе и угњетене, него као уточиште за јаке и угњетаче.

У данашњем политичном говору право на прибежиште (право азила) значи заштиту, коју бегунци налазе у страниј земљи, и која се оснива на независности народа, господара од себе самог, на неповредивости народног суверенства.

Они које гоне из отачбине, налазили су у сва времена прибежишта у страним земљама. Али се виђало често, а и дан данашњи се виђа, како се јаче државе силом служе, да би натерале слабије државе, да им ове издаду бегунце, или да би их оне саме (јаче државе) извеле из земље прибежишта. Јавно мишљење увек је строго осуђивало такво употребљење силе, и жигосало га је као нешто најпротивније начелима правде и поштења. Напредак общте свести учинио је, да се одношаји међу народима почну приближивати основима правде и узајмности, а ослобођавати од утицаја сурове силе и слепог случаја. На тај начин начело народне независности боље је признато и уважено на међународном пољу, па су постављена и нека правила као стална, од којих се нема никад застрањивати.

На основу таквих правила свака држава властна је, одрећи улазак у своју земљу странцима уопште. Али, са погледом на човечност, доста лако се допушта бегунцима, нарочито политичним, да уђу у страну земљу, и да се ту баве, под извесним условима. Онима, које револуција избаци из њихове отачбине, сматра се за човечно, дати прибежиште. Ако они мирно и достојно сnose изгнанство, ако нераде да завером или сличним

покушајем поврате што су изгубили, не само да им се даје прибежиште, него им се и у помоћ притиче, кад су у нужди. Али се има и осторожности према њима: ако су наоружани, одузима им се оружје; они се даље „интернују“, т. ј. одреди им се место где ће становати, па им се не да, да одатле иду; најпоследње, силом се задржавају на земљишту, или се изгоне, ако злоупотребе заштиту владе, и ако опасно потресу (компромитију) њене међународне одношаје.

Кад тражи прибежиште онај, кога гоне због кривице за коју се по закону казнити има, ретко му се прибежиште даје, ако је кривица због које га гоне таква, да се њоме бунно чувство поштења (морала) и да она наноси штету лицима или сопствености. Мало више пажње има се за оне, који се окривљују због престапа, а који се, може бити, другим нечим препоручују. Они, који се гоне или који су осуђени због злочинства, па умакну у страну земљу, обично се издају земљи која их тражи; међу државама Европским има много уговора о томе. (В. издавање преступника.) Управо само политични бегунци, са незнатним изузетком, налазе прибежишта у страним земљама. Ту се они сматрају као неповредиви; само подлеже оним мерама осторожности, које смо напред споменули. Вели се, ако држава великодушно прима стране бегунце, и даје им заштиту, она има и дужности спрам оних држава, из којих се гоне ти бегунци: заштитујући ове, она не може и неће да им даје средства и могућности за радњу противу владе пријатељског народа.

Често се прибежиште тражи за бегунце не само на правом земљишту једне стране силе, него и на бродовима стране силе, па било и на трговачким бродовима који под заставом стране силе броде. У том случају важе за прибежиште бегунца она иста правила, која смо напред навели, само са неком разликом, и то:

Кад бегунац иште да га приме

на војени брод, командант брода, законити представник своје владе, може, по околностима, дати или одрећи прибежиште. Њему се препоручује, да одрече прибежиште правим зликовцима; а да прими политичне бегунце, и оне које због веро гоне. То исто препоручује се и капетанима трговачких бродова. Командант војених и капетан трговачких бродова овлашћени су, да могу отерати оне који су без њихова одобрења склонили се на њихов брод, као и оне који наразумним владањем руше мир на броду. Ако је бегунац на отвореном мору увезао се у брод, командант или капетан брода одговара за своје владање само својој влади. А влада оне земље из које је бегунац, може потраживати овога само дипломатским путем, као држава од државе. Друго је што, ако се бегунац увезао у каквом пристаништи или на морској обали земље из које је побегао. Ако му је командант војеног брода дао прибежиште, онда, као што се и на бродове државне простира право, да у страниој земљи буду под владом закона оног народа коме припадају: тако се само дипломатским путем може потраживати бегунац коме је прибежиште дато. Са трговачким бродовима не бива тако. Власт местна има право ићи на те бродове, и тражити и затворити бегунца; она по правилу то не чини без предходног јављања, а даје на знање своју намеру консулу оног народа, коме брод припада, тако да јој се даје допуст за посредовање.

Зна се из историје, да су се бегунци спасавали и у дворове страних представника или посланика. У таквим приликама било је озбиљна спора између народа. (В. повластице дипломатских агената.)

Азна. Азнадар. Хазна, Хазнадар. Благајна, благајник. (В. Благајна.)

Ајдук, Хајдук. Име ајдук, хајдук буди у Срба спомене на јуначки

одпор и борбу противу варварског зулума и неправде.

После пропасти царства Србског на Косову (1389.) Турци су наскоро (1459.) успели, да Србску држава раскомадају и у пашалуке претворе. Они се тада направише властници од освојене земље, улегаше као „аге“ и „спахије“ у „куле“ и „дворове“ Србске, подигоше зулум и навалише глобе на Србина! Цвет јунака Србских нехтеде робовати „изјелицама“; а почем вароши и градови, напуњени оружјем и џебаном, беху у рукама зулумћара: то онима који нехтедоше робовати, неостаде ништа друго, него да у природној — божијој — тврдињи, у планинама потраже заклоне и заштите за слободу своју и народну. И они се одметуше у Црну Гору, и ту слободни развише јунаштво за одбрану народног права, јунаштво коме у историји света равна нема. Овде није места, да се описују небројена јуначка дела којима шака Црногораца скоро пуних пет столећа одолева противу толико и толико бројем знатније, и јаче и обилније наоружане Турске силе; доста је само знати, да је Црногорска десница умела одбранити и до данас сачувати а манет народне слободе и народног поноса. непријатељи Србства и слободе, кад немогоше победити јуначки дух Горе Црне, прибегоше подлом оцрњивању њених јунака. Ако би се име „ајдук“, „хајдук“, дало објаснити и тиме, што јунацима Србским, који су се хтели одупрети противу варварске силе, збијене у градове и вароши, није било осталоништа друго, него да реку: ајдмо, хадјмо, па да се одметну у гору, и да ходећи и пребијајући се по гори, дочекују непријатеље слободе, ако би се отуда, што ти горски јунаци нису имали нигде стална станка, него су морали вечито под оружјем ходити, имало извести име хајдук, ајдук, (хајд', ајд'): непријатељи Србске слободе протумачили су то име противу слободе и у смислу непријатељства свакоме ми-

ру и реду. У томе смислу они га још и дан данашњи употребљују противу вазда славног имена Црногорца; а тиме иду на то, да страни свет обману о положају и тежњама Црногораца, те да се поверује, као да су ови заиста непријатељи сваког „мира и реда“. Али историја је ту, да посведочи, да су Црногорци само чувари и браниоци природних права народа и човека, а да баш они противу којих се они боре, јесу заклетници и крвни непријатељи мира и поредка, јесу противници слободе и правде, нападачи који се већ од толико столећа гоје крвљу Србском и људском, па и данас још непрестају као најсвирепији разбојници газити светињу домаћег огњишта, рушити мир и убијати част фамилије, отимати од другог поштено и трудно стечену имаовину, грабити производе туђе радње и плодове туђе муке, ждерати до костију народ, и на ужас и срамоту човештву, подизати куле од срубљених глава људских! Нека непријатељи Црногорског имена погледају на кулу Србских глава, подигнуту после пропасти код Каменице, нека погледају само на тај споменик крвног варварства Турског, па онда нека одговоре, какво име заслужују Црногорци, који се неуморно боре противу таквог варварства; а да и неспомињемо живе доказе залума, разбојништва и сваке неправде, што то варварство непрестаје ширити по Херцеговини, Босни и старој Србији, по Бугарској и по осталој источној Европи.

Сила и неправда као што су цвет јунака Србских одметуле у Гору Црну, учиниле су, да се и непосредно испод јарма зулумћарског одметне у „гору зелену“ све што се за одбрану слободе у себе поуздати може. Тако је цео онај ланац планина, што се протеже између Црнога, Егејскога и Јадранскога мора, по највише од северозапада к југоистоку и југу, или од запада к истоку, постао бедемом за одбрану слободе, противу варварског зулума и не-

правде. Горе и планине Србије, докле су турски окови робства Србију стезали, биле су оживеле четама јунака, који су напустили своје долове и своју привреду, да би се борили за слободу народну. А и данас још планине и горе Херцеговине, Босне, старе Србије и Бугарске јесу тврдиња за јуначке браниоце потиштених народа. Они, који су поносним Црногорцима пришили назив „ајдука“, пренели су тај назив и на рабру браћу Црногораца у Србији, у Херцеговини, Босни, старој Србији и Бугарској. А пошто је име „ајдук“ значило тада на језику непријатеља србске слободе оно, што и име „револуционар“ на језику угњетача у осталој Европи, т. ј. неустрашиви и непобедиви дух одпора противу насиља и тираније: одважни браниоци Србске слободе почели су са поном носити име „ајдук“, и на делу су славно осветили његово значење: мученика и јунака за слободу и народ. Историја ослобођења Србије потврђује ту истину о Србским „ајдуцима“. Она сведочи, да су то били борци, који се „небојашу никога до Бога“, и који се „одметаху у гору зелену“ са уверењем: да имају право силом одолевати турској сили, која се беше збила у вароши и градовима, да би потрла свако хришћанско чувство и човечанско право. Начин и правац удружења Србских ајдука међу собом, и њихове свезе са народом казују најјасније, да су „ајдуци“ били десна рука народу који је тежио слободи. Они беху удружени на чете, од којих свакој стајаше на челу изабрани вођа, арамбаша. Арамбаше разних чета састајашу се на зборове, и договараху се шта и како да се ради противу непријатеља слободе и отачбине; а свака чета имађаше своје зборове, у којима сви четници, „торбоноша к’о и харамбаша“, имађашу једнако право гласа, те се братски саветоваху, шта ће њихов представник — арамбаша предлагати, кад се

састане на веће са осталим арамбашама. Све те чете беху у свези и са осталим народом. Сваки арамбаша и свака чета „ајдука“ имађаше своје „главне пријатеље или побратиме“ и ја таке у народу, у којих налазаше склоништа у зимње доба, кад се четовати није могло, и преко којих у свако доба дознаваше, шта се по народу збива, шта непријатељ предузима, и с које му стране кад доскочити ваља. На тај начин владала је непрекидна свеза између народног мишљења и јуначке радње „ајдука“. И само на основу такве свезе моглоше победоносно изићи из „зелених гора Шумадије“ оне рабре чете, које под Ђорђем Петровићем — Карађорђем, као вођом изабраним из средине арамбаша, покренуше у почетку овог столећа (1804.) славно дело народног ослобођења.

То нам преповеда историја ослобођења Србије; а то посведочава и старинско предање о „ајдуцима“. Народне песме казују, како су „ајдуци“ постали баш у она времена: кад је Турско господарство најсилније било; кад су и домаћи изроди, који су као Турски васали господарили, почели у Турском духу мучити и глобити народ, на место да га заштићавају и од Турског насиља бране; и кад се, само из „зелене горе“ могаше одупрети варварима који беху заузели „куле и градове“.

Да наведемо само неколико примера из народних песама.

У песми: „за што Бајо оде у хајдуке“ преповеда Пивљанине Бајо, како му је турски зулум „кућу раскућио“ и тада је постао „горски харамбаша“. — Песма о Михајлу Хајдуку почиње се речма:

„Одметну се Мијате ајдуче,
 „Одметну се у гору зелену,
 „Од зулума бега Љубовића.
 „Од глади је црну земљу јео,
 „А од жеђи с листа воду пио,
 „Док је јунак дружбу сакупио...“

О „Мајстору Манојлу“ пева се, да се „одметнуо гори у хајдуке“, услед зулума Будимскога паше.

А „старина Новак“, кога народ у реду најстаријих ајдука спомиње, разлаже своме Босанском „побратиму, кнезу Богосаву“ „са шта оде у хајдуке“; он вели:

„Кад Јерина Смедерево гради,
 „Па нареди мене у аргатлук,
 „Аргатовах три године дана,
 „И ја вукох дрвље и камење
 „Све уз моја кола и волове,
 „И за пуне до три године
 „Ја нестекох паре ни динара,
 „Ни заслужих на ноге опанке!
 „И то бих јој, брате, опростио;
 „Кад сагради Смедерева града
 „Онда стаде па и куле зида
 „Позлаћује врата и пенцере.
 „Па наметну намет на вилает,
 „Све на кућу по три литре злата
 „То је брате, по триста дуката!
 „Ко имаде и предаде благо;
 „Ја сам био човек сиромашан,
 „Не имадох да предадем благо,
 „Узех будак, с чим сам аргатово
 „Па с будаком одох у хајдуке...“

Да је одпор Турској сили и неправди био главни позив ајдука, то се и у истој песми исповеда. Старина Новак, пошто се одметнуо у ајдуке, прелази у Босну, и тамо развија јуначку радњу своју, и то пошто је силом Турском изазван. Ево како он то излаже:

„Ја се маших Босне камените.
 „А кад дођох близу Романије,
 „Ту сам турске сватове сусрео...
 „Сви сватови с миром пролазили,
 „Заостало туре младожења
 „На дорату коњу великоме,
 „Оно нешће да пролази с миром,
 „Већ потеже троструку канцију,
 „Три су на њој луле од тумбака
 „Па удара мене по плећима;
 „Трипут сам га Богом побратио:
 „„Молим ти се туре младожења,
 „„А тако ти среће и јунаштва,
 „„И тако ти сретнога весеља!

„„Прођи ме се, хајде путем с миром.
 „„Видиш, да сам човек сиромашан;“
 „Опет Туре да с' окани неће,
 „Већ ме стаде већма ударати;
 „Кад је мене мало забољело
 „И ја сам се врло разљутио,
 „Па потегох Туре на дорату...
 „У мах сам га с коња оборио...
 „Па посједох његова дората
 „Одох право гори Романији;
 „То гледају сви турски сватови
 „Нешћедоше мене ни ћерати
 „Ја нешћеше, ја-ли несмедоше.
 „Ево има четрдест година,
 „Романију гору обикнуо,
 „Боже, брате, него моје дворе...“

Позив „ајдука“ као народних јунака дивно се означаје у песми: „Груица и Арапин“. Ту старина „Новак вели брату Радивоју“:

„Радивоје, мој рођени брате!
 „Све зулуме земљи укидосмо,
 „Немогосмо црног Арапина,
 „Који иде на друм пред сватове
 „Те отимље кићене ђевојке...“

Њима испада за руком, да и тај зулум укину, па онда

„Попијева старина Новаче:
 „О јунаци млади нежењени!
 „Ви се жен'те одкуд вама драго
 „Небојте се црног Арапина,
 „Јер је данас Арап погинуо,
 „Посјече га Новаковић Грујо.“

Какви мученици и јунаци беху „ајдуци“ Србски, даје се судити и по песми: „Сењанин Тадија која се овако почиње:

„Још зорица не забијељела,
 „Ни даница лица помолила,
 „Од Сења се отворише врата.
 „И изиђе једна чета мала,
 „За тридесет и четири друга;
 „Пред њима је Сењанин Тадија,
 „Барјак носи Комнен барјактару
 „Отидоше брду у планину
 „Примише се под Црвене стјене...“

Тада Сењанин Тадија нареди, те се донесе ован деветак и јарац од седам година :

„Оба жива одерао брава,
„Па их пусти у јелово грање.
„Грана дирне, стоји дрека јарца,
„Ован ћути, непуста аваза. . .
„Проговара Сењанин Тадија :
„Видите-ли, моја браћа драга!
„Какова је мука на хајвану,
„Још је већа мука у Турака,
„Кад нашега увате јунака ;
„Који може муке поднијети,
„Да оћути моја браћо драга,
„Ка' одеран ован кроз планину ;
„Који л' муке отрпет неможе
„Од мене му Богом просто било
„Нек се врати Сењу на крајину. . .“

„Стари Вујадин,“ кад су га Турци са оба два његова сина ухватили, говори овима :

„О синови моји соколони!
„Видите ли проклето Лијевно,
„Ће у њему бијели се кула?
„Оиће ће нас бити и мучити :
„Пребијати и ноге и руке,
„И вадити наше очи чарне,
„О синови моји соколони!
„Небудите срца удовичка,
„Но будите срца јуначкога,
„Неодајте друга ни једнога,
„Неодајте ви јатаке наше,
„Код којих смо зиме зимовали,
„Неодајте крчмарице младе
„Код којих смо рујно вино пили. . .“

У Лијевну Турци метну на муке старог Вујадина :

„Пребише му и ноге и руке ;
„Кад стадоше очи вадит чарне,
„Говоре му Турци Лијевљани :
„ „Казуј, нама, стари Вујадине
„ „Казуј, нама, дружину осталу,
„ „И јатаке куд сте доходили. . .
„ „Казуј, нама, крчмарице младе,
„ „Код којих сте рујно вино пили.“
„Ал говори стари Вујадине :
„Не лудујте Турци Лијевљани
„Кад неказах за те хитре ноге

„Које-но су коњма утјецале
„И неказах за јуначке руке,
„Које-но су копља преламале
„И на голе сабље ударале ;
„Ја неказах за лажљиве очи. . .“

„Мали Радоица,“ да би се ослободио тамнице, у коју су га Турци били бацили, начини се као да је мртав. Турци неверују, да је мртав, па га међу на муке :

„Ложе њему ватру на прсима,
„Ал је Раде срца јуначкога
„Ни се миче, ни помиче Раде. . .
„Уватише змију присојкињу,
„Па турају Раду у њедарца,
„Ал' је Раде срца јуначкога,
„Ни се миче, ни се од ње плаши. . .
„И узеше двадесет клинаца
„Ударају под ноктове Раду,
„И ту Раде тврда срца био
„Ни се миче, ни душицом дише. . .“

Турци га најпосле баце у море, ал је Раде пливач био, па изплива из мора :

„Пак изиђе на бријегу мора,
„Пак повика из грла бијела :
„ „Јао моји б'јели ситни зуби !
„ „Повад'те ми клинце из ноката.“
„И он сједе и ноге прекрсти,
„И поведи двадесет клинаца,
„Па их метиу себи у њедарца.
Опет неће да мирује Раде.“

„Старина Новак“ вели о себи:

„А кадар сам стићи и утећи
„И на страшну месту постајати
„Небојим сеникога до Бога.“

В. С. Караџић прича у своме „Српском Рјечнику :“ „У Србији је за владе Турске готово у свакој кнежини био по један буљубаша (Турчин) са неколико пандура који су гонили хајдуке, а кашто, кад би се хајдука много појавили, подизали су Турци и народ сав у потјеру, и премда су гдјекоји људи у друштву тјерали и тражили хајдуке, а код

кућа их по зградама и по шумама крили, опет се је кашто догађало, да су хајдуци хватани и убијани; кога убију ономе пандури осјеку главу и однесу је у град, те се на коцу метне на беден, а кога Турци жива у руке докопају, онога набију на колац. А кад ни потјера неможе ништа да учини, онда Турци изиђу на тефтиш, т. ј. какав велики старјешина Турски изиђе с подоста момака у народ, па затвором, бојем и глобама нагони кметове и родбину хајдучку, да се траже хајдучки јатаци и да се хватају хајдуци... Кад кога хајдука поведу да набију на колац, па га Турци понуде да се потурчи, па да му опросте живот, он опсује Мухамеда, додајући: „па зар послѣ је нећу умријети“... Кад кога хајдука ухвате и поведу да набију на колац, понајвише пјевају иза гласа... К'а што по два и по три хајдука повежу много више људи... Хајдуку се чини највећа срамота и поруга, кад му се рече де је лопов и пржибаба“...

Колику су моћ „ајдуци“ развијали насупрот Турској сили, и колики су страх задавали крвним непријатељима народа, огледа се у следећим врстама:

Будимском паши стижу многе жалбе противу Мајстора Манојла“:

„Аман, пашо види ни зулума
 „Од хајдука мајстора Манојла.
 „Ето данас три године дана
 „Како се је... одметнуо
 „Хајдуковат' горе по планина,
 „Узаптио државу Будимску
 „Све друмове куд скеле пролазе“...

О „маломе Радојци“ „беседи ага Бећир-ага с кадуном својом“:

„Моја кадо, моја верна љубо:
 „Ево има девет годин' дана,
 „Ка' ј' отишо Раде у хајдуке,
 „Да немогах сербес вечерати
 „Све од страха малог Радојце“...

„Макар била и само два хајдука, опет се зна, који је од њих двојице харамбаша (старјешина),“ каже В. С. Караџић, у своме „Српском Рјечнику.“ А у народној песми „Предраг и Ненад“ означује се како „дружица“ и каквог јунака бира за арамбашу:

„И Ненад је мајци дорастао,
 „А до коња и до бојна копља,
 „Пак прибеже гори у ајдуке.
 „Ајдукова три године дана.
 „Он је јунак мудари разуман,
 „И срећан је свуда на мејдану
 „Учини га дружба старешином...“

Где се у народним песмама помену одношаји ајдука према арамбашама, означују се свугде само као дружевни и братски.

„Побратиме Лазо барјактаре,
 „И вас браћо, тридесет хајдука“...

Збори „Мијат харамбаша“ својој дружини.

„Не бојте се, браћо моја драга“... тако рабри „мали Радојца“ своје четнике.

„Браћо моја и дружино драга“: тим речима поздрављају сви арамбаше ајдуке своје.

Да су разне ајдучке чете међу собом у свези биле, и то се казује у народним песмама. У песми „Раде од Сокола и Ашин-бег“ побратиме се ајдуци и са најудаљенијих крајева Србских:

„Вино пију до три побратима,
 „У планини под јелом зеленом:
 „Једно бјеше од Сокола Раде,
 „Друго побро Сава од Посавља.
 „Треће Павле од Сријема равна...
 „С њима пије деведесет друга,
 „Чујете-л' ме до два побратима!..“

Песма: „Гавран Харамбаша и Лимо означује још ближе свезу између арамбаша разних чета:

„Књигу пише Гавран харамбаша,
 „Књигу пише на мезиле прати,

„Прати књигу мору дебеломе,
 „Побратиму харамбаши Лимо:
 „Побратиме, Лимо харамбаша!
 „Књигу виђи непочаси часа;
 „Брже зови Ђура барјактара,
 „Нек развије крстата барјака,
 „Под барјака покупи јунаке
 „По избору тридесет јунака;
 „Прати хабер, лист књига бијела,
 „Прати хабер Роснићу Стевану,
 „Који може стићи и утећи
 „И на домет танком пушком убит',
 „Нек ти с' и он под барјаком нађе.
 „Ја кад скупиш побратиме Лимо!
 „Каде скупиш таку добру чету,
 „Хајде с њоме Бишћу на крајину
 „У високу Бишћанску планину
 „Ћено има суховрха јела,
 „И под јелом један бијел камен,
 „Код камена једна вода ладна
 „Ту ћеш мене наћи побратиме
 „Са мношћом хоћеш сву дружину
 моју....

Какве су услуге ајдуци народу чинили и у какве су свезе у народу имали, наговешћују међу осталим песме: „Михат Томић и паша од Требиња“, и „Груица и паша са Загорја“. У првој песми паша од Требиња шаље књигу у племе Дробњаке Милутину кнезу, у којој му пише:

„Море чу ли, Милутине кнеже!
 „Купи мене два товара вина,
 „А и трећи бијеле ракије,
 „И испеци тридесет овновах,
 „И направи тридесет одајах,
 „И ти скупи тридест девојаках
 „Мене паши Ружицу девојку.“

Кнез Милутин „љуто се узму-
 чио“, кад је добио пашини књигу;
 али, љуба његова, дознавши шта је
 паша писао, орабри га, да се небоји,
 па напише арамбаши Томићу Ми-
 хату:

„Мили куме, Томићу Михате!
 „Доведи ми тридесет хајдуках,
 „С њима ходи на моје дворове,

„Е ј' уљега паша од Требиња,
 „У љега је у племе Дробњаке,
 „Те он купи данке и харача,
 „Па и томе јоште доста није,
 „Већ девојке љуби на срамоту;
 „Но ти дођи и доведи друштво....“

Михат доведе хајдуке и учини
 крај пашином зулуму.

У песми: „Груица и паша са
 Загорја“ прича се, како је паша
 тај писао кнезу од Грахова, Милу-
 тину, да ће му у походе са тридест
 делија, па да га дочекају тридест
 девојака и кнежева кћи „дилбер Ико-
 нија“. Ова чим дозна, шта је паша
 њеном оцу писао:

„Она узме дивит и хартију,
 „Те написа књину на кољену,
 „Побратиму Новаковић Грују:
 „Побратиме Новаковић Грујо!
 „Како тебе ситна књига дође,
 „Омах избер из ваше дружине
 „Побратиме тридест младих друга;
 „Хајде с њима на Граховно равно
 „А нашему пребијелу двору....“

Груица похита са својом дружи-
 ном, те спасе посестриму овоју и
 Грахово од зулумћара паше и ње-
 гових делија.

О ајдуцима и њиховим „гла-
 вним пријатељима“ и јатацима
 збори се, међу осталим, у песми:
 „Раде од Сокола“. Пијући вино са
 своја два побратима, од Сокола Раде
 вели:

„Чујете л' ме, до два побратима!
 „Љето прође, грозна зима дође,
 „Лист опаде, а гора остаде,
 „По гори се ходити не може;
 „Ће ће који зимовати зиму?
 „Код каква-ли главна пријатеља?“
 Ал му вели од Сријема Павле:
 „Ја ћу брате зимовати зиму,
 „У Иригу граду бијеломе,
 „Код мог брата Драшка капетана;
 „Јер сам седам зимовао зима,
 „И ову ћу зиму презимати;
 „Са мношћом хоће шесет мојих друга...“

Тако исто „Сава од равна поса-
вља“ и „од Сокола Раде“ казују,
где ће они презимити зиму“ са сво-
јим друговима, па онда посљедњи
додаје:

„Но чујете л' до два побратима!
„Каде браћо грозна зима прође,
„Зима прође, Ћурђев данак дође,
„Те се гора преођене листом,
„А земљица травом и цвијетом,
„И запоје тица шеврљуга
„У питомој покрај Саве драчи.
„А чује се из планине вуче,
„Опет браћо, да се састанемо,
„Ће ћемо се данас растанути:
„Тко недође, браћо, на рочиште,
„Чекајте га за неђељу дана.
„Кога не би за неђељу дана,
„Чекајте га за петнајест равно;
„Тко недође за петнајест дана,
„Тражите га браћо на зимовник.“
То рекоше на ноге скочише,
У б'јела се лица изљубише,
Цеврдане пушке загрлише,
Оде сваки своме вилајету.

У другој песми опет се тако исто
прича о трима побратимима: Сави
од Посавља, Старовлаху Павлу и
од Коњица Јанку. И ту се ређају
„главни пријатељи“ или побратими
код кога ће који арамбаша са сво-
јом дружином зиму презимити.

У речнику В. С. Караџића нала-
зимо следеће о јатацима и прија-
тељима хајдука. „Хајдуци љети жи-
ве по шуми и долазе јатацима те
се хране, н. пр. дођу коме на вечеру
па им онај да што, те понесу у тор-
бама што ће јести до сутра на вече;
а кашто их јатак намјести гдје у
шуми, па им носи и ручак и ужину.
Кад дође зима, они се растану и
отиду сваки своме како пријатељу
на зимовник, али најпре уговоре, кад
ће се на пролеће и гдје састати. На
зимовницима гдјекоји леже дању по
подрумима или по другијем зграда-
ма, а ноћу се часте и пјевају уз
гусле, а гдјекоји преобучени у про-
сте хаљине чувају стоку, као и слу-
ге. Ако који у одређено вријеме на

рочиште неби дошао, друштво иде
те га тражи, па ако би се догодило
да јатак хајдука на зимовнику изда
или убије, то сваки хајдук гледа да
освети макар и послѣје педесет го-
дина.“

У народним песмама прича се, ка-
ко је Раде од Сокола погубљен
на зимовнику руком неверног „по-
братима“ бега Ашир-бега, а Јанко
од Коњица руком неверног „побра-
тима“ бега Али-бега, па су их обо-
јицу њихове ајдучке дружине осве-
тиле. Ради примера да споменемо
следеће врсте:

„Када дође лијеп данак Ћурђев,
„Ћурђев данак ајдучки састанак,
„Састаше се до два побратима,
„И са њима до тридесет друга,
„Али нема од Коњица Јанка.
„Чекаше га још неђељу дана,
„Преко рока и преко земана,
„Кад виђоше да га опет нема,
„Тад говори Сава од Посавља:
„ „Браћо моја и моја дружино!
„ „Што нам нема од Коњица Јанка?
„ „Да л' га није невјера изјела
„ „Од Турчина богом побратима?
„ „Хајте браћо да га потражимо!“

Два побратима дигну се са сво-
јом дружином и дође бегу Али-бегу;
а пошто се ту увере, да је бег не-
верно погубио Јанка, они освете
овога, узевши „главу за главу“, па
онда се врате „у гору зелену“:

„Јанка жалећ', себе сјетујући,
„Да с' недржи вјера у Турчину.“

Толико по народном предању о
ајдуцима.

Кад се дође до тога, да се мора
силом сила одбијати: онда дивље
страсти природно мах преузимају,
па се лако прелазе границе законите
одбране. Погледајмо на кржаве су-
кобе разних народа, и свугде ћемо
наћи доказа томе. Што је обштој
људскеј природи својствено, од тога
се ни Србски ајдуци изузети немогу.
Још кад се узме на ум варварска

разузданост и гнусна свирепост Турака с којима су они посла имали: онда се мора признати, да су у истини Турци још много, много више зла Србима учинили и чине, него што су удараца они од руке Србских Ајдука претрпели. Упоредимо-ли борбу других народа са непријатељем њиховим: наћићемо и у историји тако назв. „цивилизаних“ народа сваког чуда и покора више, него у борбама Србских ајдука. Наћићемо, да странци и кад нису изазвани, и кад нису увређени, проливају људску крв, отимају туђе благо, ударају на оне које победе намете и глобе, одводе девојке, распростиру пустош, срамоту, страх и ужас на све стране. Сетимо се, н. пр. крстонбских похода и силе и зулума над Јевреима; сетимо ратова „великих сила“ и глоба, којима оне и дан данашњи, ма и под именом „контрибуције“, накнаде ратник трошкова и т. д., побеђене пљачкају; погледајмо, даље, на неправде и свирепства што деспотизам и тиранија, и у другој половини 19. века, по хваљеним „културским“ и „цивилизаним“ царевинама и краљевинама распростиру: па онда изрецимо пресуду о делима и наравима Србских „ајдука“ у средњем веку. Заиста, коме је стало за тим, да дубље проникне истину времена у коме су се Србски ајдуци јавили, ко хоће да свакоме појаву у животу ајдучком његов прави узрок изнађе: тај не може испунити дужност савести, а да с нама заједно непризна, да су Србски ајдуци мученици и јунаци са мање људских слабости и грехова, а са више духовне снаге и врлина, него многи слављени мужеви других народа.

У своје „Српском Рјечнику“ В. С. Караџић вели: „штогод је влада Турска боља и човечнија, то је и хајдука у земљи мање, а што је гора и неправеднија, то их је више.“ Доста је знати ту истину, па да се одобри суд о ајдуцима, који напред казасмо, и да се призна, да се све

што се у себе поуздати могло, морало одметути „у гору зелену“ противу таквог зулумћарског господарства, као што је Турско господарство. Чудно је, заиста, да такав зналац народног духа и положаја, за каквог се В. С. Караџић сматра, говори о Србским ајдуцима као са неким зазором, и више као о онима који се „однађују од људског друштва и од сваке власти“, него као о људима свесним права, положаја и позива народног и човечијег. „Међу хајдуцима, вели он, бивало је ка што (sic!) најпоштенијих људи, а у почетку владе Турске јамачно их је било и од прве господе и племића“; и на другом месту: „хајдуцима су се звали и они јунаци нашијех пјесама који су одприје, особито у XVI. и XVII. вијеку излазили из Мљетачког приморја, те четовали по Турској крајини“; или: „Народ наш мисли и цјева да су у нас хајдуци постали од Турске силе и неправде“ —: све се то вели у Рјечнику В. С. Караџића, па опет се додаје: „Истина да многи људи оду у хајдуке да чине зло, али кад се човјек (особито прост) један пут одпади од људскога друштва и опрости се сваке власти, он почне особито један уз другога и зло чинити; тако и хајдуци чине зло и народу своје, који их према Турцима љуби и жали.“ Такав суд о ајдуцима може се изрећи само, кад се време у коме су постали ајдуци, меша са временом кад је В. С. К. писао о њима. Али, са погледом на историју и народно предање, ми мислимо, да је за карактеристику Србских ајдука најважније оно време у коме су они постали и своју главну борбу извели; а никако време, у коме од старе установе ајдучке непреостаје ништа више него голо име. Тако у Србији, ако хоћемо да знамо шта значи ајдук, питајмо за ајдучка дела у времена Турског зулума, питајмо, ко је спремио и одпочео дело ослобођења Србије. Питајући се тако, уверићемо се, да Србски ајдуци зна-

че живи бедем за народну слободу противу Турског зулума, као што смо напред изложили, па онда, уверићемо се, да је после првог успеха у делу ослобођења, установа ајдучких чета уступила пред устаном народне војске која се бори на отвореном пољу; уверићемо се, најпосле, да они, који се и после тога, у ослобођеној Србији одмећу у ајдуке, немају са старим Србским ајдучима ништа друго заједничко осим једног имена. По нашем схваћању, кад је старим мученицима и јунацима Србским било суђено, да се за обшту слободу у „зелену гору одмећу“ и име „ајдука“ носе, онда писаоци немогу истини послужити верније, него да праве разлику између „ајдука“ по времену и по земљама, н. пр. у Србији између ајдука под зулумом Турским и ајдука после ослобођења Србије. Поред такве разлике, о првима нема се говорити са зазором и тек узгредно, него се они са поносом и на првом месту могу споменути у историји ослобођења Србије, и означити као прави мученици и јунаци народни. А о ајдучима који се јављају у Србији после ослобођења, може бити на свом месту оно што В. С. Караџић о њима пише.

О народним ајдучима у земљама које су још под Турским зулумом, у Херцеговини, Босни, старој Србији и у Бугарској, треба судити са истим разлогом као и о ајдучима Србије под зулумом Турским.

У главноме добро је наговестио значај ајдука професор историје у вел. школи у Београду, П. Срећковић (в. „време хајдучко у 65. 66. 67. бр. „Трговачких Новина“ за 1862.); само и он не дели ајдуке по времену и земљама, него говори уобште о њима, тако да што је рекао о старим Србским ајдучима, могло би се помислити, да се то тако разуме и за ајдуке ослобођене Србије, који, далеко од сваког позива мученика и јунака за народну слободу, небеху ништа друго

него оно што и разбојници по Италији, по Грчкој, по Угарској и другим Европским земљама, или тако назв. „кесеџије“ и „крџалије“ у Турској.

Ајунтаментиенто (Ayuntamiento).

Ајунтаментиенто назива се општински скуп или савет у Шпанској, коме је поверена економно-политична управа вароши. Тај скуп или савет назива се и *consejo*, *sabildo*, или *regimiento*. Број чланова ајунтаментиента мења се између 4 и 48; свака општина која броји више од 30 становника, има ајунтаментиенто; а општине које броје мање од 30 становника, придружују се суседној општинској управи. — Чланове ајунтаментиента бирају становници који су старешине фамилије. У општинама које броје мање од 60 становника, сви који су старешине фамилије, јесу бирачи; у општинама које броје више од 60 становника, закон опредељује број бирача према броју становника општине, тако да у ред бирача долазе они који највише порезе плаћају. У варошима које се зову „краљевске“, јер су их краљеви основали, и слобштине им, или местне повластице „даровали“, чланове ајунтаментиента не бира народ, него их доставља Мадритска влада. — По својој установи ајунтаментиенто је независан народско-општински савет, који се обнавља избором сваке године. То је старинска установа, коју су кортеси освештали и новим уставом од 1837.

Академија. Име академија даје се друштвима састављеним за науку, за књижевност, или за вештине; као и домовима опредељеним за науку, за вежбање, па и за игру. Академијом назива се и велика школа, као и школа за лепе вештине.

У стара времена академија значила је школу. У Атини дато је име академија Платоновој (философској) школи, отуда што је Платон предавао своју науку под јаворима у

башти коју је уступио республици неки грађанин Академус.

У новије време академија значи више што, него школу. У школи се излажу или предају науке такве какве су; али, академија опредељена је да унапређује и све даље развија науке. У школи се састају ђаци и учитељи; у академији сами научењаци. Кад би биле састављене као што би, по данашњем појму, требало, академије биле би друштва учених људи, одликованих знањем и даром. Друштва која сједињеним умним силама својих чланова раде, да покрену напредак на пољу књижевности, наука и вештина, па да му и сами својом радњом припомогну.

Као што се науке, књижевност и вештине деле на струке, тако и академија може служити или само за једну струку науке, књижевности и вештине, или за разне струке; то зависи од састава и уређења њеног. Ма како се разликовале академије по струци својих предмета, опет има нешто у чему би све требале да буду једнаке. Тако као огњиште науке, књижевности и вештина, академије треба да живом речи, усменим већањем, штампаним списима, цовременим извештајима о својој радњи, и свима средствима јавности распростире знања и вештине по народу. Па и главни услов за успех академије у њеним пословима јест један исти, ма којој струци наука, књижевности и вештина академија служила. Тај услов јест слобода. Послови науке, књижевности и вештина своде се сви на сазнавање и распростирање истине. Да би се истина сазнати и распростирати могла, мора бити слободно проматрати је на извору њеном, слободно уверавати се о њој на делу, опитима и искуством, слободно казивати своје искуство и уверење другима и саслушавати искуства и уверења других, слободно зналцима да се менују мислима и знањем, слободно живом речи и штампом предавати и саопштавати сазнате и доказане истине.

Без такве слободе академије би биле само празно име, а никад не би могле дотерати, да буду у истини огњиште наука, књижевности и вештина. Најпосле, и у питању о помоћним средствима своде се академије на неку обшту истину, наиме: да оне тек помоћу народном могу постати праве народне установе, установе које ће расуте истине и знања са свију страна прикупљати, сродна знања у целину састављати, и тако у природној свези њиховој јавности их предавати, да би она народну свест наплодила. Врло велику услугу могу академије учинити својим благајнама, кад ове употребљују на подпору одличних научних радника, подпору којом људе од науке постављају у стање, да се, осигурани за издржање своје и своје породице, свом снагом и за цео живот посвете научним пословима.

У земљама народне самоуправе удружење (асоцијација) јест најприроднији пут за прибаву народне помоћи која је академијама нужна, да би оне постале праве народне установе. Али у монархијским земљама где влада хоће, да се све од ње очекује, и академије се влади у аманет стављају. Тако се разликују две врсте академија: слободне и државне.

Слободне академије постају и издржавају се сједињеном снагом пријатеља књижевности, наука и вештина, без икакве материјалне подпоре од стране владе; а државне стоје под утицајем владе. Влади је дужност, да сазнаје и прати умни развитак народа, и потоме да управља своју пажњу на академије које томе развитку служе. Али, влада би само противу тог умног развитка радила, ако би хтела, да га она озго командује и регулише. Ум, да би са успехом радио на пољу истине, мора, као што напред казасмо, бити сасвим слободан, независан од сваког опредељивања споља. Што влада мудро и родољубиво може и треба да учини за академије, јест;

да их морално и материјално подпомаже, и противу сваког притиска и спољашњеизнуде заштићава; а сама да се уздржава од сваког мешања у послове који се тичу састава и уређења академије, као и начина и правца њене радње. Искуство је показало, да онде, где влада поставља чланове и означаје правац академијама, да ту академије често застрањују од свог правог позива, и шта више, сметају напредку, наместо да га подпомажу. Ту све стоји до ђуди оних, који су на челу владе, и који као несавршена, заблуди, слабостима и страстима подложна створења, нередко налазе свој интерес у овоме: да под маском просвете на странпутице заводе народно мишљење, наместо да га упућују онамо одкуда би га светлост истине обасјала. По искуству досадањем, где су академије владине установе, оне су понајвише бирократијски уређене, и влада не само да их употребљује као оруђе за извесне цели, него им још неда ни да научну радњу слободно развију, нарочито на политичном, историјском и државно-дривредном (финансијском:) пољу.

Понеке државне академије имају ограничен број чланова, тако да кад се тај број попуни, немогу се више нови чланови постављати, докле се смрћу ког старијег члана место неупразни. Такво ограничење противно је природним законима умног и научног развитака. Као што је лако увидети, то ограничење може учинити, да престарели духови неплодно и на обшту штету запремају места, са којих се за народну просвету толико учинити даје, докле млађи и напреднији духови остају осуђени на усамљена усиљавања, која тек по изузетку могу достићи оне успехе, који се у друштву и са друштвом обично постизавају.

У народа који још нису доспели до своје пуне снаге, у којих силе појединих још нису тако развите, да би се без државне снаге могле оснивати и такве установе као што су

академије, влада може узети на себе, да покреће мисао и полаже темељ за те установе. Али, и у том случају, ако јој је збиља стало до умног и моралног развитака народног, влада несме чинити ништа, што би сметало слободном удружењу и развиту патриотских и људских сила на пољу књижевности, наука и вештина.

Ами Буе, члан царске академије за науке у Бечу, набројао је до 19.000 академија и учених друштва у просвећенијем свету. Отуд се 1021 рачунају за 589 година које су протекле од XIII. столећа до 1790., а 17934 за кратко време од потоњих 67 година. Од свију тих академија и друштава било би се одржало до данас 8436. У етнографском погледу Англо-Саксонска племена имају више него два пута онолико академија и учених друштава, колико их имају Латинска племена; Германски народи имају још мање, него Латински; а Славени мање, него и Германи. Са религиозног погледа, протестанти имају, сарамерно броју свога људства, бар четири пута онолико академија и учених друштава, колико католици, а 140 пута онолико, колико исповедници Грчке вере.

Италија означаје се као колевка учених друштава и академија за све Хришћанске народе; мисао о оснивању таквих установка она је покренула: у XV. столећу Платонском академијом, установљеном под Лаврентом Медичи; у XVI. стол. академијом della Crusca; у XVII. академијом del cimento, све у Фиоренцији. — Међутим, у Француској била је још у првој половини XIV. столећа основана у Тулузи академија: која је давала златне и сребрне цветове у награду за поезију и красноречивост (Académie des jens floreaux).

Најпознатија учена друштва и академије јесу:

У Инглеској:

Краљевско друштво у Лондону за опитне (експерименталне) науке, основано 1660. Друштво то подељено је на 8 одсека: за математику, за астрономију, за физику, за хемију, за теологију, за ботанику, за зоологију, за физиологију животиње. Чланови плаћају годишње по 4 фунте стерлинга (8 дуката). На измаку 1859. бројило је друштво 691 члана. Друштво држи своје седнице сваког четвртка; а о св. Андрији главну, годишњу седницу. У годишњој седници бирају се нови чланови и званичници, и раздају се награде. Сваког месеца друштво предаје јавности своју радњу, у књижицима које носе назив: *Proceedings*; а сваке године издаје оно своје списе у једној књизи, под називом: *Philosophical Transactions*. — Краљевско друштво за астрономију, у Лондону, основано 1820. Оно држи своје седнице другог петка сваког месеца; а годишњу главну седницу другог петка у фебруару. Чланови, којих је на броју преко 430, прилажу годишње, у фонд друштва, по 2 гинеје (око 4 дуката), и плаћају по 2 гинеја кад ступају у друштво. Друштво предаје јавности месечне извештаје и списе који се узајмно допуњују. — Геологично друштво у Лондону, основано 1807. У 1857. бројило је оно 877 чланова, који плаћају по 6 гинеја за право да ступе у друштво, и прилажу сваке године по 3 гинеје, или 30 гинеја једном за свагда. Друштво предаје јавности свака три месеца преглед своје радње, и мимо тога повремене списе: *Transactions* и *Proceedings*. — Британско друштво за унапређење наука основао *sir David Brewster*, 1831. у Јорку. Друштво има сваке године путничку скупштину. Прву скупштину, састављену од 300 чланова, држало је оно у Јорку, у септембру 1831., а потоње скупштине у другим варошима најменце (у Оксфорду 1832., у Кембрици 1833.,

у Едимбуру 1834., у Доблену 1835., у Бристолу 1836., у Ливерпулу 1837. итд.) Друштво се дели на седам до осам одељења: за математичне и физичне науке; за хемију и минералологију; за геологију; за зоологију; за ботанику и физиологију растиња и животиње; за географију и етнологију; за статистику и механику. За управу друштва одређен је главни одбор, са сталним станом; тај одбор издаје сваке године по једну књигу: *Reports*, која доноси списе и записнике седница. — Академија Ирска за науке, политику, књижевност и старине, у Доблену, основана 1782., а призната краљевом владом 1786. Она је постала спојењем двају друштава: физично-историјског, које је основано 1740. у Доблену, а археологичког, које је 1772. основано. Академија броји 245 чланова, који плаћају годишње улоге. Подељена је на три одељења: за науке; за историју и лепе вештине; за археологију. Добија од владе у помоћ (субвенцију) 300 фун. стерл.; издаје списе под називом *Transactions*, као и извештаје о седницама, *Proceedings*. — У 1731. основано је у Едимбуру друштво, које је 1739. постало друштво за књижевност и науке. С тим друштвом сјединило се друштво за медицину и хирургију, па онда се оно назвало друштво философијско, и издало је три књиге покушаја. Чланова броји 279, од којих 136 плаћају годишње по 3 гинеје, или 50 гин. једном за свагда; још плаћају 5 ф. ст. за диплому. Од 1788, друштво издаје редовно *Philosophical Transactions*, од 1836. *Proceedings*. — У Инглеској има разних друштава за историју, тако: краљевско друштво у Лондону за књижевност уједињене краљевине, основано 1823. Оно је предало јавности, међу осталим, једно велико дело о хиероглифима, са 60 нацрта. Даље има у Лондону друштво за историју, основано 1837—1838.; оно броји 100

чланова, који плаћају по 5 гинеја годишње; издало је историју цркве Англиканске; — друштво за историју наука у Лондону, основано 1840.; задатак му је, да предаје јавности документе о историји наука и о њиховом стању у разна времена; чланови плаћају годишње по 1 фун. стерл.; — друштво за стару историју Инглеске, основано такође у Лондону, у 1842.

У Француској:

Устав од 5. Фруктидора (августа) године III. (од основања републике, или 1794.) гласаше: „оснива се за целу републику институт народни (un Institut national) који ће сабирати проналазке, усавршивати лепе вештине и науке“. Тај институт био је с почетка подељен на три одељења: за физичне и математичне науке, за науке моралне и политичне, и за књижевност и лепе вештине. У 1803. институт је наново уређен и подељен на четири одељења: за науке физичне и математичне, за Француски језик и књижевност, за историју и књижевност стару, и за лепе вештине. Чланови примали су плату, по 1500 франака на годину. У 1816. институт је преображен у академију и подељен овако: академија Француска; академија за подписе и лепе науке; академија за науке; академија за лепе вештине. У 1832. Гизо је предложио и додата је наново и академија за науке моралне и политичне. По једном указу од 1855., сви пет академија држе сваке године 15. августа јавну седницу, на којој се читају научни састави и деле награде. Академије зависе од министра јавне просвете; а само у новчаном питању од министра државног. Академије у обштој седници бирају из своје средине главни управљајући одбор за трошкове свих пет академија, као и један одбор за награду лингвистике (науке о језицима), коју је Волнеј основао. Посебице стоје пет споменутих академија овако: академија Француска, основана неким приватним

друштвом 1629., има задатак да изучава и унапређује језик Француски, граматику, појезију, красноречивост. Она је саставила речник Француског језика, коме је прво издање изишло у 1694., а шесто и последње у 1835. Састављена од 40 чланова академија Франц. неприма ни дописнике ни улагаче (associés). Она дели награде за красноречивост и појезију, награде из фонда Монтиона за дела у којима се врлине огледају, и за књиге које су од највеће користи за нарави, као и награде из других неких фондова. Академија Француска предала је јавности шест књига својих од 1816. — Академија за надписе и лепе науке, основана Колбером 1663., звала се с почетка мала академија, и састављала се од чланова Француске академије. Она раздаје награде за најбоља дела о старинама Француске, као и награде из неких приватних фондова. Њена дела предају се јавности од 1701.; а од 1816. изишле су 24 књиге њене, и још 9 књига страних научењака, које је она издала. — Академија наука, такође Колбером основана, 1666. Она се саставља на основу слободног избора чланова. Данас је подељена на 11 одсека: пет за науке математичне, у које се броје: геометрија, механика, астрономија, географија, и бродарство и физика обшта; а шест за науке физичне: хемију, минералогију, ботанику, пољску привреду, анатомију и зоологију, медицину и хирургију. Академија раздаје награде за свој сопствени рачун; даље, награде из фонда Монтиона за нездраве вештине, за медицину и хирургију, за физиологију експерименталну, за механику и статистику, и награде из других неких фондова. Од 1816. издала је академија 33 своје књиге и 15 дела страних научењака, па онда и низ својих записника. — Академија лепих вештина, основана 1648., али тек 1655. правилно уређена. Она се бави свима струкама лепих вештина; расписује награде; предлаже

министарству кандидате професора за школе лепих вештина. — Академија наука моралних и политичних сасвим је савремена. Предмет су јој философијске науке и наука о влади; подељена је на шест одсека: за философију; за морал; за законодавство, јавно право и правосудство; за економију политичну и статистику; за историју света и философије; за политику, администрацију и финансије. Она расписује награде, и од 1816. издала је 10 својих књига и 2 књиге страних научењака. Уз то издаје редовно записник својих седница од 1842. Чланови њени примају по 1200 франака плате и 300 фор. за долазак у седнице.

Још припадају познатијим академијама и ученим друштвима у Француској:

Царска академија за медицину, у Паризу, основана 1820., да би у свему што се тиче јавног здравља била влади на руци. Она је подељена на 11 одсека: 1о) анатомија и физиологија; 2о) медицинска патологија; 3о) хирургијска патологија; 4о) терапевтика и природна медицинска историја; 5) медицинска оператоарска; 6) патологијска анатомија; 7) бабичлук; 8) јавно здравље, правосудна медицина и медицинска полиција; 9) марвено лекарство; 10) медицинска хемија и физика; 11) фармација. Члановима плаћа се за долазак у седнице. Из фондова, које јој државни буџет и добровољни приноси на расположење стављају, раздаје академија сваке год. награде. Од 1828. она издаје годишњаке своје; а од 1836. и 1847. своје петнајестодневне прегледе, па и седмичне листове. — Друштво за хирургију у Паризу, основано 1843. Друштво то ради јавно. Оно редовно издаје своје списе и извештаје. Уз то листови: „la Gazette des hopitaux“, „le moniteur des sciences“, „l'union medical“ имају посебне уреднике, који су дужни да долазе у седнице, и да дају седмичне извештаје о рад-

њи друштва. Седнице бивају сваке среде. Годишња свечана седница држи се друге среде јануара сваке године. Ту се деле награде у књигама. Друштво се издржава прилозима својих чланова, и приходом од својих књига. — Друштво за антропологију у Паризу, основано 1859. Задатак му је, да усредсређује и уређује проматрање на пољу изучавања људских раса. Друштво држи седнице своје првог и трећег четвртка сваког месеца. Оно се издржава прилозима својих чланова, и приходом од својих списа и књига. Даље се могу споменути: царско и централно друштво за пољску привреду; централно друштво за баштованство и цвеће; друштво за поклимљивање (аклиматацију); друштво за рабрење на народну радиност међу онима, који су познати и и најважнији. Осим тога има још много друштава у областима, сваки департман има бар по једно; областна друштва понајвише су за изучавање историје. О њима се редовно јавља у *Annuaire de l'institut des provinces, des sociétés savantes, et des congrés scientifiques. Paris.*

У Немачкој:

Академија наука у Берлину, основана 1707. краљем Фрдинандом I., на предлог Лајбница. Она броји 49 редовних чланова, 24 за науке физичне и математичне, и 25 за философију и историју; има 9 чланова страних за прве науке и 6 за друге. 17 почастих чланова, 93 дописника за науке и 94 за философију. Сваки редовни члан добија годишње по 200 талира плате. Седнице се држе сваке недеље, а сваке године три свечане и јавне седнице. Друштво предаје јавности своје списе и записнике.

Царска академија наука у Бечу, основана 1652. а 1847. дотерана по основима Берлинске академије. Подељена је на два одељења: за науке математичне и при-

родне, и за философију и историју. Броји 60 редовних чланова, 30 за свако одељење; 120 дописника, 60 за свако одељење, и 32 почастна члана. — Друге велике академије у Аустрији јесу: царска и краљевска академија лепих вештина у Бечу, основана 1704.; царски и краљевски Јозефинум за медицину и хирургију у Бечу, основан 1786.; царско друштво за географију у Бечу, основано слободним удружењем 1856.

Краљевско друштво за науке у Гетингену, основано 1750., било је вазда једно од најчувенијих у Немачкој. Оно издаје седмичне прегледе и друге списе, неке и на латинском језику.

Краљевска академија наука у Минхену, основана 1759.; подељења је на три одељења: за философију и филологију, за математичне и физичне науке; за историју.

Академија Леополдина, друштво натуралиста у Јени. Чланови тога друштва, домаћи и страни, узимају или примају поред свог имена и неко научно или књижевно име, у цели једнакости међу собом. Друштво носи своје име од цара Леополда I., који га је 1677. узео под своју заштиту.

У Славена, и то:

1) У Руса:

Царска академија наука основана Петром В. 1724. у Петрограду. Царица Катарина била је основала 1783. Руску академију за књижевност, али та академија спојена је, под царем Николом, са академијом наука. Ова је данас подељена на три одељења: за физичне и математичне науке; за књижевност и језик Руски; за историју и филологију. Друштво предаје јавности радњу своју у разним делима, и издаје месечне научне прегледе. — Царска академија за медицину и хирургију, основана 1799. у Петрограду. Она је уједно и школа за медицину; издаје три збирке, на Руском, Немачком и Француском је-

зику. — Академија царска за лепе вештине у Петрограду, уједно је и школа за своју струку. — Руско царско друштво за географију у Петрограду, основано 1845. Оно је подељено на 4 одсека: за географију математичну; за географију физичну; за етнографију; за статистику. Одељени одсеци основани су 1851. у Иркутску и у Сибирији, и 1850. на Кавказу. Друштво предаје јавности посебне збирке, споменице, месечне прегледе, монографије, карте и атласе.

2) У Срба и Хрвата:

Матица Србска, основана 14. јануара 1826. у Пешти. У 1835. Матица је била вишом власти забрањена. Али, у 1836., потврђена је наново царским решењем, и наставила у 1837. радњу своју. Ако је с почетка задатак њен сводио се на само издавање књига, Матица је од 1837., под председништвом Саве Текелије, тежила, да постане ученим друштвом — академијом Србском. У 1864. Матица се преселила у Нови Сад, и по новоме уставу који јој је исте (1864.) одобрен, данас јој је циљ: „да материјалном и умном снагом подпомаже, развија и распрострањава књижевност и вештину Србску“. Она издаје о свом трошку књижевна и научна, као и вештачка дела; купује рукописе и старине, што служе просветној цели; прештампава одличнија дела Србска; опредељава и расписује награде за књижевна, научна и вештачка дела; издаје за науку и књижевност „Летописе“ (по једну свезку у години), и повремени лист за књижевност и забаву: „Матицу“ (трипут на месец); на захтевање награђују се чланци који се у Летопис или у Матицу пошљу и приме. Матица је основана слободним удружењем, родољуба Србских. Редовни чланови Матице јесу они Срби, који најмање 50 фор. положи у фонд њен, било све у један мах, било да се законито обвежу, да ће тај прилог за пет година исплатити, полажећи

сваке године по 10 фор. Али фонд Матице несастоји се само из редовних улога чланова, него и из разних завештаних прилога, из дохода од улога и прилога, и дохода од разних послова и од продаје књига. Под управом Матице налазе се: фонд који је Јован Нака из В. С. Миклуша оставио за награде књижевних дела; — фонд Саве Текелије, за изучавање Србских сиромашних младића; — фонд Павла Јовановића из Арада, такође за изучавање сиромашних младића Србских. — Матица држи сваке године у августу своју редовну главну скупштину. По потреби може она сазвати и ванредну скупштину. За обављење чисто књижевних послова има Матица особито „књижевно одељење“, које држи своје седнице свака три месеца, а по потреби и чешће. Седнице главне скупштине и књижевног одељења јавне су.

Српско учено друштво, основано у Београду 1841. (тада под именом: „Друштво Србске Словености“). С почета задатак друштву беше поглавито развитак и усавршавање језика, и прикупљање старина; доцније раширило је оно задатак свој на књижевност, науку и вештине. Друштво стоји под надзором министарства просвете, тако, да оно само под слободнијом владом радњу своју живље развити може; докле је под једним антилибералним и нетолерантним министарством вазда, на обшту штету, ограничено у радњи својој. У 1863. друштво се било одважило да изда енциклопедију наука, и заискала је од владе новчану помоћ за ту цел. Влада не само да је одрекла ту помоћ, него је у почетку 1864. бацила закон под ноге, па је „суспендовала“ друштво, и наскоро „преустроила“ га тако, да му ничега другог „ученог“ оставила није, осим једног имена. У 1869., либерални министар просвете, Д. Матић, употребио је свој утицај, да би друштву што слободније поље за радњу отворио. Имајући да „обра-

ђује и унапређује науку и уметности“, са особитим погледом на потребу Србства и јужног Словенства, друштво данас „само одређује начин и пут којим ће вршити свој задатак“. Оно је подељено на четири одсека: филолошки и философски; јестаственички и математичарски; исторички и државнички; уметнички. Одсеци држе своје седнице „по потреби посла“. Друштво цело састаје се на скупштину бар једанпут сваке године. Своју књижевну и научну радњу друштво предаје јавности у свом органу, „Гласнику“, а о пословима у посебним седницама својим јавља оно и у јавним листовима. Друштво се издржава помоћу коју му даје државна влада; чланови недају никакве улоге, а за своје књижевне и научне послове примају награде, ако друштво нађе, да те послове у своме органу, или иначе о свом трошку јавности предати може. — Наравно, Србско учено друштво моћиће радњу своју као што треба развити, тек пошто постане самостално и независно, пошто сасвим престане зависити од политичне власти, која се „по околностима“ мења.

Друштво за пољску привреду у Београду, установљено 1869. Оно је одпочело своју радњу издавањем пољско-привредног листа под именом „Тежака“. Сваки Србин који једном за свагда приложи на цели друштва најмање 20 дуката, постаје чланом „утемељачем“.

Земљоделска задруга у Тителском батаљону, сад је тек у постанку. —

(Велика и војена школа у Београду носе име академије; о тим школама говориће се у овом речнику кад дође на ред „Србија“).

Југославенска академија знаности у и умјетности, у Загребу, основана 1866. Задатак јој је, да самостално развија и унапређује науку и вештине, а особито да негује језик и књижевност јужних Славена. Она се дели на четири од-

сека: за историју и језик; за филозофске и правне науке; за математичке и природне науке; за вештине. Сваке године држи академија свечану јавну седницу; а редовне и одборске седнице држе се правилно. Она предаје јавности своју књижевну и научну радњу, у свезкама под називом: „Рад југославенске академије“. Основању југославенске академије положио је темељ владика Штротсмајер прилогом од 200.000 форината; тај фонд принавља се добровољним прилозима од стране родољуба.

Матица Илирска, у Загребу, основана 1842. Она прикупља новчана средства за цели народне просвете. Сваки који најмање 50 фор. или у један мах приложи, или се законито обвезе, да ће на десет рокова или термина, за пет година (сваке полгодине по 5 фр.); 50 фр. положити, назива се „утемелитељем“ Матице Илирске. И усталом Илирска Матица уређена је по примеру Србске Матице.

Матица Далматинска, основана 1862. Чланови плаћају по 30 фр. у 10-о годишњим ратима, а има их преко 300. Фонд Матице износи 10.000 фр. Циљ је Матици да подпомаже књижевност.

3) У Чеха:

Матица Ческа, основана слободним удруживањем Ческих родољуба, за подпомагање народне књижевности, као и Србска Матица. Први покушаји за основање Ческе Матице учињени су још на измаку прошлог века; али је требало много времена, да се она утемељи. Нарочито је земаљска управа сметала много утврђењу Ческе Матице; али је патриотска свест Чеха умела одолети свима тегобама које су се развиту народне књижевности озго противустављале. У 1863. бројила је Ческа Матица 3167 чланова; и фонд њен износио је те године близу 87,000 фр. ср. До данас може бити да се тај фонд подигао и до 100,000 фр. Чланови Ческе Матице,

као и чланови Србске Матице, плаћају у друштвену касу сваки по 50 фр., или у једанпут, или за пет година једно за другим. Међу осталим књигама Матица Ческа издала је: „Славенске старожитности“, што је П. Ј. Шафарик написао, и Ческу Историју, коју је Палацки написао, и предузела је да издаје: „Старо-Ческу и Ново-Ческу библиотеку“ и малу „енциклопедију наука“. Трошком Ческе Матице издаје се и „Часопис“ као орган за правилну умну свезу са народом.

4) У Лужицких Срба:

Матица Лужичко-Србска, основана 1847., по примеру Матице Србске и Матице Ческе. По уставу своје Матица та има да издаје књиге за народ и научна дела, као и повремене листове. Чланови су подељени на разреде; неки плаћају годишње по 1 талир (Немачки) и 10 грошића, а неки по 20 грошића. Ко на један пут плати 30 талира, тај немора ништа више плаћати. Матица Л. С. броји преко 100 чланова. Она је издала досад близу 50 поучних дела, и више свезака повремених списа „Часописа“.

5) У Словака:

Матица Словенска (у Турчанском св. Мартину), основана 1863. Циљ јој је да Словачку књижевност и лепе вештине подпомаже. Већ 1865. Матица је бројила 1130 чланова, са прилозима по 100, по 50 фр. и по мање; фонд њен износио је те године 55,000 фр. Она је издала „кратак наук о економији и ратарству“; закључила је издати више других књига за народ; издаје и „Летопис“; одредила је је дан одбор који ће саставити Словачку антологију, и подмаже свуколику књижевност народну.

6) У Словена:

Матица Словенска (Словинска, у Љубљани), основана 1864., у цели, да шири знање Словенског језика, и да подпомаже народну књижевност. Она броји до 800 чланова; њен фонд износио је 1865. преко 7200 фр.

Словинска Матица издаје „Летопис“ и разне поучне књиге.

7) У Мораваца:

Матица Моравска. У 1849. састављено је у Моравској „Народно друштво св. Ђирила и Метода“ за издавање књига и за подпомагање уметности. То друштво преобразено је доцније у „Матицу Моравску“, којој је циљ: да подпомаже Ческо-Словенску књижевност, са особитим погледом на Словене који у Моравској живе.

У Италији познате су следеће академије:

Академија краљевска у Турину, подељена на два одељења: за науке физичне и математичне, и за науке моралне, историјске и филологијске. — Академија за живопис и лепе вештине у Турину. — Краљевска академија *della Crusca*, у Фиоренцији, бави се издавањем речника језика Италијанског. — Академија наука и вештина, основана 1691. у Сиени. — Краљевска академија наука и лепих наука у Напољу. — Академија лепих вештина у Напољу. — Краљевска академија наука, писмености и вештина у Милану. — Академија наука, писмености и вештина у Падови. — Краљевски институт наука, писмености и вештина у Мљетцима. — Академија наука у Болоњи. — Академија наука и лепих наука у Палерму, најстарија од свију у Италији. — Академија наука у Катани.

У Шпанској и у Португалској:

У Мадриту има пет академија краљевских, које примају новчану помоћ (субвенцију) од владе, на име: академија Шпанска или за народни језик; — академија за историју, — академија за лепе вештине, названа и Сан-Фернандо; — академија за науке моралне и политичне. Има још и других књижевних и научних друш-

тава, као: академија за правне науке и законодавство; — академија за медицину; — академија за археологију, и т. д.

У Лисабону основана је 1779. краљевска академија наука, која је данас у пуној делатности.

У Шведској:

Шведска академија у Стокхолму, основана 1786. Задатак јој је, да утврђује и шири знање језика Шведског; да слави и буди спомене народне, као и да одаје хвалу великим људима, који су служили или спасли отачбину. Споменици академије предају се јавности сваке године, и доносе биографије славних Шведа, награђена дела красноречивости и појезије, као и књижевне, историјске, философијске и филологијске расправе.

У Данској:

Societas Hafniensis bonis artibus promovendis, основано 1742. Од тог друштва постало је данашње краљевско друштво наука у Копенхагену. Оно је издало много важних дела, особито на пољу математичних наука.

У Белгији:

Краљевска академија наука, писмености и лепих вештина, у Брисљу. — Брисељска академија за универзитетска предавања. — Краљевска академија за медицину, у Брисљу.

У Холандији:

Краљевска академија у Амстердаму.

У Угарској:

Угарска академија наука у Пешти, основана 1825—1827. Подељена је на шест одељења: за језик Мађарски, за философију, за историју, за математику, за природну историју и за правне науке.

У Америци:

Друштво философијско у Кембриџи, основано слободним удружењем, 1780. — Друштво философијско у Филаделфији. — Институт за историју и географију у Бразилији; цар је томе

друштву највреднији и неуморан члан.

У Азији:

Друштво за вештине и науке у Батавији, основано 1778. — Краљевско друштво природних наука основано 1850. у Батавији. — Друштво за радиност и пољску привреду, основано 1853. такође у Батавији.

Акламација. Акламација значи обшти усклик одушевљења за некога или за нешто.

У политичном говору та реч различно се примењује. Најобичније примењује се она на избор владалаца или високих властника, и означава обштегласно извикање. Код Римљана цареви су уобште акламацијом бирани. А лако је појмити, како је у стара времена, кад је народ скупљен на јавна места обављао јавне послове, да је тада акламација била најобичнија форма гласања. Том формом избора или одобравања служило се и у Римском сенату. Кад је народ обштегласно одобрио управу маџистрата, и то се називало акламација. Сабори су акламацијом просто одавали почасти и желели „многаја љета“ царевима, кад што су акламацијом и званично одобравали понеки предлог.

У Португалској акламација има особито историјско значење. Кад је на развалинама Шпањолског господарства, пошто га се Португалска ослободила, подигнут на престо војвода од Браганца (1. децембра 1640.), одушевљење са којим су Португалци позвали тога војводу на владу, било је обште и толико, да реч акламација савршено означаје дан у који је династија од Браганца владати започела. Отуд су и Португалци уобичаили, да означају дане догађајима, говорећи: то и то догодило се: пре, у време, или после акламације.

У Инглеској уобичајен је за изборе посланика за доњи дом и неки начин који је у многome сличан са

акламацијом. Кад који кандидат не налази никаква одпора у скупштинама бирача, и кад се дизањем руку посведочи, да није нужно бројити гласове, онда се тај кандидат одма проглашује. У 1832. избрани су таквом акламацијом 55 чланова доњег дома. Уосталом, у своме политичном животу Инглеска се најчешће акламацијом служи. На великим јавним састанцима или народним саборима они који присуствују изјављују се обштегласно, акламацијом, за то и то лице, или за тај и тај поступак; или неким обштегласним гуњањем куде што им се недопада. Акламацијом усвајају се и одлуке на таквим саборима.

У Француској први краљеви поздрављани су акламацијом на престолу; па су и промене династија осниване на акламацији.

Кад се на скупштинама или саборима што акламацијом решава, ваља правити разлику између оног „обштег, једнодушног или једногласног одобрења“, које искључује свако већање, и недаје мањини и појединима никакве могућности, да се изјаве, и оног „обштег одобрења“ које долази после већања, и пошто је постало очевидно, да није нужно купити гласове. У питању о избору или о гласању важно је даље, да сезначи разлика између акламације која сачињава и обавља сами избор или гласање, и акламације која долази пошто је већ свршен избор. У првом случају акламација јест колико толико поуздан начин непосредног избора или гласања; али акламација која долази после избора или гласања само је одобравање, а није избор или гласање. Пошто је н. пр. неко сео на престо и узео власт у руке, онда наравно, да неће стати за акламацијом; али се и зна, да таква акламација може бити пре измајсторисана и неискрена, него што ће бити искрена и долазити од слободне воље.

Позната је услужност са којом

званични органи о владоцима који седе на престолу, кадгод се ови на каквој свечаности укажу, или кадгод путују по народу, — пишу, да су ти владоци свугде и вазда „са бурним усклицима обштег одушевљења“ (акламацијама) дочекани и поздрављени. И за такве акламације зна се, да могу бити често и неискрене.

У данашњој политици акламације немају званичне вредности; било да се њима што одобрава или куди, оне недају у истини ни на што право.

Аколада. Аколада (загрљај) беше распрострањен обичај у времена витеза, а доцније се сачувала само у неким, више или мање тајним друштвима, као знак посвећења. У време Француске револуције (1789.) обичај аколаде наново је распрострт; братски пољубац даван је јавно новим члановима клубова, као и грађанима који су се родољубљем одликовали. У потоње доба аколада је занемарена; а данас нгде је још у обичају, нема више политичног значења.

Акредитовати. Акредитовати значи законито и званично увести и поставити неког дипломатског агента код које стране силе. У акредитовању је и јемство за државу којој се дипломатски агенат шиље; кад неби било акредитовања, могло би бити и лажних дипломатских агената, нарочито у она времена, кад саопштавање између разних земаља није било учестано.

Има примера, да су дипломатски агенти убијани, по налогу владе код које су били акредитовани. Тако је Басвил убијен у Риму под утицајем Папине владе. По заповести Аустрије поубијани су посланици републике Француске на сабору Раштатском, на име: *de Bonnier*, *Robertot* и *Jean Debruy*.

Аксиома. Истина која је од себе јасна, очевидна, назива се аксиома.

У политици аксијома значи начело за које се предпоставља, да изражава обште признату истину, н. пр. „сви су људи по рођењу једнаки“.

Акт. Акт значи испуњење, извршење или потврђење каквог дела у јавном животу; а у извесним случајима и у приватном животу. У политичном говору име акт означаје и понеке одлуке јавних већа, сабора, скупштина, па и саме уговоре.

У Римљана записници седница и послови сената називаху се *acta senatus*; а наредбе и одлуке царског савета *acta consistorii*.

У Инглеза *act* означава све закључке који долазе од законодавне власти двају домова парламента. Само ваља знати, да се сваки предлог закона који усвоје ти домови, назива најпре *Bill*; па тек од дана кад буде освештан круном, добија име *act*. Најстарији акт у Инглеској који још важи, јест чувена *Magna Charta*. (в. ту реч). Кад се акта или закони што парламенат у седницама једне године изради, прикупе и уреде по главама и нумерама, онда се такав сборник назива *Statut book*. Поред растућег броја таквих сборника и закона потребно је, наравно, да се они сваки посебице означе онако, како ће се лако распознати. Тако се у Инглеској неким законима давало име по месту где је парламенат био скупљен; другима, по имену становника; неким опет, по почетним писменима њиховог наслова. Од Едмунда II. најчешће се означаје година владе онога краља, под којим је акт или статут донесен, па и глава особита по бројном (нумеричном) реду. Н. пр. 1. *W. et M. st. 2. c. 2.* значи, да тај акт припада првој години владе Уљома (Вилхелма) и Марије, и да сачињава у другом статуту другу главу. Или: 2 *Victoria, c. 11. s. 5*, значи: акт друге године владе Викторијне, глава или закон 11., статут или сборник 5.

У Француској устав (конституција) од 1791. назван је акт уставни (*acte constitutionnel*). Тако исто и устав који је нешто доцније, друге године републике, донела народна скупштина. Устав којим је Наполеон I. 1815., по своје повратку са острва Елбе, за време своје кратке владе од 100 дана, покушао да даде Француској представничку и либералну владу, назван је *acte additionnel (aux Constitutions de l'empire)*.

Саветовања и одлуке сабора (дијета) Немачког царства предавани су јавности од 1629., под називом *Acta publica*.

У Паризу изишла су на јавност 1815. акта Бечког конгреса (*Les actes du congrès de Vienne*) по званичним рукописима који су остављени у архиву Берлинског двора.

Акт бродарства. Акт бродарства: тако је назван закон који је Инглески парламенат донео, гласањем 9. октобра 1651. под управом Кромуела, у цели заштите и развитка Инглеског бродарства на мору. Закон тај беше управљен нарочито, и скоро искључиво, противу морског бродарства Холандије, које је једино могло превазићи морско бродарство Инглеске. У главном своди се исти закон на ово: сви производи Азије, Африке и Америке могу се само на Инглеским бродовима, под Инглеском заставом довозити у пристаништа Инглеске и њених населбина (колонија); Европски производи могу се доносити у Инглеску само на Инглеским бродовима, или под заставом оне земље која их производи, или шиље (експедује); трговина са Инглеским колонијама остала је монопол Инглеске). Та нарађења закона од 1651., важила су само за еспапе означене посебице; али се листа тиквих еспапа постепено ширила. 1660. бројила је она 18 предмета, а 1825. већ 28. Мере којима су остале државе, у питању о бродарству на мору, прибегле, да

би доскочиле Инглеској, принудиле су ову, у другој половина 18. столећа, да ублажи строгост својих закона у бродарству. Још тежи удар задао је Инглеској политици бродарства ослобођење северне Америке. То ослобођење пореметило је колонијални систем Инглеске, који беше у такој тесној свези са законима о бродарству. Али, тек услед трговачких реформа, које је почео уводити Хоскисон (од 1822—1825.) и које је наставио Роберт Пил (од 1842—1846.), почело се озбиљно радити, да се обори акт бродарства од 1651., као несагласан са начелима по којима се убудуће имају уређивати одношаји Инглеске на међународном пољу. У 1847., на предлог Рикарда парламенат сагласи се, да нарочити одбор од 15 чланова претресе питање о морском бродарству. Последак тога претреса беше, да овлада мњење, по коме се Инглеско бродарство може проћи без тугорства, и да би слободна конкуренција страних бродова послужила на корист Британском бродарству, и особито развитку Британске трговине и индустрије. У мају 1848. Лабушер поднесе парламенту законски предлог, којим се у основу освештава укинуће закона о бродарству од 1651. Тај предлог буде усвојен у доњем дону са 294 гласа противу 177. У декамбру 1848. лорд Памерстон распише Инглеским дипломатским агентима код страних дворова, да се извести, би-ли стране силе биле вољне учинити сличне уступке, кад би Инглеска прва учинила уступке у питању о бродарству. Министарство Памерстоново хтело је тако осигурати своје предлогу посљедњу победу у парламенту; али му труд заман би, јер доњи дом одбије чланак предлога о узајмности (реципроцитету) са страним силама, мислећи, да за Инглеску неби саветно било, да се одрече неколиких користи слободног бродарства само зато, што ова или она држава упорно неби хтела, да их

се лиши. 14. фебр. 1849. буде поднет парламенту нов предлог за укинуће закона о бродарству од 1651. Предлог тај, усвојен у народној скупштини, са 275 гласова противу 214, буде освештан у скупштини лордова са 173 гласа противу 163.

Подносан 16 јуна 1849. нови закон узет је у извршење од 1. јануара 1850. Он броји 22 чланка, од којих је први најважнији; њим се обарају старији закони и акта што ограничаваху слободу бродарства. Закон од 1851. доцније је допуњен још и другим наредбама и уговори-ма трговачким, тако да су убудуће пристаништа В. Британске отворена свима страним бродовима, ма из које земље, или ма са ког краја света они долазили; сви ти бродови изједначени су са Инглеским бродовима пред законом о бродарству. Тако исто страни бродови примају се у пристаништа Британских колонија, под истим условима под којима и Инглески, и могу тамо увозити и отуд извозити каквегод хоћеју ес-пане.

Од 1850. Британско бродарство напредује боље, него икада пре. Ослобођена од својих старијих закона, који сметаху развитку морског бродарства. В. Британска постаће, нема сумње, обшти састанак морских бродова са свију страна света. То ће учинити, да и њена главна морска пристаништа, Лондон и Ливерпул постану велика стоваришта Европе. У њих се већ сноси жито и производи колонија, да би се отуд растурили по целој северној Европи. Други народи немају за ту корист злобити В. Британској, јер се ова некористи о туђем трошку. Европа цела имаће користи од слободног бродарства, које је В. Британска освештала; само слободним бродарством могу се као што треба развити свезе привредне и политичне узајмности између народа новог и народа старог света, које сиње море раздваја.

Актуар. Актуар је споредни званичник судски, коме је посао поглавито, да спрема протоколе и регистре, да прикупља и чува акта. Код духовних и код виших судова назива се актуар и протонотариус. Само овај неспрема сам протоколе, него у присуству судца.

Акцептација. Акцептација значи: исказано саизвољење по коме какво обећање, каква погодба, какво завештање једном за свагда постају морално и пред законом важећи. У политичном говору акцептација значи више, да се пристаје на нешто, да се прима какав терет, какав налог, или устав, и круна.

Монархијски писаоци тврде, да акцептација, ма се и подразумевала и била пређутна, — акцептација услова које је овај или онај владалац „благоволео“ октројисати, веже неодрешиво народе за „свету личност“ владаочеву. А што се самог владоца тиче, по монархијским писаоцима нема шта би њега обвезати могло; под изговором „државног разлога (*la raison d'état*)“ они њега у свима приликама ослобођавају од свију, па и од најсвечанијих обвезаности. Неоснованост и несавесност таквог тврђења, од стране монархијских писалаца, по себи је јасна.

Акцесија. Под акцесијом разуме се нека особита принова, прираштај собственности. То је принова, по којој властник (собственик) неке главне ствари добија и оно што уз ту ствар као неразлучно иде, по начелу: *Accessorium sequitur suum principale* (споредно иде уз главно). Тако кад се нечије пољско добро принови наносом земље, (*aluvio*), кад се делови неке земље одроне и споје са другом земљом (*avulsio*) и т. п.: такви приновци називају се акцесија.

Акцесиони уговор. Акцесиони уговор назива се у међународном праву онај уговор којим се нека сила или држава придружује уго-

вору, који је већ закључен између других држава.

Акциза. Ексциза. Акциза, или Ексциза, значи намет или порезу што се удара на ствари које се производе и троше у унутрашности државе, за разлику од ђумрука или царине што се удара на ствари које су произведене на страни, па се увозе у земљу да би се потрошиле. (в. Намет.)

Акција. Акција назива се писмено које представља и ујамчује известан део главнога или добитка, што у неком привредном предузећу, основаном на удружењу, припада ономе који то писмено има.

Важнија трговачка, новчана и уопште привредна предузећа оснивају се на удружењу. Кад се предузимачи у мањем или у већем броју удруже, да би саставили капитал потребан за таква предузећа, па цео тај капитал поделе на мањи или већи број равних уложних делова, који се у заједничко предузеће у готову уложити имају, под условом да се добитак као и штета деле сарамерно улогу: онда сваки онај, који један или више таквих делова у готову уложи, добија писмено означање и јемство за онолико, колико је од њега примљено, и за сарамеран добитак; то писмено дакле, које представља и ујамчује улог и добитак који на тај улог припада, назива се акција.

Већ у старом Риму знало се за писмено које представља и ујамчује део капиталисте, који је у неко заједничко предузеће што у готову уложио. На измаку средњег века акција је почела добијати значај који данас има. Закони и обичаји Антверпена (Анверса) печатани у 1854., и законик области Гелдерна од 1619. излажу подробна опредељења и наређења о писменима која носе име акције. У седамнајестом веку велика друштва у Француској, у Инглеској и у Холандији,

која воде трговину са народима преко мора, свагда су свој капитал на акције састављала. Али тек у наше време постала је акција кључ за она велика предузећа, која ни први капиталисти света немогоше посебице извршити. Грађење гвоздених путова и велике установе кредита моглоше се узети у извршење тек помоћу акција.

Номинална вредност акције све је већа, што је знатнији капитал од кога један део она представља; а све мања, што је већи број делова на које је тај капитал подељен. Подпуна (абсолютна) једнакост тих делова јест једна од главних црта акције. Али, ако и јесу све акције једнаке, то не смета, да онај учесник који може узме за себе више, и колико хоће акција. Да би се, међутим, избегла свака неприлика, која би се могла имати од превеликог нагомилања акција у рукама једног или неколицине, највише друштава, састављених на акције, определе неки највећи број (максимум) преко ког се акције немогу нагомилати у руци једног учесника (акционара), а да се на оне које би преко тог броја у исте руке дошле, неизгуби право гласања у скупщинама које уређују обште послове друштва. Н. пр. ако сваки који има 5 акција, добије право на један глас, определе се, да нико неможе имати право на више од 10 гласова, па ма колико акција он узео преко оног броја, који даје право на 10 гласова (броја 10 у наведеном примеру).

Да би се привукле у предузеће мале заштеде, и олакшало састављање друштвеног капитала, обарала се све ниже мера вредности једне акције, тако да се, н. пр. у Француској дотерало до акција од 10, од 5, па и од 1 франка. Али, да би се учинио крај спекулацији која је рачунала на лаковерност и незнање сиромаша, узакоњено је у Француској и у више других земаља, да друштва капиталиста немогу изда-

вати акције испод неке опредељене мере вредности, н. пр. не мање од 100 фр. ако укупан капитал друштва износи до 200,000 фр.; или не мање од 500 фр. ако капитал друштва износи више од 200,000 фр.

Акција може гласити на учесника или поименце или безимено. Хоће-ли у њој бити уписано име онога коме припада, или неће, то закон оставља слободној вољи друштва које се на акције саставља, а друштво оставља на вољу онима, који акције имају. У данашње време главно је, да акције гласе просто на учесника, а да се у њих неуписује ничије име. Такве акције дају се врло лако преносити с једнога човека на другог, и протурати из руке у руку, а то сачињава један део њихове вредности.

Казалисмо, да акција представља и означаје део, којим је њен имаоц припомогао да се састави или умножи капитал друштва, и да она даје своје имаоцу право на одговарајући део добитка друштвеног капитала. Али, има акција и које не представљају никакав уложени део капитала. Такве су тако назв. акције радиности (индустрије), које се понекад дају овоме или ономе заједничару у награду за какав проналазак, повластицу, уступку, науку и т. д., дакле за оно што није уложено у новцу ни у другој додиривој вредности. Такве акције понавше не могу се преносити на другог или никако или за неко опредељено време. Оне представљају право свог имаоца на неки опредељени део добитка, део који може да буде већи или мањи од дела других акција, али који се не може добити пре, него што добитак на те акције почне прелазити неку опредељену границу.

Кад друштво исплати имаоцу акције онај део капитала, који та акција представља, али му не одузме право, да и даље буде учесником добитка, онда се таква акција назива акција уживања. Акције ужи-

вања, као и акције радиности, не доносе уобште делове добитка пре, него што се неки већи или мањи део добитка узме на корист другим акцијама.

Онај део годишњег друштвеног добитка који акција добија, зове се дивиденда. Колика ће та дивиденда бити, то зависи од тога, како предузеће иде. Што боље напредује предузеће, све ће већа дивиденда бити; удари-ли предузеће натраг, и дивиденда ће падати. Кад је година рђава, или кад се предузеће неразумно и несавесно руководи, може и да nebude никакве дивиденде. У понеким друштвима ујамчује се имаоцима акција нека мера (н. пр. 3 до 5 на 100) испод које дивиденда као да несме пасти. Тако ујамчена дивиденда назива се минимална дивиденда, или интерес; на њу се после рачуна права дивиденда или наддивиденда. Такви рачуни, таква ујамчавања или су гола обмана, или долазе од непознавања природе акције. Та то је јасно, да у свету нема тога предузећа, коме би се, ма како се оно чинило сјајно, могао ујамчити добитак који никад не би омашио. Друго је што ако друштво ујамчује дивиденде некоме, од кога оно узима зајам, и даје му своје обвезанице (облигације); тај је поверитељ друштва, он нема тражити ништа преко онога што му се дугује, (преко капитала и интереса), па ма колико износио добитак друштва које је узело зајам. Али, да се ујамчују дивиденде самим имаоцима акција (акционарима), који имају да деле цео добитак, а не би морали излагати се штети: то би значило хтети крњити уложени капитал у случају, кад никаква добитка не би било, или испразнити један џеп свој, да би се други свој џеп напунио. Тако је јасно, да су сама несмисленост оне акције, за које се вели: „носе интерес“.

Акција даје право само на саразмеран део добитка сваке године, и

на саразмеран део уложеног капитала (друштвеног фонда) у случају кад се друштво растура. Акција која даје право, доноси и обвезаности. — По староме закону у Инглеској, онај који има акцију (акционар) одговарао је целом имаовином својом за обвезаности и терете друштва; закони од 1856. и 1857. дозвољавају друштвима, да се састављају по начелу ограничене одговорности (*limited liability*); ту акционар неодговара за више него што износи улог који је он уписао. У осталом друштвима са оставља, да се слободно сама определе и прогласе: за друштва са ограниченим, или за друштва са неограниченом одговорности; у првом случају има се фирми друштва предметути придев „*limited*“ (ограничено). Начело неограничене одговорности, по коме сваки акционар одговара за обвезаности друштва, примењује се изузетно још за банке и друштва осигуравања. Уочи пада, да су се мало друштва користила законом о ограниченој одговорности, што доказује, да начело неограничене одговорности још више поверења има. — Новији трговачки закони Немачки обвезују акционара, да одговара друштву до 40 на 100. Француски судови судили су у више новијих прилика, да је онај који је уписао акцију, дужан одговарати за целу уписану суму, не само друштву, него још и другоме који је интересован. Па и кад друштво пада, или се растура, поверитељи, да би се намирили, могу обвезати акционаре, да подпуно измире колико су уписали.

У више земаља удара се и нека пореза на акције; но о томе в. реч пореза. (О уређењу друштва на акције в. Друштва Трговачка; о трговини са акцијама в. Берза).

Алабама, (В. Државе сједињене Америке).

Алајбег. Алајбези зову се у Босни они, под којима су бегови и спахије.

Албанија (в. Арбанаска).

Алгир. Алгир је Француска колонија на северном приморју Африке. Лежи између 30° и 37° северне ширине; а граничи се: на северу средоземним морем; на истоку Тунисом; на југу великом пустињом, или Сахаром; на западу царевином Мароканском.

Просторија Алгира рачуна се на 10950 географ. миља. Земља је већином бреговита. Планина Атлас простире се пругом која иде наједнако са правцем приморја. Између највиших висова те планине и мора простиру се више планинских ланаца, који скоро наједнако са правцем главне планине иду, и који су све нижи, што се даље одмиче од средине главне земље. Простирући се од истока западу планине деле Алгир на три различна појаса, на Тел, на Степе и на Сахару.

Тел (од Латинске речи *tellus*) најближи мору, састоји се наизменце из долина и планина, којима највиш тачка недостиже више од 2500 мет.; његова површина износи 14 милиона хектара. Земља је у том појасу плодовита; има растових, маслинових, урмових и т. д. шума којима се просторија рачуна укупно на 1,200,000 хектара (преко 2,088,000 ланаца Аустријских, рачунећи ланац по 1600 кв. хв.) Западни крај Тела покривен је свугде где плуг недопире малим палмама. Поглавити производи Тела јесу: класна жита, дуван, боје, памук, вино, смокве, маслине и т. д.

Сахара, крајњи предео на југу, пуста је и гола; само местимице, може се ту производити зачинско биље, а кад доста кише падне, и жито. Сахара има оаза, у којима расту палме, под чијим се заклоном може неговати понека воћка и разно вариво. Просторија Сахаре неиз-

мерна је; Француски део те просторије захвата **35** милиона хектара (преко **61,900.000** Аустр. ланаца).

Степе леже између плодовитог Тела и пусте Сахаре, па и у погледу плодовитости стављају средину између две крајности. Просторија степа рачуна се на **11** милиона хектара (преко **19,140,000** Аустријских ланаца).

Из многобројних планина Алгира извиру небројени потоци, који се у зиму напуне водом као реке, а у лето се пресушују. Река има доста на броју, али већином су кратке и нису бродне. Највеће су: Шелиф (**70** миља дугачка), Будуа, Мердас, Иссер (**40** м. дугачак) и велика Знаха (**45** м. дугачка).

Годишња времена у Алгиру различују се као у Европи; тамо се зна само за лето и зиму. Зиме у долинама падају бујне кише, а на висинама изобилан снег. Лети је припека велика; али само је у затвореним долинама несносна. Лето почиње у мају и траје пет месеци. Фебруар је најладнији месец; август, најтоплији. Клима је уобште здрава.

Историја северне Африке сама је неизвесност до године **878.** пре Христа. За шест потоњих векова шири се господарство Феничанских насељеника; **256.** пре Хр. Римљани почињу отимати се око господарства над северном Африком, и најпосле у **146.** пре Хр. разоравају Картагу. После разорења Картаге Римљани имађаху да непрестано савлађују оружане одпоре домаћих становника, и ако им се ови подчињаваху, они то чиняху само, да би се спремили за нови устанак. Кад су **429.** после Хр. Вандали поплавили северну Африку, они су нашли снажну подпору у домаћих незадовољника, тако да су им се Маври у великом броју придружили у познатој пљачки Рима **455.** Господарство Вандала није трајало ни једно пуно столеће, па за њим настане Грчко господарство. Ово је трајало до краја седмог столећа. Па онда настане господарство Арапа

и Бербера, које је трајало до **16.** столећа. У **16.** столећу Турци освоје Алгир. Турско господарство над Алгиром трајало је до **1830.** Од **1830.** настаје Француско освојење Алгира, које се тек у **1847.** довршује.

У време освојења у Алгиру беху четири расе: Берберска, Арапска, Турска и Јеврејска. Турака данас једва има и једна иљада у целој колонији. Јевреја има **30,000.** Берберска и Арапска раса сачињавају поглавито народно насељење Алгира.

Берберска раса најстарија је у земљи. Бербери су, као што историја казује, најпосле поплавили Арапску; па онда су продрли унутра у Африку; ту су се бацили нешто у велику претњу, где живе подименом Туарега, а нешто на острва Фортуне. Као господари Алгира, Бербери су га бранили противу Картагињена, противу Римљана и противу Турака. Данас под именом Кабила (Кебаил, племена) они живе по планинама, где им је лакше бранити своју независност. Они су сачували своје старинске нарави и установе, што су у многоме сличне са установама и наравима старих Германа. Народна скупштина бира власт, поставља и сбацује поглаваре, и контролише непрестано оне који су у власти. Жена је слободна, и упркос исламизму, меша се у спољашњи живот Кабила. Гостопримство и задана вера поштују се. Бербера или Кабила има око један милион душа у Алгиру.

Арапска раса тек је на измаку прошлог столећа покушала да упадне у северну Африку. Арапин је лажљив, лукав, радознао и врло брбљив, ма да се пред странцем уме направити као да је скровит. Он је лењ; презире жене, а врло је саревњив на њихову верност. Гостољубив је, али реч недржи. Доброћуд је; али, кад му у веру дирнеш, постане свиреп и неумолив. Ако Кабили имају све мужанске врлине народа који је умео сачувати своју не-

зависност и самосталност, Арапи имају све махне народа који вековима носи унижавајући јарам туђинског господарства.

И Арапи и Бербери подељени су на племена. Код Арапа племе се дели на дуаре (таборе); дуар представља више фамилијарну дружину која се заједнички табори. Код Кабила племе се дели на декре (села). Свака декра има свог старешину, амина. когв бирају становници. Докле код Арапа свугде власт старешине поставља; код Кабила старешине бирају становници. Укратко би се могло рећи, да је Кабила республиканац и демократ; а да Арапин има установе аристократијске и теократијске. —

Политично уређење Алгира, од како су га Французи освојили, знатно се променило. Алгир је данас подељен на три области: Алгир, Оран и Константи'н. Свака област захвата једно војено земљиште, које представља једно одељење (дивизију), и једно цивилно земљиште, које представља један округ (департман). Војено одељење (дивизија) састоји се из пододељења, која се опет на кругове деле. Округ цивилни (департман) дели се на срезове, који се опет деле на цивилне комисаријате. На челу сваком војеном одељењу стоји по један генерал дивизије; пододељења стоје под командом генерала бригада или колонела; над круговима заповедају виши команданти. На челу сваком цивилном округу стоји по један начелник (префект), који има под заповешћу више подначелника.

Земља је подељена овако:

Област Алгир обухвата цивилни округ Алгир и војено одељење Алгир. Цивилни округ дели се на четири среза: Алгир, Блида, Медеа, Милиана. — Војено одељење има шест пододељења: Блида, Делис, Омал, Медеа, Милмана, Орлеансвил. Свако то пододељење дели се на више или мање кругова.

Област Оран обухвата цивилни

округ Оран, и војено одељење Оран. Цив. округ дели се на два среза: Оран и Мостаганем. Срезови се деле на комисаријате. — Војено одељење има пет пододељења: Оран, Маскара, Мостаганем, Сидибел-Аббес и Тлемсан. Пододељења се деле на кругове.

Област Константин обухвата цив. округ Константин, и војено одељење Константин. Округ се дели на три среза: Константин, Бон, Филипевил. Срезови имају своје комисаријате. — Војено одељење има четири пододељења: Константин, Бон, Селиф, и Батна. Пододељења имају своје кругове.

Домаћи становници Алгира подељени су на племена, над којима заповедају Канди. Више племена укупно сачињавају агалук, а више агалука сачињавају укупно башагалук, под командом ага и башага. Поглавари Арапа имају власт, и да расправљају спорове о праву, у питањима која спадају у круг примиривих судова. Ти поглавари стоје под управом тако назв. Арапских бирова, који су опет под управом и контролом виших команданата, што стоје на челу војеним круговима.

Сва власт у Алгиру своди се у руке главног наместника (губернера) који зависи од ратног министра у Паризу.

Војено уређење Алгира најјасније казује, на чему се држи Француско господарство над Алгиром; а да и неспомињемо потоке људске крви, којом је написана историја о својења Француског, и да неговоримо о учестаним оружаним устанцима, којима се непрестају обнављати крвави протести и одпори домаћих племена противу страног, Француског господарства. —

Порезе које Арапи плаћају, јесу: ашур, десетак од класних жита; цеккат, пореза на стада (један ован на стотину; један во на тридесет; једна камила на четрдесет); хокор, пореза на земљу (та се неплаћа

свугде); лезма, као нека пореза на капитал (од те порезе изузета су племена Сахаре).

Вероисповеди које су највише распрострањене у Алгиру, јесу: Му- сулманска, Католичка, Протестантска, Израилћанска.

За јавну просвету служе у Алгиру: једна велика школа (академија гирска), четири средње школе (колежи), и један лицеј.

Алгир броји свега 2,650,000 становника. Међу тима има:

Бербера	1,000,000
Арапа	1,239,000
Европејаца	217,900
Мавра	120,000
Израилћана	30,000
Кулуглиса	10,000
Негера	10,000

Размера народности оваква је:

Француза рачуна се	60 на 100	} домаћих ста- новника.
Шпањолаца " "	24 " "	
Италијана " "	5 " "	
Немаца " "	3 " "	

По статистичним датима, мушкиња у Алгиру има више, него женскиња. Деце и младежи од 1. дана до 20. године има 30 на 100. Број ожењених људи и број удатих жена једнаки су. Број нежењених момака већи је, него број неудатих девојака. Број удовица преко два пута је већи од броја удоваца.

Број стоке подељен на Европејце и домаће становнике, давао је 1863. следећу размеру:

	У Европејца:	У домаћих:
Говеда има	26,000	1,000,000
Оваца "	33,000	8,000,000
Коза "	15,000	3,500,000
Свиња "	10,000	— —
Коња "	6,000	130,000
Мазага "	3,000	110,000
Камила "	— —	215,000

Коњи, камиле и овце јесу главни предмети сточарства.

Главни биљни производи јесу: класна жита, дуван; маслине, рана за стоку. Класна жита (нарочито јечам

и рж) захватају више од милион хектара. Ширинач, кукуруз, банане, разно вариво и винова лоза такође се производе. Дуван саде нарочито Европејци; он даје прихода 5 до 6 милиона франака на годину. Број маслинових дрва рачуна се на 5 до 6 милиона; зејтина се производи више од 11,000,000 литара (француских).

Минерала има сваке врсте, само нема драгих метала (злата, сребра) и каменог углења.

Главе струке радиности јесу: млинарство (млевање брашна распрострањено је помоћу многих водопада); фабрике ране; цедила зејтина; фабрике цигара; фабрике за прерађивање биљних жица — конаца; воденице за тестерисање дрва. Имају и две фабрике за свилу, и једна фабрика артије.

Најважнија тржишта јесу: за жито и рану Арба или Џендела; за говеда Гуелма; за вуну Тиарет. За морску трговину најважније је пристаниште Алгир.

Спољашња трговина Алгира своди се поглавито на извоз у Француску, одкуд се поглавито и у Алгир увози, што му са стране треба. Француска купује три четвртине производа Алгирских; а продаје у Алгир 80 на 100 предмета које она троши.

У Алгиру држава дели земљу појединима у сопственост. Администрација је установила личну сопственост земље, у сваком племену; а задржала је неки део земље, да би је насељеницима раздавала.

Алгир нема бродних река, и зато се сви товари носе, сав саобраћај обавља на сувим путовима. Али суви путеви немогу се употребити зими, кад јаке и бујне кише падају. У 1860. дато је дозвољење неком великом друштву за грађење гвоздених путова; али ће још доста времена требати, да се ти путеви направе.

Финансије Алгира нестоје добро. Досада приходи нису били довољни, да покрију трошкове управе.

Будућност Алгира означују публицисте у Паризу одириlike овако: стално уређење Алгира; сједињене Алгира са Француском, тако да Алгир шиље своје посланике у законодавно тело у Паризу; административно јединство и аутономија Алгира; установа личне собственности; слобода да се спојавају расе, и слобода насељивања.

Интерес који Француску покреће, да своје господарство над Алгиром утврди, у овоме је: трговина Индије узима опет свој пут кроз Египат; господарећи над трговином северне Африке, Француска је бар приближена Египту, иако је тај друм светске трговине изгубити морала. У политичном погледу за Француску је врло важно, да има у својим рукама неки део Средоземног Приморја. Средоземно море, које удара о брегове Европе, Азије и Африке, било је постало средсредом старог света; по своме положају оно има да буде главно позорје борбе која се спрема између Севера и Југа. У таквој борби Алгир би био за Француску велика подпора; његова бродска склоништа неуступају бродским склоништима Малте и Севастопоља.

Алдрмен. (*Alderman*, од Саксонске речи *Ealdorman*, која је сложена из *Oeldor*, *Old* стар и *Man* човек).

Реч та опомиње на оно доба, кад се више свега поштовала морална вредност искуства и старости. *Alderman* значи данас у Инглеској: општински кмет, који по своме звању долази одма после општинског старешине (*Major*).

У време Саксонског господарства племићество се састојало из три реда, од којих се један звао; *Atheling*, други *Ealdorman*, а трећи *Thane*. Али реч *Ealdorman* није значила само племство по рођењу, него је она сдужила и за означење више важних звања. Било је звања: *Aldermanus regis, comitatus, civitatis,*

burgi, casteli и т. д. Великаш који се звао *Aldermannus totius Angliae* имао је за дужност главну администрацију правде, као и *Capitalis justitiarius Angliae* у потоња времена, и *Lord chief justice of England* у наше време.

Име *Ealdorman* давано је још и грофовима (*Comes*), или наместницама (гувернерима) области. Ови последњи сједињавали су у својим рукама скоро све политичне, грађанске и војене власти, тако да им се често у јавним актима давао назив: принчеви или подкраљеви (*Sub-Kings*).

Ealdormen-а бирала је као и све друге грађанске и војене званичке, народна скупштина (*Folcmote*). Али понекад их је и краљ постављао.

Пре него што је усвојен закон општински (*the Municipal corporation Act*) власт и дужности Алдрмена беху за свако место посебице одређене. Данас су Алдрмени искључиво општински званичници; изузимајући Лондон, власт им се, у Инглеској и Ирландској, предаје по сили парламентских аката, која одређују и природу и круг тој власти. По тим актима, Алдрмени, са старешином (председником) и општинарима, сачињавају савет општине. Њих бира општинска скупштина бирача на три године. Избори се половином пренављају; они који су били Алдрмени, могу и наново за такве изабрани бити. Број њихов разликује се по важности места; уопште ретко их има мање од 10, и ретко више од 26 у разним варошима Инглеске.

У Лондону Алдрмени задржали су велики део својих старинских повластица. Уређена по примеру земалске владе, управа вароши Лондона има свог највишег поглавара, свог краља: старешину; има даље, свој дом лордова: алдрмене, изабране за све време докле живе; и најпослед своју скупштину, т. ј. општински савет (*Common Council*) који се бира сваке године. Варош

у својој целини сматра се као нека област (county); она је од старине подељена на одељења (wards), која стоје према њој као окрузи (Hundred, кантони) према области (Shire), и која се понекад називају свако по имену оног алдрмена, под којим је. Званични назив савета алдрмена јест: *The court of the Mayor and Aldermen in the Inner Chamber*. Савет Алдрмена може већати само у присуству лорда старешине (Mayor), или његовог заменика (locum tenens), за каквог се увек мора означити један од оних, који су већ били старешине (have passed the chair), и у присуству најмање дванајест алдрмена. Recorder (први судија вароши Лондона) и још неки званичници присуствују у седницама. Савет алдрмена саставља варошки суд у Лондону; он одостверава изборе званичника, и нарочито алдрмена и обштинара. Он одређује трошкове који се изплаћују из варошке благајне; он поставља велики део званичника, нарочито оне који су у администрацији правде или у управи полиције. Он даје дозволе свима који тргују са старежи, и свима који отварају крчме у Лондону. Алдрмен има највишу власт у одељењу вароши; он је ту влада. Некада је његова власт била врло раширена; данас он има да бди над интересима одељења, да сазива и председава скупштине одељења (Wardmote), и да руководи истраге противу повреда (nuisances). Он има право, да између обштинара избере себи једног помоћника, који ће одправљати његове дужности, изузимајући председавања скупштине, која се састаје ради избора званичника. Он је помириви судија, и властан је у одељењу које га је изабрало, да обавља послове за које би се иначе две власти изискивале. По један Алдрмен заседава недељу дана у суду варошком (justice room at Guildhall), и ту расправља судске послове, који се сустижу са целог оног краја вароши, који се про-

стире према западу од пруге повучене од севера к југу (Queen street и King street). — Сви алдрмени са рикордером (Recorder) имају звање судија of Oyer and terminer (који саслушавају и суде по особитој наредби краља).

Лорд старешина (Mayor) бира се сваке године из средине алдрмена. После годину дана он се опет враћа међу другове алдрмене.

Алдрмени су, као што смо напред напоменули, једна грана обштинског савета (Court of common council), који се састоји из два дома, од којих један састављају старешина (Mayor) и алдрмени, а други сви обштинари Лондона, на броју 208. Већање не може имати важности, ако није председавао старешина или његов заменик, и ако нису присуствовали најмање два алдрмена и укупно 40 чланова, нерачунајући старешину.

Алемани. Алемани или Аламанни јест име више сједињених народа западне Немачке, од Мајнца до Дунава, и јужно до Боденсее. Алемани се појављују већ у време Каракалле, осим Свева (Суева, Шваба); они су мало по мало отргли од Римљана предео на Некару и на Горњој Рајни до Алпа, па и знатно земљиште на левој обали Рајне (Елсас). Од тог доба мешају се имена Свева и Алеманна; ако се где правила разлика између Баварске, Швабске и Алеманије, ту Свевија, права Швабска, као да је означавала земљу између Шварцвалда и Леха, на Некару па до Мајне; а Алеманне представљали су брђани, који су становали у бреговитим и планинским пределима према Швајцарској. Прави Швабе били су увек у тесној политичној свези са Алеманима. Раширивши своје господарство у Елсасу, Алемани су морали доћи у сукоб са Франкима. Под Меровингерима припадали су они краљевини Аустразији. У 496 Хлодовиг је покорио неки део Алеманна. Па и други, поред Шваба и источних Гота нали су у зависност

од источно-Готске монархије, и њихове војводе (херцоги) морали су признати врховно господарство Франачких краљева. Последњи Алемански војвода био је у 746 покушао, да се учини независним; али он буде оборен, а са његовом земљом као са добром Франачких краљева расположено. На свршетку IX. стол. војводина Алеманнија била је истина обновљена; али у XII. стол. изгуби опет Алеманско племе значај целине, и подели се на Елсас, на Швајцарску и на праву Немачку. Већ у првој четврти XII. столећа почело је име Алеманнија служити за означавање целе Немачке.

Алеманско наречије дели се на Швајцарско, на горње-Рајнско и на Вестфалијско.

По наредби краља Теодориха састављено је први пут народно право Алеманско (*Lex Alemannorum*), које је под Хилдебертом I., Клотаром I. и Дагобертом I. поправљено и обновљено.

Алија. Алија називала се у Србији спахијска земља која нити је била насељена, нити је припадала каквом селу. Алије даваху спахије људма, да их раде и уживају, како би се били погодили. („Српски Рјечник“ В. С. Караџића).

Алијанција. Реч алијанција има пространо значење у политичном говору. Она значи уобште савез двеју или више политичних сила у некој заједничкој цели. Цел та може бити трајна или привремена; за неколике силе, или од обште користи; као и на штету једној и неколиким силама, или на штету обшту. За разне цели и савези се различно уговарају: на краће, на дуже, и на неопредељено време; — између двеју или више сила, противу једне или више других сила; — за извесне, за вероватне и за могуће случаје. Накратко, сваки савез има свој уговор; из уговора може се управо видети, чему који савез тежи, и какви су услови његови.

Најобичнији су овакви савези: савез за одбрану (дефензивна алијан-

ција); савез за нападање (офензивна алијанција); савез и за одбрану и за нападање (офензивна и дефензивна алијанција).

Савез за одбрану закључује се између двеју или више сила, у цели, да се те силе узајмно бране, било противу једне друге силе која је јача од сваке савезне силе за себе, било противу више других сила које представљају обшту опасност.

Кад се савез закључује између двеју или више сила у цели, да те силе заједнички ударају, нападају на истог противника: онда је то савез за нападање.

Савез за одбрану и савез за нападање, кад се сваки за себе узме, више су по имену него у делу такви какви се називају. Политични и војени писаоци признају, да у ствари често није могуће одредити, дали се немора нападати да би се одбранило, или дали се немора бранити што се имала намера нападати.

Кад две или више сила уговоре и узајмно се обвежу, да се све умешају у спор сваке, и свака у спор свију, па било да се заједнички бране противу једне или више других сила, било да заједнички ударају на једну или више других сила: онда је то савез за нападање и одбрану.

Говори се, даље, о природним савезима. То су савези који, били писмени или неписмени, оснивају се: или на крвном сродству, или на заједници интереса.

Савези основани на крвном сродству, или савези крви, праве се између народа који су заједничког порекла, или између владалаца сродњених фамилијарно, средством брачних свеза. Савези између народа од истог порекла закључују се уобште за одбрану, у цели да ти народи заједнички заштићују и одбрањују права и интересе, што би били опасно изложени кад би сваки тај народ усамљен остао. Тако опасност која је Грцима од Персије грозила, донела је савез Амфиктионски, закључен између дванајест Грчких племена

за одбрану спољашње независности и осигурање унутрашњег мира. (В. Амфиктонија). Опасност од силне Русије и уједињене Француске учинила је, да Немачка племена осете потребе међусобног савеза на основу крвног сродства. Заједничко страдање од общег непријатеља пробуђује у Југославенским племенима тежњу, да саставе савез на основу крвног сродства између Србско-Хрватског и Бугарског народа. У Славена Аустријских, који су трпели и трпе притисак и неправду од Немаца и Мађара, баш тим притиском и неправдом пробуђује се мисао о савезу ради заједничког одпора противу общег угњетача. Савези између владалаца, основани на фамилијарним, брачним свезама династија, испредају се скоро увек из властољубља тих владалаца, из њихове грамзивости за освојењем, или из жеље за политичним првенством, с тога су ти савези понајвише за нападање. Они су познати у историји освојачких и религиозних ратова; мирази царица или краљица послужили су за раширење Аустрије и Француске. (*Bella gerant alii, tu felix Austria nube*).

Савези по идејама или начелима називају се они, који се закључују између народа или владалаца који деле иста осећања, исте страсти, исте мисли и тежње. Такав је био н. пр. савез за крстоносну војну, који се поглавито на заједнички вере и фанатизма оснивао; таква, даље, света алијанција (завера деспота противу народа, савез сила противу слободе и правде) (в. Свети Савез), и т. д.

Савези интереса опажају се у историји између оних малих држава, код којих беше усредсређена трговина старог света. Пре него што се пронашао пут предгорија Добре Наде, велики друм за светску трговину, беше онај, што ће се прокопавањем Суеца знатно скратити. Производи Индије и Истока довозаху се у приморје Африке, и ту очекиваху купце из Европе. Зато су дуж

тог приморја била установљена цветућа стоваришта, у Тиру, у Картаги и другим местима. Између тих држава било је, дакле, трајне заједнице интереса, па и најтешњих савеза. Наспрам тих савеза, на другој обали истог мора, било је и савеза између Феничана и Фокеана; морско бродарство имало је ту своје станице и магацине, а трговина своје рачунарнице, начичкане од Грчког архипелага до Бојоне. Ту су се развили важни интереси огромних сила, са којима су се морале рачунати и најгордије монархије Европске, као и султани и други потентати Азијатски. — Између Ђенове и Мљетака закључивали су се савези поглавито и најсвечаније на основу трговачких интереса. — Индустијални и трговачки развитак Фландрије, Холандије и В. Британске учинио је, да се промени трговачки друм, и да се трговина развије онако, како ће се њоме убудуће правити велики народи, докле су се одпре правиле само велике вароши. Управо од тог доба привредни интереси почињу заузимати место у јавном Европском праву, тако да савези интереса постају освештани, тек кад се ти интереси признаду и представе у међународним погодбама на основу правне једнакости. Питања о бродарству, о ђумручкој заштити, о размени, која беху већ заборављена, сад се постављају на чело свима уговорима. И несамо да је интерес постао првом основом савеза, него као да савеза више и не може бити на основу другог чега, него на основу интереса. А оснивање савеза на интересу побија лукавштину и насиље, и води искренности и правичности у међународним одношајима. Јер што се дубље проматрају и подпуније сазнају интереси народа и држава, све се више развија свест о потреби узајамног поштовања и подпомагања на међународном пољу, свест да су прави интереси свију људи, па и људских друштава, сагласни, и да нема поузданијег и достојнијег начина за осигурање

гурање свога интереса, него да се поштује и подпомаже оно, што сједињава у себи интересе свију и свакога, што се зове обшти интерес, а то је обшта слобода и обшти напредак. Примере за такав савез интереса имамо у савезу Швајцарском и у савезу Северо-Американских република.

Савези као и сви међународни одношаји имају за правило међународно право. Ту је прво питање: ко има право да уговара савезе; па онда, који су услови нужни, да би уговори о савезу морално и материјално обвезивали уговараче, били ови поједине личности, или народи и државе, што се сматрају као моралне или правне личности.

Право уговарати савезе, у име народа или државе и за народ или државу, може имати само суверен, законити представник народа или државе. Другим речима, да би се направио уговор који ће обвезивати народ или државу, мора онај који га закључује, бити веран израз оне политичне јединице, која народ или државу чини друштвом слободних људи, друштвом које незна за друго господарство, него за господарство обште воље. Уговор који би један човек или неколицина закључили по својој вољи, неможе обвезивати народ или државу.

Сав разговор о правној ваљаности и обвезној сили уговора о савезу, био би у практичном погледу залудан, ако стране које уговарају, све суверени, неби признавале неки обшти закон, коме се све покоравашу и који их све обвезује, да испуне задану реч. Накратко, уговарачи треба да се владају по правилима вечне правде, која су обште призната.

За практичну вредност уговора о савезу, нужно је, најпоследње, да има суда који ће изрећи суд о законитости цели за коју је савез уговорен, и о свему чиме би се уговор повредио. Треба да има у свету нека сила која би била толико снажна, да може

извршити пресуду тог суда, — суда јавног мњења.

Потоме, да би уговорени савези по праву и у делу важили, требало би да сваки народ свима, и сви народи свакоме јасно и опредељено признаду суверенску власт, те да се зна једном за свагда, да се самоме народу има обраћати ради уговора савеза. Па онда, требало би, да се утврди обшти савез, савез свију народа, који би све силе обвезивао, да у међународним одношајима поштују начела правде. Мисао о таквом савезу води на мисао о неком сабору, конгресу народа који би представљао највиши суд за међународне спорове и одношаје.

Кад се одношаји „сила“ у Европи упореде са начелима која напред изложисмо, видиће се, да о тим начелима „силе“ никаква рачуна неводе, да су под владом „сила“ одношаји разних држава још у стању дивљаштва, јер „силе“ у међусобним споровима незнају за други суд, него за бајонете и топове.

Заман се говори о међународном праву. Нека се загледа само у оне уговоре, који сачињавају међународни законик, па ће се видети, да те уговоре већином нису ни закључили прави суверени. А и где је признато да је народ суверен, и ту се закључују уговори о народу, а народ се и непита, ма да су народи, као прави суверени, једини правно властни, да освештавају уговоре међународне. Тако данашњи уговори о савезу већином нису правно ваљани. Кад међу „силама“ нема никакве правне основе никаква обшта начела, неможе међ њима бити ни суда, који би расправао и судио спорове због повред уговора.

Покад кад се истина спорне „силе“ обраћају неком суду; али тај су најчешће је без снаге и важности. Понекад спорне „силе“ узимају таоце, као што чине дивљачка племена, или и ти таоцу и та јамсти нису никад сметали, да се прекине савез, и да се узурпатори суверене

ске власти, најпосле, на свој мач позову.

Смислио се и неки систем равнотеже, по коме би се слабије силе имале сложити онако, како ће се све сложно одупирати ширењу јаче силе. Тај систем није довео ни до каква стална успеха. На конференцији у Минстеру и Оснабрику, пре двеста година, дипломати монархијски долазили су и на мисао о неком суду који би над свима силама био; и покушало се, да се састави суд од владалаца, у коме се хтела видети основа за таконазв. „политичну равнотежу Европе.“ Таква основа тражила се још и 1815. на Бечком конгресу, и замишљала се тајанствено у склопу Светог Савеза (в. ту реч). Али, у свету се почела будити и развити свест о правом значењу речи алијанција и речи суверен, и нашло се, да владоци кад праве савезе, могу уговорати само личне обвезаности, у приватним међусобним одношајима, тако, да се и сами Бечки конгрес није могао сложити на то, шта значи савез, те је постало очевидно, да савез монарха и „сила“ није савез народа и држава, него је завера деспота противу народа и држава.

Докле се nebude у делу поштовало суверенство народа, дотле никакви уговори о савезу немогу правно обвезивати народе и државе; дотле све погодбе између појединих личности или неколицине, које би се у име народа и без народа уговорале, немогу се правно сматрати као међународни уговори. Тек кад демократија победи деспотизам, моћиће се говорити о правним основима за уређење међународних одношаја, као и за уређење одношаја између човека и човека.

Они који мало питају за народно суверенство и за развитак обште свести о праву и правди, труде се, међутим, да из „постојећих уговора,“ које они називају „велики међународни законик,“ изведу нека „најобштија правила за утврђивање и рас-

кидање савеза — Према томе и неки публицисте мудрују овако:

„Призната нужност“ да се води рат у извесним случајима, установила је двојаки одношај „за народе:“

1-о) Наспрам силе са којом ступају у савез;

2-о) Наспрам силе противу које савез праве.

Савез обвезује уговараче да заједнички ратују противу треће силе, или да дају помоћ којој од главних ратујућих сила. Савез или је за нападање или за одбрану, као што околности донесу. У највише случаја савез за нападање јест особен и привремен; јер он има особиту и опредељену цел, која кад се постигне, за савез нема више разлога да траје. Савез за одбрану може бити дуго-трајан и обшти, према цели за коју се уговара. Уз савез ваља споменути и уговоре којима се једна сила обвезује ни на што више, него да једно одељење војске даје у најам другој сили. У уговорима о савезу означају се случаји у којима уговорајуће силе имају да заједнички раде, и означаје мера — колико ће која радити. Кад настану прилике које су предвиђене, онда има да се реши, да ли постоји услов савеза (*casus foederis*), т. ј. да ли је за силе које су подписале уговор, настао случај који је предвиђен, случај који собом доноси савез. Догађа се понекад, да која од уговарајућих сила одступи од уговорених обвезаности у часу, кад би требала да те обвезаности испуни. Какви наводи немогу се употребити за изговор таквом одступању?! А познати су толики примери који сведоче, да је неиспуњење и изневерење уговорених обвезаности дало повода рату. Тако исто познати су и небројени заплети и сукоби у питању о деоби оних користи, које су се савезом постигле, као и о измирењу штета које су се у савезу имале. Хефтери Хуитон и (*Wheaton*) упоређују, у том погледу, савез сила са приватним трговачким удружењем, и суде, да се користи или

губитци имају добити или на терет пасти, по размери у којој је свака савезна сила уложила своју снагу и своја средства у заједничку радњу и у заједничкој цели.

Мартенс опредељује четири случаја у којима се савез може раскинути, баш за време заједничког ратовања. Ти случаји јесу: 1-о) нужда; 2-о) кад једна савезна сила изневери другу, ова има право раскинути савез са невером; 3-е) кад није више могућно, да се постигне цел савеза; 4-о) кад би која савезна сила одбацила понуду мира који би од користи био.

У уговорима о војеној помоћи означаје се обично број војника, и услови под којима се они у помоћ послати имају; даље се опредељује, кад ће се и како помоћ повећавати. За војнике који се дају у помоћ, задржавају се и под страним барјаком и у страниј земљи права санародника, која они имају у својој отачбини; опредељују се користи или накнаде, које имају доћи као последица успеха или неуспеха. У истим уговорима означаје се, даље, разлика између савезника и помагача, и између помагача и силе која даје само подпору; те разлике ограничавају право рата. Уговор закључен пре, него што се заало с ким ће се рат повести, може обвезивати неки народ, да помогне другоме народу у рату, а да се тај народ, који испуњава уговорену обвезаност, не сматра као да је сам у непријатељству са силом противу које без воље и случајно даје оружану помоћ. (в. Преговори. Уговори).

Алијанција света (в. Свети Савез).

Alienbill. Alien = странац, bill законски предлог: **Allenbill** назива се у Инглеској законски предлог или закон о странцима, нарочито о бегунцима (в. Азил. Бегунац, Странац. — Билл.)

Алкада. Алкада (Шпањолски **Alcalde**) долазе од Арапске речи алкад, кадија. У Мусулмана кадија је уједно и грађански и религиозни зва-

ничник; он обавља и послове свештеника и послове примиривог судије и полицаја. У Шпанској усвојен је назив алкада за разне званичнике. Главни су међу тима **Alcades de Barrio**, који су судци или званичници обштински, по великим варошима, и које за свако одељење вароши бирају на годину дана становници тог одељења, онако као што се бирају и посланици за народну скупштину. Алкада варошког одељења (**Alcades de Barrio**) носи сваки, као знамење власти, неки прутућ опредељене величине, украшен једном руком од слонове кости. У варошима које нису толике, да се морају делити на одељења, само је по један алкада; он одржава ред и обавља полицију у вароши. Има, даље, **Alcalde alamin**, судца, за вештине и занате; **alcalde de casa corte y gastro**, алкада за дом и двор краља; **alcalde de noche**, алкада ноћни, чије име само каже каква му је дужност; **alcalde de obros y bosques**, алкада грађевина и шума, са правосудством, грађанским и кривичним над краљевским домовима и шумама изван Мадрида; најпосле, **Alcalde de la mesta**, алкада над стадама и попашама, кога бирају они који имају стада, и они који тргују са стоком, а влада их потврђује. По данашњем уставу, алкада у Шпанији значио би одприлике што и обштински старешина у Срба, **maior** у Инглеза, **maire** у Француза, **podestà** у Италијана, **Bürgermeister** и **Schulze** у Немаца (в. Ајунтаментио.)

Алкохол. Алкохол је изветрива и запаљива течност која се препицањем (дестилацијом) вади било из вина, било из разних плодова, зрневља, корења и брашнавих делова растиња. Мисли се, да су Арапи донели у Европу проналазак алкохола; они су га употребљавали за лекове и за пиће. Као пиће алкохол дражи живце; а кад се прекомерно употребљује, врло је убитачан. Статистична дата доказују, да прекомерно ужи-

вање алкохолских пића (ракије, рума, ликера итд.) страховито тамани људе, тако да, услед таквог уживања, помру сваке године: у Инглеској до 50,000, а у Русији до 100,000 људи. Пре него што умру, те несретне жртве скупо плате за уживање отровног пића; оне трпе тежке муке, које њихов жалостан живот кидају, докле га пре времена не униште. Алкахолска пића напрежу силно жлезде у устима и у стомаху. Лучења у телу гомилају се и угушује се осетљивост. Са осетљивошћу губи се и укус. Сплетови, мозак и живци који се гранају по целом телу човецијем, ремете се, докле се ненавуче болест, која се показује овим знацима: чланци тела дркћу, животна снага слаби, настаје немоћност; тело се погурава, власи седе, и у 40-ој години човек постаје старац. Најобичнија последица од уживања алкахолских пића јест, да се узму (укоче) органи. Познати хемик Либиг вели: „алкохол по своме дејству на живце, јест као нека меница повучена на здравље онога, који пије, меница коју тај мора непрестано обновљати, почем нема извора да би је исплатио. Он троши тако свој капитал (здравље) на место интереса; зато је неизбежно банкротство (пропаст) његовог тела. Кад се чист алкохол унесе у крв, он учини да се крв усире, и причињава смрт.

С тога пореза која се у многим државама удара на алкохол и алкохолска пића, сматра се, и као средство, да се ограничи и умери трошење пића, које је по здравље и по моралност тако убитачно, кад се прекомерно ужива. Али се, на жалост, показало, да је то средство више од уображене, него од истинске користи. Прво је тежко означити ону цену која би учинила, да алкохолска пића постану толико скупа, да се неупотребљују преко мере, на штету здравља и моралности; а друго, ако би се цена порезом и подигла толико, да би се њоме знатно смањило трошење алкохолских пића, питање је: који

би финансијски законодавац смео у томе терати тако далеко, да се чак и невино и корисно употребљавање алкохола ограничи, колико на штету народне привреде, толико и на штету народне благајне, којој је народна привреда извор? Статистика учи, да се порезом која тамани алкохолска пића, смањује и производење плодова из којих се алкохол прави и чија дрождина, као и они делови што се неупотребљују за вадење алкохола, служе то за рану људи, то за рану стоке, и то производење смањује се тако, да се може рећи, да свака пореза која се удара на алкохолска пића, јесте уједно и пореза посредна на месо и на леб.

Та наука статистике има, међутим, служити више као опомена, да се пореза на алкохолска пића непретерује, него као потврђење, да је та пореза збиља тако опасна. Искуство је показало, да пореза на алкохолска пића уобште мало утицаја има на то, колико ће се пића трошити. И поред пореза троше се та пића скоро као и без порезе; радије се одкида од уста и од онога што је нужно, да би се платила повисена цена за пиће, него што ће се одрећи од уживања пића. Будење и ширење свести о убитачности прекомерног уживања пића, то би био најбољи лек противу таквог уживања; а за пробуђење и ширење свести више могу ваљане установе за јавну просвету, него и најпрепреднији системи порезе.

Пореза на алкохолска пића може се ударати по разним основима, тако: на прављење (фабрикацију) пића; на трговање са пићем, и на трошење (употребљавање) пића. Пореза на трошење пића изискује толико надзора, да би она врло скупо стала државу, а била би несносна онима који би је плаћали. Пореза на трговање има скоро исте незгоде. Пореза на фабрикацију као да је најзгоднија. Али и ту се праве неке разлике. Тако се та пореза може ударити: 1-о) на сировине из којих се алкохол вади, и то докле још нису у посао узете,

докле су, као што се вели, суве; 2-о) на муљаг (што Немци зову *Maische*, а Французи *La trempe*); 3-е) на свршен производ, односно на количину алкохола који се у томе производу налази; 4-о) на оруђа за преницање, са погледом на време за које она раде.

Свака од тих пореза има своје користи и своје незгоде.

Пореза на сировине тешко се даје остварити. Треба да се оцена каквоће подударе са оценом коликоће. Треба надгледати, колико ће се кад сировине у посао узети; а ту је контрола скоро немогућна.

Пореза на свршен производ има такође своје тежкоће. Ваља надгледати све послове фабрикације, а то је колико приметно и дангубно, толико скупо. Тај начин порезе уобичајен је у Инглеској, која је прописала нарочита правила за надгледање фабрикације, правила која су се могла увести само у густо насељеним местима, која броје најмање 500 домова.

Пореза на оруђа покушана је у Прусији, под именом *Blasenzins*. Она је учинила, да се напрегну све радне силе за усавршање оруђа, тако да би се овима најкорисније и најбрже послуживало. Али, та пореза противна је интересу пољске привреде, који иште да се заштићује сеоско прављење алкохолских пића. Та пореза одржана је, међутим, и у в. војводини Баденској и у изборној Хесенској (данас области Пруској).

Пореза на муљаг разрезује се по просторији који заузима муљаг за време врења, или по количини плодова што се употребе за вадење алкохола, ако ти плодови нису брашнави. И ту је тешко контролисати противу преваре.

Због лакоће са којом се уобште подкрада и крњи пореза на алкохолска пића, неке државе присвајају искључно право (монопол) на фабриковање алкохолских пића. О таквим монополимa важи оно што и о другим монополимa. (в. Монопол.)

Алкуран. Коран. Алкурап од Алкоран. — Коран је Арапска реч, значи књига.

За Мухамеданце коран значи света књига. Он је за њих оно, што еванђеље за Хришћане, што пентатеука за Јевреје, што су веде за Индијане, т. ј. нешто што је саобштено с неба, неко одкровење божије а не дело човечије. Као што Мухамеданци верују, коран је књига одкровења која је архангел Гаврило ноћу саобштио Мухамеду, и која се у ориџиналу код самог Бога чувају. С почетка одкровења та писана су на листама пергаментским, Арапским писменима, или су на камену изрезивана; па тек пошто је Мухамед умро списана су она у једну књигу. На истоку се верује, као што Волниј прича, да је коран саобштен Мухамеду у 24,000 листова, и то сваки дан по један лист. Мухамед је живио, међутим, 63 године, што чине 23,000 дана; ако би се дакле, узело, да је Мухамед сваки дан, почињући од дана рођења свог, био добио по један лист корана: питање би било кад је добио оних 1000 листова што претичу преко броја дана његовог живота?!

Курап броји 114 сура или глава. Наслови глава јесу најразличнији и често такви, да се из њих неможе разабрати о чему се у њима говори. Н. пр. има наслова: „међудувар“ (дувар између раја и пакл), „Он се намргоди“ (пророк) „Раздирање“ (Раздирање неба пред страшним судом) итд. Сваки став у свакој глави означен је бројем, као и у Библији. Ставови су често без сваке свезе, и уобште главе и цела књига написана је без правилности и реда, тако да је све једно с другим измешано, и што се једном казалo често се и наново казује. У својој обштој историји света Шлосер вели: да би се научио читати коран, по богословском мњењу, требају 4 године; да би се коран научио на памет и научио писати, требају још 8 година: што се све даје лако појмити, кад се узме на ум да је коран без

реда и без свезе списан. Највећи део поука у корану узет је из Јеврејских законика, а нешто и из Хришћанске вероисповеди. Само „верни“ смеју корана се дотићи.

Мухамед је, као и Мојсије и Исус проповедао једног Бога, кога су обожавали праоци Аврахама и у Калдеји, кога је први патријарах нашао међу племенима у Ханаанској, и за кога се још у прва времена света знало. И Арапи имали су предање о једноме Богу; они су обожавали јехова Аврахамова, и молили су му се у храму од Меке. Али је доцније идолопоклонство потрло мисао о једном Богу, и триста разних кипова (идола) напунили су храм од Меке. Мухамед се одважи, да идоле обори. Он прогласи, да нема више идола, да „нема другог Бога осим једног Бога, коме је Мухамед пророк.“ Он је хтео да свечаним јединством Бога произведе јединство у духовима. По њему једина истинита, права вероисповед јест исламизам (ислам посвећен, исламизам посвета Богу). Обожавање Исуса и анђела сматра он као враћање множини поганичких богова; он одаје поштовање светим књигама, али неће да се обожavaju они који су их писали. О Хришћанима вели: „неверници говоре, да Бог има сина (Исуса Христа): далеко од Бога то хулење! Бог је сам себи доста“ (глава 10 Корана). Мимо узвишене мисли о највишем бићу, Мухамедова вера није ништа друго, него снимак Јеврејске вере. Он прима сва чуда старог и новог завета, и додаје још басне, које су могле причати се само међу мање обавештеним становницима пустиње. Он верује у анђеле, у посланике, вестнике, слуге Божије, у добре и у зле духове, у ускршавање тела, у будућу награду за наша дела, у све оно о чему се и Мојсије није сумњао, и што су Јевреји узели у зајам од вере мага за време обсаде Вавилона. Исуса Христа, означаје Мухамед као неког великог пророка, као неко чудо за цео свет, и као посредника на страш-

ном суду, па и као судију, само не као сина Божија. Поред Исуса признаје Мухамед за пророке: Аврахама, Исака, Јакова, Мојсија, некаквог Дулкофела, Арона, Едриса, Јована, итд.

За основање и доказ своје науке позива се Мухамед на стари завет, на веру Ноја, Аврахама и Мојсија, и описује многостручно радњу и живот ових, према цели коју достићи жели. Невернима прети оним казнима које су снашле становнике земље у време потопа, Египћане под Фараоном, и нарочито вароши Содому и Гомору. Таквим претњама покрпавао је он ону празнину, која зија код оних што се за пророке издају, а нису у стању да чуда праве. Чуда која се Мухамеду приписују, причају се тек после смрти његове. Тако се прича да је он на животном названоме Борак, које је било полак жена а полак коњ, пролетио кроз 90 небеса. Прича се даље, да је вода извијала где је он рекао, да су на његову реч дрва листала, месец се цепао, итд.

Што се не да објаснити, ово је: како је Мухамед могао сложити проповед следе судбине са молитвом, са кајањем, казнењем за грехове и наградом за врлине?! Та ако је све „суђено“: онда на што молитва, на што кајање, одкуд греха и казни за грех, одкуд награде за врлине?! Исповедајући веру у једног Бога, који је над свим, Мухамед Богу приписује и добро и зло: „Да је Бог хтео, на земљи би владала само једна вера (гл. 11. Корана); Бог по својој вољи заводи на странпутице и изводи на прави пут људе (гл. 7. К.); он затвара срце неверника (гл. 7. К.); моји савети неће вам помоћи, ако Бог хоће да вас баци у заблуду (гл. 11. К.); Бог никако не да људима да живе дуже, него што је записано у књизи судбине (гл. 35.); све је написано — и сами коран написан је од вечности на небу.“ Пред таквом неумитношћу судбине чудно је како Мухамеданци нису још и лењивији, и немарнији и назаднији, него што у истини јесу.

Коран, као и остале свете књиге, није дело зрелог расуђења, него је написан под разним упечатцима догађаја, у којима писалац учествује. Он носи на себи печат људских страсти. Данас проповеда преблагост, сутра је пун јарости и просипа анатеме. Али да оставимо на страну жестину незналице и суровака, какав је био Мухамед, Коран је доста тихо написан: „у име благог и милосрдног Бога.“ Коран је стрпељив према слабости, има милости према ономе који се покаје, благ је за човештво; син се неказни за грехове оца, и нико неодговара за неправичност другога (гл. 35 К.); Бог ни од кога ништа ништа више, него што је коме могућно (гл. 2. и 7. К.) Заблуда нехотична која заведе некога од праве вере, неће тога учинити тиме грешним, осим ако би срце његово упорно остало на странпутици: Бог је многотрпељив. (гл. 33 К.) Чиме се Коран одликује, јест добротворство у пуноћи и дивоти самопрегорења. Мухамед непрестано препоручује, да се сиромасима милостиња дели. „Подајте милостињу дању, ноћу, тајно, јавно. Питаће грешне, шта их је бацило у пакао, а они ће одговорити: „ни смо наранили сиромаше“ (гл. 74. Корана.)

Мухамедова доброта неограничава се само на сиромаше, она иде још и даље: „Имајте доброте за све људе (гл. 2. К.); он препоручује владу над собом самим (гл. 51. К.; препоручује да се увреде опраштају (гл. 2. и 28.); он љуби правоверне више, него себе самог (гл. 33. К.); његова љубав шири се на целу природу, па и на животињу (гл. 5. К.) Тако путници причају, да небројене џамије носе на свом вршку неки суд пун жита, око кога облећу јата грлица. Лако је разумети, вели Давезис, какав утицај има на дух народа пророк, кад се погледа како његова џамија дели леб сиромасима и рану птицама.

Нажалост, неограничена доброта Мухамедова помрачава се најцрњом

противуречности. Тако он, који проповеда „доброту за све људе,“ проповеда у исто време и ово: „Османлије су једино људи у свету, они су једино Богом изабрани, да познаду истину, па треба да са ужасом, са гњевом и са презрењем гледају на све друге народе.“ Па онда, колико је био за добротворство, Мухамед опет ништа није учинио за жене и за робове. У жени он невиди ништа више, него оруђе задовољства и расплођења. „Мушкиње стоји више него женскиње, вели он сурово; жене имају бити покорне (гл. 4 Кор.); он оставља свуколику разузданост полигамији, коју је затекао као од памтивека уобичајену: један муж може имати четири жене; може их отерати кад хоће, а да никоме немора о томе рачуна давати, и још му је дозвољено, да се смешава и са робињама (гл. 4. К.); муж има право да батина непослушну жену, а да и убије неверну (гл. 4. К.) Робство сматра Мухамед као нешто сасвим у реду; и он сам држао је робове.

Колико је изванредан човек Мухамед, опет он није ништа ново привредио у моралу и за човечност; он, који је дошао на пет столећа после Христа *) неучи ништа ново, него оно исто, што су иљаде других пре њега учили. Говорио је Мусулманима, као и Мојсеј Израилћанима: „ви сте сви браћа, једнакост вас уједињава“ (гл. 110); али им је, и као Мојсеј Израилћанима дозвољавао, да држе робове! (в. Мухамеданство.)

Мухамед је сам о себи говорио, да је Богом послан; да је већ Христос предсказао долазак његов, и да је печат пророка, т. ј. пророк после кога неће више пророка бити; да је дошао да потврди дело пророка који су њему предходили, да каже последњу реч од Бога човештву. Тако су говорили сви лажни пророци. Историја и напредујућа свест човештва

*) Мухамед је рођен у Мекки 571., после Христа, по некима 569.

обелоданиле су лаж њихову; они се неће више појавити.

Алманах. Алманах долази од једне Арапске речи, која значи рачун. С почетка је Алманах значио само календар (в. ту реч); али мало по мало додавани су њему разни извештаји, тако да је 1699. у Француској Луи XIV. овластио књижара Лорена Хоуриа, у Паризу, да издаје календар са разним поучним и забавним саопштењима, под именом краљевски алманах. Као што се мењала форма владе, тако се и тај алманах доцније називао: час народски, час царски; али је у главноме сваке године доносио извештаје скоро све о истим предметима, то се тиме распознавао. По примеру Француске уобичајени су званични алманаси, или годишњаци, и у другим земљама, тако: у Холандији 1700., у Прусији 1704., у Саксонској 1728., у Инглеској (*Royal calendar*) 1750. Данас и Хина и Јапан имају своје алманасе, и нема скоро ни једне државе која га неби имала. Понеки алманаси доносе и статистична и друга важна дата. Званични алманаси имају неку политичну вредност отуд, што се из њих понекад даје предвидети, како нека влада суди о извесним међународним питањима (да ли признаје, или непризнаје неког владоца или владу). А познато је, да скоро сви алманаси доносе имена и означају порекло владајућих фамилија, као и листу министара и дипломатских посланика.

На алманасе удара се понегде пореза. (в. Календар.)

Алманах Готски. Готски Алманах доноси имена свију живих чланова владалачких фамилија; даље, имена свију дипломатских представника, посланика и заступника, свију великаша, виших званичника, консула и разних званичника. Уз то се одликује статистичним датима, која црпе вазда из званичних и поузданих извора. Прва мисао о таквом алманасу приписује се Гиљому Робергу (који је

као државни министар преминуо 1795); он је био наредио, да се под називом: *Almanach nécessaire* за 1763. изда мали Француски календар. Идуће године пређе тај алманах у руке новом уреднику Ем. Ш. Клипфелу, који је живео у Паризу од 1747. до 1750., и који је умро 1776. као подпредседник више консисторије у Готи. Клипфел је први уврстио у алманах листу Европских владалаца, којих тада беше више на броју, него данас. У тој листи беше и преглед порекла. Управо се може рећи, да је Алманах Готски почео излазити од 1764. На Немачком језику (*Gothaischer Hofkalender*) излази он од 1765. У Немачком издању донета су први пут имена свију живих чланова владалачких фамилија. Уз то су дошла још и разна поучна и забавна саопштења. На измаку последњег века мање важан део алманаса замењен је историјским и статистичним датима. У 1794. Фредерих Шлихтегрол (који је умро 1822. као директор академије наука у Минхену) уврсти у алманах и хронику; у 1802. додаду се још имена дипломатских агената, 1824. имена званичника у министарствима и код виших власти, а на скоро и консула и разних других званичника.

Данас Готски алманах излази у два једнака издања, на Француском и на Немачком језику. Он је истина приватна сопственост (куће *Justus Perthes* у Готи 1816.) али се сматра скоро као званични алманах владалаца и високог племства.

Алтенбург. (в. Саксонске војводине).

Аманет. Аманет је што се на чување и оставу повери. То је реч Турска, али се често у Србском говору употребљује.

Има и установа за аманете, тако: касе за чување и оставу новчаних, судских и административних аманета; даље, архиве за чување и оставу рукописа, нацрта итд. У неким земљама узаконено је, да штампари и

литографи предају коме министарству на чување и оставу по један или више снимака (екземплара) сваког печатаног или литографисаног дела, аутографијског или музичног.

Америка. Још у средњем веку од 860. год. допиралу бродови Норвежких морских ајдука до обала Америке; али, ма да су они и за потоњих двеста година више пута тамо долазили, сумња се да су продирали у Америку дубље од крајева северних обала њених. Свакојако, њихов проналазак остао је неплодан, све до 1492., кад је свет у Кристофу Колумбу, Ђеновском морепловцу, поздравио великог мужа који је пронашао нови свет — Америку.

Колумбу се признаје заслуга за проналазак новог света; али свет тај опет неноси име Колумба, него носи име Колумбовог последника, Америка Веспуса.

Проналазак Америке припомогао је највише, да Европа раскине окове средњег века, и да уђе у нови век. Тим проналазком отворено је широко поље предузимачком духу; надражена су стара Европска друштва, да похитају на деобу набројених блага новог света; отворена су нова тржишта за трговину; населбинска (колонијска) освојења заменила су неплодне борбе прошлости. Богато награђујући сваки народ који је своју стопу на њу метнуо, Америка је удвојила силе и утицај сваког тог народа. Данас је Америка главна узданица за слободу, за напредак и човештво.

Нови свет дели се природно на два велика полуострва која свезује земљеуз од Панамае. Та полуострва јесу: северна Америка и јужна Америка. Цео источни крај Америке обливен је Атлантијским Морем, које је дели од Европе и Африке; а Тихи Океан облива јој западну страну од предгорја Хорна, које јој представља крајњу јужну тачку, па до мореуза од Беринга, који је дели од Азије. Вода што дели Америку на двоје,

на северну и на јужну, долази од Атлантијског Мора, које је у унутрашњости Америке издубило Мексикански залив. Небројена острва припадају географски новом свету; од тих су најважнија два ланца острва, ланац који се на северу Америке простире, под именом: Арктијске земље, и ланац који затвара два унутрашња мора: море Антила, или Караиба и Мексикански залив, те сједињива северну и јужну Америку, и носи име Антили, или Колумбијски архипелаг, или као што је без основа уобичајено: западна Индија.

Целокупна просторија Америке рачуна се на 678.000 кв. миља. Највећа дужина северне Америке износи 1275 миља; а највећа ширина 936 м. Највећа дужина јужне Америке износи 1380 миља, а највећа ширина 875. — На 69—70 кв. м. рачуна се 1 м. приморја.

Америку укрштају планине, веће и више од свију Европских. Неизмерних ланци Кордилиера простиру се преко оба полуострва целом дужином њиховим, и представљају продужени низ брегова и равнина, на просторији од скоро три илјаде миља. Чимборасо, који се подиже 6529 метара у вис, највиша је тачка тих планина. У јужној Америци ланац Венецуеле и ланац Анда обкољавају долину Куито, која је узвишена над водоравњем мора као вршак Монблана, и која је најузвишенија долина на којој човек на земљи станује. У северној Америци подижу се планине као огранци великих Кордилиера.

Систем река у Америци најлепши је и најразгранатији у свету. У северној Америци непрекидна мрежа језера и река служи за небројена саобштовања са Арктијским и Атлантијским Морем. Главне реке јесу: у северној Америци: Макензија (225 м. дугачка), Колумбија (90 м. дугачка), река Св. Лаврентија (250 м. дугачка) у коју утичу језера: Онтарио, Ерио, Мичиган, Ју

ран и Супериер. Даље је важна река у сев. Америци Мисисипи (320 м. дугачка); ова прима у себе мношину других река, па онда тихо и величанствено улази у залив Мехикански; и најпосле, река Рио дел Норте (220 м. дугачка). На месту где се северна и јужна Америка састају, језеро Никарагуа као да је опредељено, да посредује саобраћавање између Великог Океана и Атлантијског Мора. — Јужна Америка изобилује у великим рекама, од којих су најглавније: Маранон (431 м. дугачак) Ориноко (100 м. дугачак), правећи неизмерну кривудину Ориноко излива се на седам ушћа у Атлантијско море; даље: Рио де ла Плата (330 м. дугачка), Св. Франциско, Магдаленска река (137 м. дугачка) и Амазона, најлепша река на свету, прима у себе скоро двеста река, од којих су понеке колико највеће Европске реке, па онда се баца у светско море.

Клима је уобште влажна, и то на југу и северу ладно влажна, а у средини Америке топло влажна. Влажност климе разјасњује се тиме, што се Америка уздиже високо и простире на дугачко, што је узана и што у води изобилује. У северној Америци топлота расти од истока према западу; а у јужној Америци источно приморје топлије је, него западно, а то због ладне јужно поларне струје у западном приморју. Северна Америка уобште има строжу зиму, мање топло лето, суровије пролеће, али лепу и благу јесен. У тропијским пределима ублажују припеку пасатски ветрови. Престану-ли дувати ти ветрови, припека постаје несносна, и ширењем појединих слојева ваздуха праве се они западно-Индијски оркани (олује), који својом јачином превазилазе све олује на земљи. Влага из ваздуха таложи се у северозападном приморју скоро кроз целу годину; напротив, у једном крају Перуа и Боливије никако киша непада; а у старој Калифорнији и у једном приморском појасу јужне Аме-

рике, западно од малих Антила, киша скоро никад непада.

Америка је богата скоро у свима металима и уобште минералима. Али су најважнији њени рудници злата и сребра. Хемс (Helms), говорећи о сребру, вели кад би се извадио само неки део онога, што се налази у Андима, би се преврнуо трговачки систем света, и сребро би служило за највише потреба којима данас гвожђе служи. То мњење тврде и више других зналаца. Бразилска и сједињене државе сев. Америке богате су гвожђем, а јужна Америка и особито Хили бакарном; у Бразилској има дијаманта итд. Америка изобилује и у растињу, коме су најважније ове врсте: дуван, какао, ваниле, чај, кукуруз, кромпир. хинин (кора), разне боје, памук, кафа, пиринач, кудеља, винова, коза итд. Америка је богата и у животињи од сваке врсте.

Упркос свом природном благу и својој огромној просторији, Америка тешко да броји више од 60,000,000 становника. Америка која броји, сарамерно просторији, мање становника, него икоји други део света, има различнијих народа него што их и један део старог света има. По етнографском атласу земље, у Америци се говоре 438 разних језика, и више од 2000 наречија. Али, у политици се разни народи Америке своде на ова два главна одељења: на народе домаће, који се сви зову Индијани, и на народе странског порекла. Ови последњи сачињавају већину људства, и представљају владајуће народе у новоме свету.

Бројно могу се разне расе овако упоредити:

Белци, Европејци или њихови потомци, настањени у Америци. Они броје више од половине становника Америке, преко 40,000,000.

Индијани, домаћа племена Америке, броје тек 4,000.000.

Црнци (Негри) или Африканци, слободни и неслободни, броје 8,000.000.

Мешовите расе, од Црнаца, Белаца и Индијана (мулати, местици,

замбоси и смешана смеса) броје 8,000,000.

Из Африке није доведено у Америку мање од 14,000,000 људи. Кад се погледа, како је данас знатно смањен број Африканаца (без смесе) у Америци, само се казује, какве несретне последице робство доноси. Белци, или Европејци, деле се по народности првих дошљака на две главне гране: на Англо-Американце, или Британску народност, и на Хиспано-Американце, или Шпанско-Португалску народност.

Највише је на броју: Шпањолаца; Инглеза и њихових потомака; народа од порекла Африканског; Португалаца; Ирландеза. Затим долазе по броју: Скотленди, Немци и Французи. Холандеза и Данаца мање је на броју. Има и нешто Шведа, Баска, и Италијана. Северна Америка припада поглавито раси Саксонској или Германској; а јужна Америка, раси Латинској. За домаће расе потврђује свакидање искуство, да бројем иду све на мање.

Међу Европским језицима Инглески је најраспрострањенији; па онда Шпански и Португалски.

Хришћанство се шири по свему новоме свету, од Арктијских Земаља до Патагоније. Оно се дели овако: црква епископална или Англиканска, црква презвитеријанска или реформована; и црква лутеранска владају у савезу држава Американских и у Америци Инглеској, са сектама: методисте, квакери, баптисте итд. Црква католичка влада у царству Бразилији и у свој Шпанској Америци. Црква православна Грчка у Руској Америци (која је у посљедње време уступљена сједињеним државама северне Америке). Јеврејску веру исповеда неки незнатан број особа, растурених по сједињеним државама, по Антилима и Гуани. Идолопоклонства има у разним облицима, међу дивљим племенима.

У време проналазка беше у Аме-

рици свакојаким форма владе, од очинског деспотизма инкаса, па до безграничне независности, какву још и данас ужива сваки члан понеког племена. Већина домаћих народа представља данас праве републике, у којима се све обштим гласом решава, и у којима владају старешине, час изборне час наследне. Неки, сједињени заједно, представљају конфедерације. У понеких влада као нека републиканска олигархија; у других опет нека смеса од аристократије и демократије, докле Отомакоси и Јурароси, на земљишту републике Венецуеле живе такорећи као у фамилији, са неподељеном имаовином.

Инглеске, Француске, Шпанске, Холандијске, Данске и Шведске населбине, у Америци, имају, са неким изменама само, онакву управу као и њихове престолнице у Европи.

Сједињене државе северне Америке сачињавају савезничку државу, у којој се сваки народ управља слободно, у свему што се тиче његових грађанских и обштинских одношаја; а средсредна власт уређује све што се тиче обште одбране, спољашњих одношаја, ђумрука и пошта. (в. Савез држава Американских.) — Устав сједињених држава послужио је за углед многим државама које су се подигле на развалинама Шпанских населбина. Петнајест или шестнајест тих држава и савез Рио де ла Плата имају републикански устав. — Уставна монархија Бразилије једини је изузетак од републиканске форме, која данас скоро искључиво влада у Америци.

Политично дели се Америка на независну и на колонијалну.

Независној Америци припадају:

Сједињене државе северне Америке. — Мехико. — Републике централне Америке: Гуатемала, Сан Салвадор, Хондурас, Никарагуа, и Коста Рика. — Колумбијске републике: Нова Гренада, Екватор, Венецуела — Перувијанске републике: Перу и Боливија. — Чили. — Државе Рио де

ла Плата. — Урагвај. — Парагвај. — Царство Бразилија. — Република Хајти. (О свима тим државама говориће се посебице у овом речнику.)

Независној Америци припадају, даље, независне народности Араукана, Крикси, Апаша, Сиуси, Алгонкини, Ескимоси.

Колонијалну Америку сачињавају :

Америка Инглеска, којој припадају: Канада, Нова Скотлендска, Нови Брауншвајг, у северној Америци; Јамајка, Барбада, Св. Христоф, Антигоа на Антилима, неки део Гуане, Демерара, и неки предели од мање вредности. — Америка Шприска: острва Куба и Порто-Рико, и од неког доба и стара Доминиканска република, на крају острва Св. Доминга или Хајтиа. — Америка Француска: Гуана, острва, Мартинска, Гваделупа, Свети, Марија Галанда, Св. Петар, и Микелон. — Америка Холандијска, којој припадају: неки део Гуане, острва Св. Еветахија, Саба, Курасао, итд. — Америка Данска: Гренланд, острва: Св. Крст, Св. Томо, Св. Јован, на Антилима. — Америка Руска, на северо-западном крају северне Америке, са острвима: Коџак, Ситка, архипелаг Алеутеса, итд. Америка Руска уступљена је у последње време сједињеним државама северне Америке. — Америка Шведска: острво св. Вартоломеј, на Антилима.

Та деоба није ништа утврђено и стално. Природа је определила Америку за више што, него што је голо уводење старих политичних форма Европе. Да Америка збиља није осуђена, да своје политичне установе снима са старе Европе, него да у себи носи изворе и основе за свој собствени развитак, и своју собствену величину, то најбоље показују: њен природни састав и облик; њене планине, према којима су Европске планине само брежуљци; њене реке, које су као мора; њена језера, која изгледају као средоземна мора; њене шуме, које су читави светови; њени заливи, који су као сиња мора; њене

непрегледне равнице; њена два мора, Атлантијско и Тихо, која примају у себе њене реке.

Да би се Америка у свој снази развила, за то се иште снага свега човештва. Статистика људства у Америци учи, да се развитак Америке и могао одпочети, и моћиће даље напредовати тек на основу сједињења великих раса свију делова света. Већ одавно број становника у домаћих раса, у Америци, губи се; докле број становника странског порекла све огромније расте, тако да су на све стране отворени путови за сједињење и усредсређење физичних и умних сила целог света. Томе припомаже Германска раса, коју представљају Инглеза и Холандези сједињ. држ. сев. Америке; припомаже Латинска раса, коју представљају Французи Канаде и де ла Гуане; па ће припомоћи и Готијске расе Азије, и Арапи из Африке, које представљају Шпаньолци и Португалци; припомоћиће Славенска раса, представљена Русима; припомоћиће Целтијска раса, коју представљају Ирландези, растурени по обема Канадама и сједињеним државама северне Америке.

Кад Америци слобода служи као темељ за напредовање; кад она сједињава цео скуп људских знања, која су за пет иљада година нагомилована; кад јој је вршак Европског развитка тачка од које она тек почиње: онда је лако појмити, каквој будућности иде на сусрет нови свет, пун млађане снаге и енергије!

Амандман. (Amendment.) Амандман, Француска реч, значи у парламентском говору: измену, преиначење, постављање једног смисла на место другог, замену једне речи другом, у предлогу законском.

У парламентским земљама предлози који се донесу пред скупштину или сабор, предају се најпре одбору на проматрање. Ти предлози ретко пролазе кроз одбор, а да се у њима што неизмене и неприначи, било у начелу, било у облику (форми). Те

измене, та преиначења зову се амандман. Из одбора законски предлози долазе опет пред скупштину или сабор; ту их одбор доноси преко свог известиоца, који разјасњује одлуке одборске већине. Кад се законски предлози претресају у јавној скупштинској или саборској седници, сваки члан има право, да предлаже амандмане у њима. Тако је амандман неки израз иницијативе коју чланови сабора или скупштине у јавним пословима имају; по мери у којој они извршују право амандмана може се доста поуздано судити, колики је њихов парламентарни утицај.

Амандмани могу се свести поглавито на две врсте:

1-о) на амандмане који теже, да се на место једног смисла постави други;

2-о) на амандмане, који хоће просто, да се једна реч другом замене.

Те две врсте дају се даље делити, било да се амандман односи на сами смисао неког чланка, на свезу идеја, и да иде на то, да те идеје подели, или да их сједини, или преокрене; било да се амандман односи само на изразе, и да иде на то, да се само утврди, ослаби или разјасни неки став који се претреса.

Кад се чини, да је неки предлог нејасан, замршен, да би се у некој форми могао примити, докле би у другој опасан био: тада се амандманом може захтевати, да се поделе идеје, било да би се предлог учинио јаснијим, било да би се законодавству дало могућности, да одбаци један део, а да немора одбацити и други.

Кад се, напротив, чини, да би се два става који су растављени у предлогу, имали по природи свезати, у сагласност довести и узајмно ојачати: тада се може амандманом захтевати, да се они сједине.

Догађа се, и да неко начело, предложено као чланак закона, даје лажну, рђаву основу; тада се амандманом може преокренути то начело, и на место његово поставити ново.

Кад се амандман тиче само речи,

он је уобште посао граматике. Једна реч постављена на место друге, учиниће, да мисао постане јаснија, израз и став опредељенији.

Покад кад донесу се више амандмана на један исти чланак законског предлога, на једно исто питање. Понекад се још чини, та треба преиначити и сами амандман; у том случају ново преиначење, нови амандман, којим се преиначује или замењује старији амандман, назива се подамандман. (*Sous-amendement*).

Правила скупштине или сабора наређују, како ће чланови сабора или скупштине извршивати право амандмана. Обично се амандмани на писмено предају председнику, бар на 24 сахата унапред. Кад има времена, амандмани се печатају са подписом оних, који су их предложили, па се печатани раздају члановима сабора или скупштине, пре него што ће се о њима већати.

Како ће се, уосталом, право амандмана употребити, то зависи од политичног уређења земље, које, наравно, није свугде једнако. Уобште се само може казати, да је то право признато у свима земљама, у којима је народ скупштином или сабором представљен. У политици амандмани имају велико значење; политичне странке употребљују често амандмане у својој парламентарној тактици, као оружје за нападање и за победу.

Амнестија. Амнестија је Грчка реч (*ἀμνηστία*), значи заборав. У политичном говору амнестија значи предати вечном заборава, било пре било после суђења и пресуде, оно што би се као кривица гонило и казнило. Под амнестијом неки разумеју помиловање, опроштај, а понекад и просто ублажење казни. То је погрешно. Амнестија је сасвим друго што, него помиловање и опроштај. Помиловање извире из чувства правичности или човечности; оно је само опроштај целе казни, или неког дела казни која је по закону изречена; оно незбрисава ни кривичност дела, ни љагу осуђења;

оно нема повратне силе, него само обуставља извршење пресуде, спречује последице њене тек за будућност; оно се, најпосле, простире на саму личност. Амнестија је у главном и пре свега дело високе политике, изван обичног круга закона и правде, дело које налажу потребе и интереси целог друштва. Као такво дело амнестија није везана ни за какав лични обзир, него се простире на само дело, које је било предметом окривљења; она одузима кривичност томе делу, она збрисава све последице и последак његов. Предајући забораву главно дело, амнестија разорава уједно све споредне предмете кривице, и важи једнако за све кривце и за све сакривце или судеонике. Амнестија не може оставити никакву казан; она уништава све новчане осуде (н. пр. осуде на подмирење парничних трошкова); дело коме она кривичност збрисава, не може се доцније урачунавати за отешчавање казни услед поновљене кривице. Накратко, пред законом амнестија значи, да је онај на кога се она простире, онако чист и сачуван у својим правима и у својој части, као онај који никад ништа скривио није.

У политичним немирима и револуцијама амнестија постаје снажно средство, да се мир поврати, да се грађански рат и унутрашњи раздори утишају и престану. Она је може бити и најбоље средство, да се после победе осигура мир и побеђенима и победитељима, да се помире завађени и увређени. Тразибул, пошто је оборио тридесет тирана у Атини, предложио је народној скупштини, и народ је одобрио закон о забору (амнестији) свију раздора, и свега што су побеђени били чинили, закон по коме се ниједан грађанин није смео узнемиривати за прошла дела. Позивајући се на тај пример, Цицеро је предложио амнестију усред крвавих раздора, који помрачаваху последње дане Римске републике. За такве амнестије имамо примера и у историји новог века, примера који по-

тврђују, да амнестија може бити врло спасоносно политично средство у рукама мудре и добре владе. Заиста, борба и победа често нису довољне, да обезоружају странке, или ако један човек и једна странка и успеју, да побеђенима оружје из руке избаце, победа опет не може учинити, да се мржња и жеђ за осветом не сакрију у дубљини срца тих противника. Сурово гонење, грозно мучење, нечовечно прогањање и зверски покољ ту само од зла горе учинити могу; а амнестија једина може да умири духове, да утиша зађевице и жалбе, да угуши мржњу и освету, да благосове мира распростре и на побеђене и на победитеље. Само неразумна и манита влада могла у таквој прилици, да не учини дело политичне узвишености, које би јој служило као доказ поуздања у себе и у своју садашњост, и тиме би и будућност њену утврђивало и осигуравало. Она влада, која неби умела мудро и племенитом амнестијом, морално крунисати победу коју би физично била одржала, само би наново посејала крваве раздоре и несрећу у земљи, наоружавши непомириву мржњу и крвничке страсти у срцу побеђених и гоњених.

Врло је важно питање: ко је властан, да даје амнестију.

Неки мисле, да власт помиловања, коју устав даје владоцу, обухвата и власт амнестије. Ми смо напред разложили, како амнестија и помиловање нису нешто неразлучно, него су сасвим различни једно од другог. Амнестија или не да судовима да предузимају никакву истрагу противу оних, на које се баца одговорност за дело које је амнистовано, или обара пресуду наспрам осуђених. И у једном и у другом случају она значи изузимање од правила закона. А право да такво изузимање учини, припада, строго судећи, само народу, коме припада и суверенство (в. ту реч). Они који тврде, да власт амнестије и власт помиловања припадају уједно владоцу, као „суверену по милости бо-

жијој," да би се изкобељали из забуне у коју падају, кад власт која даје законе смешавају са влашћу која извршује законе, смешавају у исте руке, веле, да владоцу остаје право употребити власт амнистије пошто изађе пресуда и буде судом осуђен онај, за кога ће се амнистија издати; али додају, да он никако не може обуставити или прекинути истрагу неког дела које закон означаје као кривицу или преступ. Такво схватање амнистије неодговара ономе што амнистија у истини значи; то схватање неизлази ни на какав вечни заборав, него само на лични опроштај, за који смо ми напред казали, да се помиловање зове.

Амнистија, долазила она од воље једног човека, или од неког политичног тела, онаква као што се практикује нема опредељених и сталних правила, него се удешава по вољи, по интересу и увиђавности оних који је дају, и по времену и приликама што за њу говоре. Она се назива *обшта* кад обухвата целину дела која се у кривицу урачунавају, и кад неправилно никаква изузетка у лицима; а *посебна*, кад изкључује неки ред особа, за које налази да су недостојне. Она се, даље, назива *условна*, кад налаже испуњење неких услова онима, или неколицини оних који се амнистују, а *безусловна* (абсолютна) кад амнистује без икаква услова. Уговор од Пасаве, тридесетогодишњи рат и уговор Минстерски донели су обште и абсолютне амнистије; само се у посљедњим двама случајима наишло на небројене сметње у извршењу. У Инглеској Карло II., кад је дошао на престо, издао је обшту амнистију без ограничења; али парламентској већини било се прохтело, да се покаже више краљева него сами краљ, она је изузела од амнистије судије који су осудили Карла I. Што је још грозније, у Француској амнистија дата Хигенотима у 1570. била је само маска за крвничке намере; она је послужила као најгнуснија замка противу амнистованих, и донела је по-

кољ Вартоломејски. Од револуције у 1789. скоро све владе које су измењале се у Француској, пребегавале су амнистији, као у намери да умире духове и утврде слогу; али су и скоро све правиле изузетке од амнистије: распаљене страсти и мржња буктиле су у победитељу тако, да је он скоро увек жртвовао понеколико побеђених својој свирепости и своме осветољубљу. Историја неоскудева у таквим примерима и мимо Француске.

Амортизација. Амортизација значи напредујуће измиривање неког дуга, средством редовног повременог одплаћивања. Рецимо, да се задужило 100 форината, и да се на тај дуг плаћа 4 фор. интереса на годину. Ако се неће, да се тај дуг цео у један мах одужи, онда се може уговорити, да се, н. пр., на место 4 фор., што би се као интерес имали положити после годину дана, да се на место та 4 фор. плате 6 фор. под условом: да се отуд 2 фор. урачунају у одплату главнога. По том рачуну, кад се прве год. плате 6 фор. (4 интереса и 2 одплате главнога,) на измаку друге године нема се платити интерес на 100, него на 98 фор., а рачунећи 4 на 100, остаје да се на 98 фор. плати интереса 3 фор. и 82 новчића. Међутим, и на измаку друге година плати се опет 6 фор., као што се и прве године платило, а то зато, да би се на одплату главнога урачунало онолико више, колико мање интерес износи за другу годину. Ако се, дакле, у првој години рачунало на интерес 4, а на одплату главнога 2: у другој години рачуна се на одплату главнога 2 фор. и 18 новч. (јер кад се од 6 фор. одбије интерес од 3 фор. 82 н., остају 2 фор. и 18 н.) Ако се на тај начин сваке године узплаћа правилно по 6 фор., па се онолико више урачунава на одплату главнога, колике мање долази на интерес: онда ће на измаку 27-е године рачун показати, да се више недугује, него још само 5 фор. и 76 новч. На из-

маку 28-е године измири се сасвим тај остатак, пошто се и тада плати 6 фор., и то 5 фор. 76 новч. на одплату дуга, а 24 новч. као годишњи интерес на 5 ф. 76 н. — рачунећи 4%. ($5.76 \times 0.24 = 6$.) Са тим се измирује цео дуг. Она сума која се додавала интересу да би се одплатило главно, назива се амортизација.

Амортизација примењује се и на државне дугове. Кад н. пр. једна држава узме зајам, она одреди неки део порезе на плаћање интереса, а други део на измирење дуга средством редовног повременог одплаћивања, и овај део представља оно што се зове датак (дотација) амортизације. Под амортизацијом разуме се ту и скуп установа и поступака, помоћу којих се смера исплатити неки јавни дуг.

Али, несамо држава, него и поједини предузимачи, и приватна друштва, н. пр. друштва за грађење гвоздених путова, за прокопавање канала и т. п., установе за кредит, и друга разна друштва и установе служе се амортизацијом за одплату својих дугова.

Амортизација неслуже само за одуживање дугова, него и за састављање нових капитала. Зна се, н. пр. да се заданија, алати, машине итд. временом руше. Ималац њихов мора, дакле, одкидати и заштеђивати понешто од годишњег прихода (што има од тих зданија, или што зарађује тим алатима и машинама) па да може у своје време подићи нова зданија, набавити нове алате, машине итд., што значи, да може обновити капитал који представљају зданија, алати, машине, итд.

Тако назв. сложена амортизација особито убрзава састављање нових капитала. Она се састоји у овоме: сваке године уштеђује се нека одређена сума, па се одма рачуна и колико износи интерес на капитал који се уштеђивањем саставља, те се и тај интерес полаже. Политична рачуница учи, да се полагањем једне

форинте на годину, и уједно полагањем интереса на капитал који се саставља, може саставити капитал од 100 форинита за 41 годину, ако се рачуна 4 на 100 интереса, а за 37 година, ако се рачуна 5 на 100 интереса. Сложена амортизација даје се применити на одплату дуга, као и на састављање новог капитала.

Амортизација нествара сама капитале, него само припомаже, да се прикупе капитали за употребљење, а томе припомаже: сабирајући и најмање заштеде, и чинећи, да те заштеде доносе интерес, који кад се правилно у капитал преобраћа (капиталише) постаје и сам производан.

Главни услови за успех амортизације јесу: да се одплата правилно плаћа, да се интереси наизменце и без прекидања у капитал преобраћају (капиталишу), да се новци сигурно улажу, и да се може дочекати време кад ће се амортизација свршити.

Као што је лако увидети, ти услови независе сви и сасвим од човечије воље; утолико мање даје се амортизација примењивати на поједине предузимаче или приватне самце, него на удружене силе, на трговачка друштва и друштва за цели народне привреде уобште, на обштине, на државу, итд.

Кад трговачка друштва, н. пр. за грађење гвоздених путова, за прокопавање канала, регулисање река итд., добију дозвољење (концесију) за своје предузеће, под условом, да установе које она подигну, после неког времена постану обштинске или државне: тада та друштва прибегавају амортизацији, као систему штеђења којом ће обновити свој капитал. Са мало изузетака статути таквих друштава доносе наређење које се у главном може свести на овакав чланак:

„Пошто се од прихода измире сви трошкови, и све што друштво платити има, узеће се од онога што преостане: 1) неки одбитак од на 100 друштвеног капитала, одређеног за фонд амортизације; тај од-

Исправка већих погрешака.

На страни :	у ступцу :	у врсти :	погрешно је :	треба :
8.	— првом —	3-ој оздо —	voyer —	avoуег
„	— другом —	13-ој озго —	воиоѢ —	воиоѢ
„	— „ —	37-ој „ —	Ciceroп —	Cicero
12.	— „ —	19 и 20-ој „ —	етикате —	етикете
13.	— „ —	9-ој „ —	придужена —	придужена
20.	— „ —	8-ој „ —	правним —	правним.
24.	— првом —	1-ој озго —	бој —	број
„	— другом —	11-ој „ —	де —	да
29.	— првом —	8-ој „ —	њима —	њиме
30.	— другом —	11-ој „ —	за времена —	за сва времена
31.	— „ —	16-ој оздо —	појаса —	појаса
32.	— првом —	11-ој „ —	дали —	дели
33.	— „ —	27-ој „ —	урађење —	уређење
35.	— „ —	2-ој „ —	предбацују —	пребацују
37.	— „ —	22-ој „ —	а мамет —	аманет
„	— „ —	11-ој „ —	хадјмо —	хајдмо
47.	— „ —	25-ој „ —	државно-дривредном државно-привредном	државно-привредном
48.	— другом —	21-ој „ —	а археологијског —	и археологијског
49.	— првом —	21—20 „ —	подписе —	надписе.
50.	— „ —	12-ој озго —	џипансије —	џипансије
51.	— „ —	1-ој оздо —	полажећи —	полажући
53.	— „ —	23-ој „ —	ратима —	ратама
56.	— „ —	23-ој озго —	јавио —	јавно
„	— „ —	1-ој оздо —	послаици —	посланици
58.	— другом —	19-ој „ —	моиархијским —	монархијским
60.	— првом —	23-ој озго —	имелац —	ималац
61.	— другом —	23-ој оздо —	највиши —	највиша
62.	— првом —	6-ој озго —	стављају —	представљају
„	— другом —	20-ој „ —	претњу —	пустињу
63.	— првом —	12-ој „ —	амина. Когв —	амина, кога
64.	— „ —	10-ој „ —	гирска —	Алгирска
„	— другом —	14-ој „ —	Главе —	Главне
„	— „ —	33-ој „ —	продаје —	продају
65.	— првом —	3-ој оздо —	сдужила —	служила
„	— другом —	18-ој озго —	званичке —	званичнике
69.	— другом —	3-ој оздо —	или и ти таоцу —	али и ти таоци
71.	— првом —	19-ој „ —	заало —	знало
73.	— другом —	18-ој „ —	пакл —	пакла
76.	— првом —	19-бј „ —	то —	те
77.	— другом —	25-ој „ —	њихосим —	њиховом
78.	— „ —	21-ој „ —	винова, коза —	винова лоза
79.	— „ —	7-ој „ —	централне —	централне
80.	— првом —	17-ој „ —	Шприска —	Шпанска

Списокъ цѣнъ на новыя монеты

Видъ монеты	Цѣна въ копейкахъ	Цѣна въ грошахъ	Цѣна въ рублѣхъ
1 рубль	100	10	1
50 копѣекъ	50	5	0,5
25 копѣекъ	25	2,5	0,25
10 копѣекъ	10	1	0,1
5 копѣекъ	5	0,5	0,05
2 копѣекъ	2	0,2	0,02
1 копейка	1	0,1	0,01
100 копѣекъ	100	10	1
50 копѣекъ	50	5	0,5
25 копѣекъ	25	2,5	0,25
10 копѣекъ	10	1	0,1
5 копѣекъ	5	0,5	0,05
2 копѣекъ	2	0,2	0,02
1 копейка	1	0,1	0,01
100 копѣекъ	100	10	1
50 копѣекъ	50	5	0,5
25 копѣекъ	25	2,5	0,25
10 копѣекъ	10	1	0,1
5 копѣекъ	5	0,5	0,05
2 копѣекъ	2	0,2	0,02
1 копейка	1	0,1	0,01

Стоји 50 новчиѣа или 5 грѣна чарш.